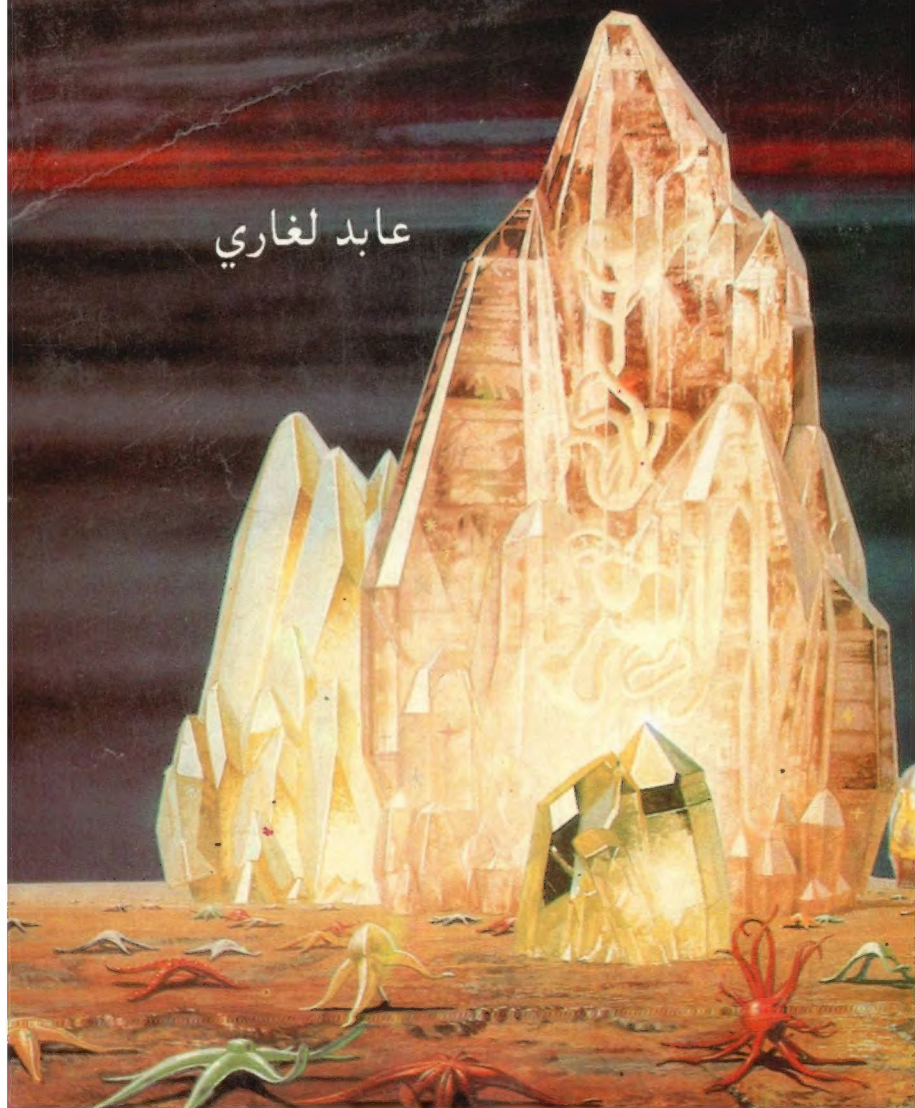

شيشي جو گهر

عابد لغاري

اول الله عليم، اعلي، عالم جو ڏٺي،
قادر پنهنجي ڦڌرت سين، قائم آه قديم،
والي، واحد، وحده، رازق، رب، رحيم،
سو ساراه سچو ڏٺي، چئي حمد، حڪيم،
ڪري پاڻ ڪريم، جوڙون، جوڙ جهان جي.
(شاه پٺاڻي)

شيشي جو گهر

(ڪهاڻين جو ڳتڪو)

عابد لغاري

مهران اڪيڊمي

حق ۽ واسطا قائم

مهران اڪيڊميءَ جو ڪتاب نمبر 115

چيائيندڙ : قمر ميمڻ
ٽائيتل : خالد سيف الله ڀٽي
نگراني : احمد مرتضيٰ ”لالا“
ڳائيتو : هڪ هزار
چاپو پهريون : 1997ع

قيمت = 64 روپيا

ملڻ جو هنڌ

برانچ آفيس: مهران اڪيڊمي واڳٿور شڪارپور

۽

سنڌ جا سمورا ڪتاب گهر

سٽاءُ

- 115 • پنهنجي پاران 7 • وفا ۽ جفا
- 121 • تنقيدي پيماني ۾ عابد جو فن 9 • اجايا پور
- 128 • منهنجي نظر ۾ منهنجون ڪهاڻيون 15 • انڌي ۽ منڊي جي نئين ڪهاڻي
- 139 • تر جي گئي 21 • شيشي جو گهر
- 145 • ڪوريٽرا 27 • درد جي پڄاڻي
- 149 • مڙدن جي وسطي 39 • پير پلو ويساهه پلو
- 155 • غريبيءَ جو نڪ 45 • راز
- 166 • عجيب اتفاق 51 • خود فريبي
- 171 • سرڪوما 55 • غيرت
- 173 • زندگي هڪ طوفان 65 • مسٽر آزاد
- 185 • سالگرهه 76 • سچي خوشي
- 191 • پروفیشنل 85 • ڪامريڊ گريچڪو
- 98 • گلن جهڙا رشتا

انتساب

آء پنهنجو هي ڪهاڻين جو مجموعو
"شيشي جو گهر" سنڌ جي معروف اشاعتي اداري
"مهراڻ اڪيڊمي" کي منسوب ڪريان ٿو،
جيڪو ديني، اصلاحي ۽ پاڪيزه سنڌي ادب جي
اشاعت ۾ ٿوري وقت ۾ گهڻو ڪجهه پاڻ موڪلي
چڪو آهي.

الله جل شانہ کان دعا آهي تہ هي ادارو وڌ ۾ وڌ
ترقي ڪري، سنڌيءَ ۾ ديني ۽ اصلاحي ادب جي
ڪميءَ کي پورو ڪري ۽ نون ليکڪن جي پڻ
حوصلہ افزائي ڪندو رهي.

عابد لغاري

پنهنجي پاران

”شيشي جو گهر“ نامياري ڪهاڻيڪار، شاعر ۽ اديب ”عابد“ لغاري جي ڪهاڻين جو ڳڻڪو آهي.

”عابد“ لغاري جيڪو هاڻي ڊاڪٽر عبدالجبار ”عابد“ لغاريءَ جي نالي سان سڏيو وڃي ٿو، جڏهن رهبر ڊائجيسٽ جو ايڊيٽر هو، تڏهن فقط ”عابد“ لغاري هو.

شاعر ۽ ڪهاڻيڪار حساس ٿئي ٿو. هو زندگي جي تلخ حقيقتن، مونجهارن ۽ پيڙائڻ کي ڪهاڻيءَ جو روپ ڏئي سھڻن اکرن ۽ جملن ۾ سموهي پيش ڪري ٿو. ”شيشي جو گهر“ ۾ به اهڙائي سھڻا سھڻا ٻول آهن. مھراڻ اڪيڊمي الله پاڪ جي فضل سان هن وقت سنڌ جو وڏو اشاعتي ادارو آهي، جنهن ديني، ادبي ۽ علمي موضوعن تي اٽڪل سوا سؤ کن ڪتاب ڇپايا آهن. ديني موضوعن ۾ قرآن، حديث، سيرت النبي ﷺ، سيرت صحابه رضه وغيره، ادبي ڪتابن ۾ لطيفيات، تاريخ ۽ ڪهاڻيءَ تي اسان جا ڪتاب ساري سنڌ ۾ مقبول آهن. هن کان اڳ اسين انور جو کيو جو ڪتاب ”پنهنجا پرين پراوا“ پڻ شايع ڪري چڪا آھيون. مھراڻ اڪيڊمي هڪ مشن جو نالو آهي، اها مشن آهي، نئين تهذيب ۾ ديني ۽ دنياوي سجاڳي پيدا ڪرڻ ۽ انهن کي جديد دور جي چئلينجن سان منهن ڏيڻ لاءِ تيار ڪرڻ.

اهو هدف حاصل ڪرڻ لاءِ اسين سستا ڪتاب شايع ڪريون ٿا. جن ادارن جي سامهون ڪو اعليٰ مقصد هوندو آهي، اهي ڪاروباري ڌانءَ تي ڪونه هلائيندا آهن. جيئن ته اسان جو مقصد پيسو ڪمائڻ نه آهي بلڪ ديني سجاڳيءَ جو اعليٰ ۽ ارفع مقصد آهي، تنهن ڪري اسين رعائتي

قيمتون رکون ٿا، جن سان لاڳت به خير ڪو نڪري ٿي. سرڪاري سرپرستيءَ کان هونئن ئي محروم آهيون ڇو جو سرڪاري سرپرستي لاءِ ڪي ٻيا ”گڻ“ گهربل آهن.

جن دوستن جو علم ادب ۽ خاص طور اشاعتي ڪم سان واسطو هوندو، تن کي ڀلي ڀت ڄاڻ هوندي ته هڪ خانگي ديني ادارو هلائڻ ڪيڏو نه ڏکيو ڪم آهي. چوڻي آهي ته ڪتابن جي اشاعت اڻ ڪاٺيو ڪم آهي پر ديني ڪتاب ڇاپائڻ ان کان به وڌيڪ ڏکيو ڪم آهي، سو به وري سنڌي ٻوليءَ ۾. جتي قوت خريد Purchasing Power اڳ ۾ ئي غربت سبب گهٽ آهي، ٻي پاسي سرنديءَ وارن ماڻهن جي علم ادب ۽ دين ڏانهن خاص طور ۽ عام خلق جي عام طور بي توجهي ۽ لاپرواهي جي ڪري صورتحال اها آهي ته.

اٿين ۽ چارڙهين ڏت ڏهاڙي سومرا،

هڪ ڪتاب جيئن تيئن ڪري شايع ڪرائبو ته ٻي جا پيسا نه هوندا. هن صورت حال تي اسانجي سنڌي سڄڻن ۽ ڏاهن ماڻهن کي سوچڻ گهرجي.

”هر ماڻهو ڪتاب خريد ڪري“ اهو فقط هڪڙو ننڍڙو جملو آهي پر انهيءَ هڪ جملي اندر ساري مسئلي جو حل رکيل آهي. جيڪڏهن هر ماڻهو ڪتاب خريد ڪندو ته ادارن جي حوصلو افزائي ٿيندي ۽ ادب وڌندو ۽ ويجهندو.

اميد آهي ته اڪيڊمي جي ٻين ڪتابن جيان هي ڪتاب به سماج لاءِ ڪارائتو ۽ ملهائڻو ثابت ٿيندو ۽ پڙهندڙ هٿون هٿ وٺندا.

قمر ميمڻ

سيڪريٽري

مهرائن اڪيڊمي

۱۲ جولاءِ ۱۹۹۷ع

تنقيدي پيماني ۾ عابد جو فن

آءُ عابد کي تمام ’سنو‘ ڪهاڻيڪار ڪونه چوندس، ڇو ته جيڪڏهن آءُ ائين چوان ٿو، ’عابد تمام سنو‘ ڪهاڻيڪار آهي ته اها ڪا نئين ڳالهه ڪونه ٿو ڪريان پر تنقيدي نقطه نگاهه کان بلڪل بي معنيٰ ۽ عاميانه ڳالهه چوان ٿو.

ڇو ته ”تمام سٺي“ چوڻ سان عابد جي ڪهاڻيڪاريءَ جي فن جو نه ته ڪو مخصوص خدوخال يا ڪو اهڙو نقش نمايان ٿئي ٿو ۽ نه ئي اها ڳالهه ظاهر ٿئي ٿي ته نقاد جي حيثيت ۾ مون ڪو ”عابد“ کي پڙهيو، سمجهيو يا صحيح اندازو لڳايو آهي.

ڊاڪٽر عابد کي آءُ هڪ مشاق ڪهاڻيڪار چوان ٿو، جنهن جو نالو موجوده دور جي ڪهاڻيڪارن ۾ اُڀري سامهون آيو آهي. ادب زندگيءَ کان ڪٽجي يا الڳ الڳ ٿي اُسري نٿو سگهي. ڪو ڪٿي ڇا به چوي پر حقيقت صرف ايتري آهي ته ادب جو موضوع زندگيءَ جي وسيع دائري مان ورتل هوندو آهي. زندگيءَ جا مونجهارا، ان جا مسئلا، حيات جي جهد و بقا يا ڪشمڪش انهن سڀني جي عڪاسي ادب جي ذريعي ٿئي ٿي. انسان پريشانين ۽ مشڪلاتن کي منهن ڏيڻ لاءِ جيڪي عمل اختيار ڪري ٿو، تن جون جهلڪيون ادب جي آئيني ۾ نظر اچن ٿيون، هر ڪو اديب پنهنجي خيال کي زياده کان زياده دلنشين انداز ۾ پيش ڪرڻ جي ڪوشش ڪري ٿو ۽ ان طرح ادب ۾ هيئت ۽ اسلوب جا انوکا تجربا ٿيندا رهندا آهن، جن مان هڪڙو تجربو عبدالجبار عابد به

ڪيو آهي، جنهن ۾ ادبي اظهار لاءِ هن ڪهاڻيءَ کي نمونو بڻائي پيش ڪيو آهي!

اڄڪلهه ڪهاڻين جو اڪثر ڪري مهاندو ته هوندو ئي ڪونهي. پلاٽ ته درڪنار ڀر نڪا ابتدا هوندي آهي ۽ ٽي ڪو سلسلو! نه ڪا نتيجي خيز انتها. ڪا وارتا ته ٺهيو پر، نه هوندو آهي ان ۾ ڪو ڪردار جو اڀرپير ۽ وري ٻيو ڪو ڪهاڻيءَ جو اڀريل نشان! ان ڪري انهن کي اڪهاڻيون به چيو ويو آهي. سچ پچو ته وڏي تعداد ۾ اهڙيون ڪهاڻيون ڇپجن ٿيون جن ۾ ذهني خلفشار وڪريو پيو هوندو آهي، يا لاشعور مان نڪتل وهڪيل ڳالهيون! اگر اهڙي باهوڙيل، وسوڙيل ۽ بتال ماحول ۾ ڪٿان ڪو باهوش ۽ خوش ڪن آواز اچي ٿو ته يقيناً اهو دل و دماغ کي طراوت رسائي ٿو!

در اصل هر فني يا تجربتي لاءِ تنقيدي ٻوليءَ ۾ نئون لفظ يا اصطلاح ايجاد ڪرڻ ذرا مشڪل آهي. ان لاءِ ٻوليءَ جي وسعت ۽ امڪانن تي گهڻي مغز ماري ڪرڻي پوي ٿي، تاهم فن جي لحاظ کان مون عابد کي هڪ خوش نگار ۽ مشاق ڪهاڻيڪار جو نالو ڏنو آهي. ڇو ته اسلوب جي نسبت سان ڪهاڻين کي خوش رنگي ۽ مشاڪي ڪهاڻيون چوڻ ٿي درست ٿيندو! مشاقي انڪري جو هن جي ڪهاڻين ۾ هڪ پلاٽ ٿئي ٿو، جنهن ۾ ابتدا کان انتها تائين هڪ توازن ڏسي سگهجي ٿو. ڪجهه ماڻهو بيان ٿيل ڳالهه يا واقعي جي خاڪي کي پلاٽ سمجهن ٿا جا ڳالهه صحيح نه آهي. دراصل ڪهاڻيءَ ۾ ڳالهه يا واقعي جي مختلف جزن جي پاڻ ۾ ربط کي پلاٽ چئبو آهي. عابد جي ڪهاڻين ۾ واقعن جو باهمي ڳانڍاپو منطقي ۽ مضبوط آهي. اهوئي تسلسل سندس ڪهاڻين ۾ حقيقت جو رنگ ڀري ٿو، ان خاصيت سبب ئي ائون سندس ڪهاڻين کي مشاقانه ۽ کيس مشاق ڪهاڻيڪار چوان ٿو.

حقيقت پسنديء مان اها مراد هرگز ناهي ته فنڪار فن ۾ زندگيءَ جي ذري پرزي تقليد ڪندو رهي ۽ ان کي جيئن جو تيئن هوبهو پيش ڪري. روزمره زندگيءَ ۾ هڪ ٽڪائيندڙ يڪسانيت هوندي آهي، اها وڏي حد تائين غير جمالياتي ۽ غير دلچسپ ٿئي ٿي. حقيقت پسنديءَ مان مطلب صرف ايترو آهي ته خلاف عقل ڳالهه نه ڪئي وڃي. تصور ۾ اچڻ جهڙيون ڳالهيون پلي لکجن پر خلاف فطرت ڳالهين لاءِ راهه نه کولي وڃي. فن زندگيءَ کان ڪجهه نه ڪجهه مختلف ضرور هوندو آهي، جيڪڏهن ائين نه هجي ته فن نه چوائي، انڪري عابد سچن فنڪارن وانگر رواجي لمحن کي به غير معمولي بنائي پيش ڪري ٿو. انڪري هو ڄڻڪ خوش نگار ڪهاڻيڪار به آهي، هو زندگيءَ جي يڪرنگيءَ ۽ پريشان ڪُن پلن کي خوش ذوقيءَ جو تهه چاڙهي پيش ڪري ٿو، اهڙيءَ طرح جو پڙهندڙ قباحت ۾ لڪل حسن کي لهي لطف اندوز ٿي سگهي، خوشگوار ۽ ناگوار لمحا بد انديشي ۽ خوش آئنده خيال زندگيءَ جا ٻه پاسا آهن. هو معاملات جو صرف مايوس ڪُن رخ ڪونه ٿو پسائي بلڪ انهن کي ائين پيش ڪري ٿو جيئن پڙهندڙ جهرڻ بدران پهو رکيل محسوس ڪري. ڪهاڻيڪار تلقين اندران حقيقي خوشيءَ جي ڳالهين کي کوٽي ڪڍي ٿو.

توهان ڪٿي عابد جي ڪابه ڪهاڻي پڙهو، ”گلن جهڙا رشتا“ ۾ غير صحت بخش ماحول کي به نهايت رومان خيز بنايو ويو آهي ۽ نفساني خبائت مٿان نيڪ دليءَ جي جذبي کي فاتح ڏيکاريو ويو آهي. ”درد جي پڄاڻي“ ۾ هڪ مثبت انساني احساس طرف اشارو ڪيو ويو آهي. ”شيشي جو گهر“ ۾ انساني فرقن جي اصل حقيقت تان پردو کنيو ويو آهي ۽ ڏاڍي خوبصورتيءَ سان سمجهايو ويو آهي ته شخصي ۽ ذوقي احساس به محض معاشري جي هيٺاين مٿاڇن جي پيداوار آهن!

”زندگي هڪ طوفان“ ۾ ٻڌايو ويو آهي ته انسان جي بي حسي هميشه قائم نه رهي سگهندي آهي ۽ سندس ضمير ڪنهن به اوچتي مصيبت تي جاڳي سگهي ٿو.

غريبي جو نڪ، ترجي گتي، مسٽر آزاد وغيره وغيره. يا وري انڌي ۽ منڊي جي نئين ڪهاڻي جهڙين ڪهاڻين ۾ خاص ماحول ۾ فرد جي ذاتي عمل ۽ رد عمل، طبقاتي فرق ۽ عام روين کي ظاهر ڪيو ويو آهي. اهڙين ڪهاڻين ۾ مصنف جي اسلوب ۾ هلڪي طنز و مزاح جو خفيف احساس به پوشيده آهي. هيٺ مختلف ڪهاڻين مان ڪجهه اقتباس ڏجن ٿا، جن کي پڙهڻ سان واضح ڪيل نڪتن جي تصديق ٿي سگهندي:

۱. مولائو! تون بادشاهه زادي هجين ها، ناز و انداز سان پلجين ها ته پوءِ تو ۾ ۽ شهزادي اين ۾ ڪهڙو فرق هجي ها، يا جيڪڏهن هوءَ تنهنجي جاءِ تي هجي ها ته ڪير پڇيس به ها! پوءِ ڪٿي ڪيڏي به حسين هجي ها. بس وقت ۽ حالتون ڪنهن کي فرش تان ڪنيو عرش تي پهچائين ۽ ڪن کي ته ڪوهه جي تري ۾ وڃو ڦٽوڪن. تون ۽ مان پوئين ٽولي جا آهيون!“ (شيشي جو گهر)

۲. ”حق تون بر حق آهين، اسان گنهگارن جي ڪري ٻين تي هي عذاب ڇو؟ جيڪڏهن توکي اسان کي ئي سزا ڏيئي ۽ مزو چڪائڻو هو ته چونڊي چونڊي اسان گنهگارن کي ئي چڪائين ها جنهن مان دنيا به عبرت وٺي ها!“ (زندگي هڪ طوفان)

۳. ”پياري ڌيءَ! هن توسان چاچا نه ڪيو آهي، پر تون هن کي بديءَ جو بدلو نيڪيءَ سان ڏينس. هن کي ڌيءَ معاف ڪرينس. تو مان مون کي اها اميد آهي پاڳل! جيئن توکي پُٽ عزيز ۽ سچو پيارا آهن، تيئن هيءَ جندڙي مٺي به رمزوءَ کي پيار ڪري ٿي.“ (درد جي پڄاڻي)

۴. ”ٺيڪ آهي اسين اڻ هوند ۾ به ڪنجوس نه آهيون پنهنجي ستن پيڙهين جو رت سندس ستن پيڙهين کي لکي ڏيان ها پوءِ ته وٽس وڏي اسپتال جي بلڊ بينڪ کان به وڏي بينڪ ڦاٽڻ تي وڃي ها ۽ اهو رت اميرن جون گهرجون پوريون ڪندو رهي ها، جيڪي هميشه جي ڪميءَ جو شڪار هوندا آهن ۽ غريبن جي خون جي هڪ هڪ قطري جا اڃايل هوندا آهن.“ (غريبيءَ جو ڪو)

۵. ”فقير هجڻ ۾ ڪهڙو شڪ!“

پر بابا مان پنهنجو پيٽ ڀرڻ جي بجاءِ ثقافت، تهذيب ۽ تاريخ کي محفوظ رکڻ خاطر قوم کان ئي پندو آهيان!“ (خود فريبي)

ائين برابر آهي ته هنن ڪهاڻين ۾ موضوع جي اعتبار کان ڪي رسمي ڳالههون به لڳن ٿيون ۽ هڪ ٻن کان سواءِ ڪٿي به ڪا چرڪائيندڙ ڳالهه محسوس نه ٿئي. ڪهاڻيڪار پراڻن اخلاقي قدرن کان هٽي ڪري ڪابه نئين ڳالهه ڪونه ٿو ڪري، تاهم هو نئين تهذيب جو پاسدار ڏسجي ٿو. هن جي سوچ متوازن آهي، جنهنڪري حالات جي ترقي ۽ سڌاري جو احساس سمايل ملي ٿو. عابد جون ڪهاڻيون تخيل ۽ حقيقت جي آميزش آهن. ڪهاڻيڪار جڏهن تخيل مان ٻاهر نڪري پيچيده حقيقتن جي سامهون اچي ٿو، تڏهن احساس ڪري ٿو ته مسئلن انسان کي حقارت انگيز عملن ۾ ڦاسائي رکيو آهي، جنهن سبب معاشره گنهگار بنجي ويو آهي. هو ڏسي ٿو ته هڪ طرف شاهوڪار طبقي جي نمائشي زندگي محرومين، نفرت ۽ تعصب جو ٻج ڇڏي رکيو آهي ته ٻئي طرف فطرت جي ناهموارين جو قهر به غريب تي عذاب بنجي نازل ٿيندو رهي ٿو. انڪري زندگي جت ڪٿ هن کي سڏ ڪيون ۽ هڏ ڪيون ڀريندي نظر اچي ٿي ۽ انسان هر صورت ۾ کيس بي سهاري محسوس ٿئي ٿو.

ڪهاڻيڪار ان ڳالهه تي مستعجب آهي ته تهذيب جي معراج تي
 رسڻ جي باوجود انسان سان اهو سڀ ڪجهه ٿي رهيو آهي. هو ترقي
 ڪري انهن بلندين کي ڇهي رهيو آهي جتي ڪائنات جي هر شيءِ
 سندس قدمن هيٺيان اچي چڪي آهي ۽ انساني عظمت کي سلام ڪري
 رهي آهي. پر ايڏو بلند قامت انسان دلين جي انڌيرن کي دور ڪرڻ کان
 قاصر آهي. هو زماني جو فاتح ته ٿيندو وڃي ليڪن دلين جي شڪست
 سندس نظرن کان پوشيده آهي. هن جي علم جو نور دلين کي روشن ۽
 اڳڻن ۾ خوشين جا گل ڇٽڪارڻ بجاءِ دلين کي رنج ۽ تاريڪ ڪندو
 رهي ٿو، اهو اهڙو عالم آهي جتي هر باشعور ناکاميءَ جي شدت
 احساس ۾ مبتلا ٿي وڃي ٿو ۽ مايوسي کيس وڪوڙي فنا ڪري ڇڏي
 ٿي. پر انهن سڀني بي عملين، شڪستن ۽ محرومين کي ڏسندي به اسان
 جو فنڪار مايوس نٿو ٿئي. هن جي اسلوب ۾ اميد جا ترورا پڙڪندا
 رهن ٿا، هو خلوص ۾ سرگردان نظر اچي ٿو ۽ پڙهندڙن کي به مايوسيءَ
 جي فضا مان ڪڍڻ جي ڪوشش ڪري ٿو. اهوئي اهو انداز بيان يا
 اسلوب آهي جنهن سان عابد جي ڪهاڻي کي نئين زندگي ملي ٿي، اهاڻي
 روشني آهي جنهن مان لکڻهار جي فن کي توانائي ملي ٿي، انڪري هر
 ڪهاڻي برهندڙ ۾ زماني سان اک ملائڻ جي سگهه پيدا ڪري ٿي ۽
 کيس پنهنجي وجود جو احساس ڏياري ٿي!

نياز مند

۲۴ فيبروري ۱۹۹۷ پروفيسر ڊاڪٽر شمس الدين عرساڻي
 عرساڻي گهر نزد گلستان سجاد حيدرآباد سنڌ

منهنجي نظر ۾ منهنجون ڪهاڻيون

(پهرين مجموعي ”شيشي جي ديوار“ جو مهاڳ اشاعت ۱۹۷۵ع)

پڇندا آهن

تنهنجو ڪهڙو محبوب ڪهاڻيڪار.

چوندو آهيان - ڪوئي ناهي؛

يا سڀ آهن.

مان مريدي سلسلي جو قائل ٿي نه آهيان، جو ڪنهن ڪهاڻيڪار کي پسند ڏيڻ بڻائي پوءِ ان جي هر لکت کي معياري ۽ عظيم قرار ڏيندو رهان. ڇو ته،

هر سٺو ڪهاڻيڪار هميشه عظيم ڪهاڻيون نه لکندو آهي ۽ نه غير معياري افسانه نويس هميشه بيڪار ۽ سطحي افسانا ٿي پيش ڪندو رهندو. سٺا ڪهاڻيڪار به اڪثر ڪمزور ۽ ناقص ڪهاڻيون لکندا آهن ۽ جن کي سطحي چيو ويندو آهي، اهي ڪڏهن ڪڏهن معياري ۽ عظيم ڪهاڻيون به پيش ڪري ويندا آهن.

فن ته محدود آهي ٿي ڪونه، جو ڪنهن هڪ وٽ ئي قيد هجي؛ يا ڪن هن فنڪارن وٽ ساڳي سوچ ۽ فن جو ساڳيو ئي معيار هجي. هر فنڪار ۽ تخليقڪار کي پنهنجو پنهنجو ذهن هوندو آهي ۽ هر ذهن وٽ پنهنجي پنهنجي نوعيت ۽ تخليق جي انفراديت هوندي آهي. پوءِ ڇو

ڪنهن هڪ کي عظيم قرار ڏئي ان کي هميشه لاءِ ڳڻي، جو ڳت بڻائي
چڏجي، ۽ ڪنهن کي وري گهٽ نظرن سان ڏسبو رهجي.

ان ڪري مون اهو فيصلو ڪيو ته پنهنجي ڪهاڻين جي مجموعي لاءِ
پيش لفظ به مان پاڻ ئي لکندس. ڪنهن کي بهتر ڪهاڻيڪار ۽ فنڪار
ڄاڻي ان جي ڪڍ ڇو لڳان ۽ زبردستي ان کان پنهنجي واکاڻ ڇو
ڪرايان؟

ٿي سگهي ٿو ته هو منهنجي فن کي پوري ريت پرکي به نه سگهي.
ٿي سگهي ٿو ته مان فن جي تقاضائن تي پوري طرح نه ايندي به هو
مون کي معياري ڪهاڻيڪار ثابت ڪرڻ جي ڪوشش ڪري. ٿي سگهي
ٿو ته هو منهنجي فني ڪمزورين کي پروڙڻ ۾ غلطي ڪري ويهي، يا هو
پنهنجي فني ڪمزورين کي ڪنهن طرح لڪائڻ جي ڪوشش ڪري.
پوءِ ڇو نه مان پنهنجي ڪهاڻين جي مجموعي لاءِ پاڻ ئي حقيقت جي
اڻتار ڪريان. پنهنجي حالات، حقيقت ۽ اصليت کي پاڻ ئي بي نقاب
ڪريان، جيئن هر هڪ اديب ۽ نقاد آزاديءَ سان منهنجي ڪهاڻين تي
تنقيد ۽ تبصرو ڪري سگهي.

ٿي سگهي ٿو ته ڪو شخص ڪنهن مڃيل اديب يا ڪاڻيڪار جا
پيش لفظ ڏسي پنهنجي راءِ جي اظهار جو ارادو ئي ترڪ ڪري ڇڏي.
هڪ دوست چير:

تنهنجي ڪهاڻين ۾ ڀرپور زندگي مؤجزن آهي. هڪ روان دوان
سماج ۽ معاشري جو عڪس نظر اچي ٿو.
پڇيو مانس:

خبر اٿي، زندگي ڇا آهي ۽ ان جو هن سنسار سان ڪهڙو تعلق
آهي؟ هن جيون جو ڪهڙو مقصد آهي، يا اهو بي مقصد ۽ خود ساختہ
آهي؟

سواء جواب ڏيڻ جي دوست وري چيم؛

تنهنجي ڪهاڻين ۾ مقصديت آهي.

چيومانس؛

جڏهن زندگيءَ کان ئي ناواقف آهين تڏهن توکي مقصديت جي
ڪهڙي خبر! ڪهڙي مقصديت؛ ڇا جي مقصديت!! دوکو ۽ فريب به
مقصديت ٿي سگهن ٿا ڇا!

يا اخلاقي جرئت کان بيزاري ئي مقصديت آهي؛ يا پنهنجي هر
ڪمزوري کي لڪائڻ مقصديت ۾ شامل آهي؛ يا مفاد پرستي ۽ چاڀلوسي
مقصديت آهي! ته اها مقصديت منهنجي ڪهاڻين ۾ توکي هرگز هرگز نه
ملي سگهندي.

دوست چيم؛

تنهنجي ڪهاڻين ۾ اصلاحي عنصر وڏي پئماني تي پنهنجو ڪردار
ادا ڪري ٿو.

ورائيم؛

جيڪڏهن منهنجو ڪردار بي داغ هجي ۽ منهنجو عمل اعليٰ هجي؛
ته پوءِ پنهنجي ڪهاڻين جو ڪردار مان پاڻ به ٿي سگهان ٿو؛ پر
جڏهن ته منهنجو ڪردار خود معيوب ۽ ڪوڙيءَ ويڪ جو علمبردار
هجي؛ ته پوءِ يقيناً تو مون کي سمجهيو ئي ناهي؛ ۽ شايد اهو ئي سبب
آهي جو منهنجن ڪهاڻين ۾ اڃا تائين ڪو اهڙو جادوئي اثر پيدا نه ٿيو
آهي، جنهن کي پڙهندڙن محسوس ڪري پنهنجي زندگيءَ جي معمول
کي بدلائي ڇڏيو هجي.

ها، جيڪڏهن هن کان بعد ئي سهي؛

ڪا به اهڙي تبديلي پيدا ٿي پوي ۽ تئين به ڪهرجي؛ ته پوءِ يقيناً

مان پنهنجو پاڻ تي فخر ڪندس.

دوست چير :

تنهنجي ڪهاڻين ۾ پختگي نظر اچي ٿي.

جيومانس :

منهنجي زندگي به توکي پختي ۽ اٽل نظر اچي ٿي! ڇا منهنجي زندگي غير متزلزل آهي!! منهنجي سوچ ۽ منهنجا اعمال اصول جا پابند به محسوس ڪرين ٿو؟

اگر نه، ته پوءِ يقين ڄاڻ، تنهنجي راءِ ۾ خود پختگي ناهي؛ تنهنجي ظن ۾ حسن نه آهي ۽ هر حسن - ظن به صحيح نه هوندو آهي؛ اڪثر دوکو ئي ته هوندو آهي. نه پاڻ کي دوکو ڏئي ۽ نه مون کي ئي فريب ۾ مبتلا ڪر. وضاحت پاڻ ڪرڻ جي حوصلي کي نه روڪ، ڇو ته مون ڪڏهن به پوري توجهه سان ڪهاڻي نه لکي آهي ۽ نڪي ڪهاڻين جي پلاٽ ۽ انهن جي ترتيب تي ڪا خاص محنت ڪري سگهيو آهيان. ها البته مشاهدي ۽ احساس لکڻ تي مجبور ڪيو هوندو. معمولي منظر ڪشي بعد پنهنجي ذهني پيڙا، دلي درد ۽ معاشرتي يا حادثاتي ڏک تي لکڻ شروع ڪيو هوندو ۽ ڪٿ نه ڪٿ ان جي پڄاڻي ڪري ڇڏي هوندو.

ڪردار منهنجي هٿ وس ته هوندا آهن پر انهن کي مان ڪڏهن به پنهنجي مرضي ۽ مطابق نچائيندو نه آهيان ۽ نچائڻ کان پوءِ کين اسٽيج تان لاهي ڦٽي نه ڪندو آهيان. جيستائين اهي پنهنجي ڪردار جي پاڻ پڄاڻي نه ڪندا آهن تيستائين انهن جو پورو ساٿ ڏيندو آهيان. پر افسوس جو ڪا به ڪهاڻي هڪ ويهڪ ۾ پوري نه ڪئي هوندو، جنهن ڪري ڪردارن جي اداڪاري شايد ساڳي نه لڳندي هجي پر مختلف وقتن تي مختلف نظر ايندي هجي.

ان هوندي به مون کي پنهنجي هر تخليق پسند آهي، جيئن هر

خالق کي پنهنجي تخليق سان اُٽس ۽ پيار هوندو آهي. ان ڪري نه ڪنهن کان پاڻ کي ڪمتر سمجهان ٿو ۽ نه اتر. جنهن کي منهنجيون هي ڪهاڻيو پسند اينديون، ضروري نه آهي ته اهو ڪو فن جو ڄاڻو هجي ۽ جنهن کي ناپسند هونديون، ان لاءِ به ائين چوڻ درست نه ٿيندو ته هو ڪو غير واقفڪار ۽ فن جي اصولن کان بلڪل ڪورو هوندو. ڪهاڻين جي پسند ۽ ناپسند پنهنجي پنهنجي ذهن، احساس ۽ جذبن سان تعلق رکي ٿي. نظرين ۽ اصولن سان به ان جو گهرو تعلق هوندو آهي. لب ولهجو، طرز بيان ۽ فن جي ادائگي به مختلف ذهنن تي الڳ الڳ اثر ڇڏيندا آهن. ان ڪري پنهنجين ڪهاڻين لاءِ نه ته مان ڪنهن خوشي فهمي ۽ پر مبتلا آهيان ۽ نه ئي مايوس ٿي سگهان ٿو.

عابد لغاري

شيشي جو گهر

نر چلي گئتي

هائ وي ٽول ٽيڪس جي آفيس ٻاهران زنجير هيٺ ٿي وري مٿي ٿيندي آهي. گاڏيون جهٽڪو کائي بيهي، رسيد وٺي وري هليون وينديون آهن. اهڙيءَ طرح ٺيڪيدار روزاني جي ڪمائي فائدي ۾ ملائي پنهنجي سالياني بچت جو حساب لڳائيندا رهندا آهن.

اڄ به گاڏيون اينديون رهيون، جن ۾ بسون، ڪارون، جپون ۽ ٽرڪون سڀ شامل هيون، ۽ جهٽڪو کائي وري وينديون رهيون. هڪ پراڻي ٽرڪ پوڙهي ڊرائيور جي ڏڪندڙ هٿن سان رڙهندي اچي ٽول ٽيڪس جي دروازي جي ويجهو پهتي. زنجير مٿي ٿي ۽ ٽرڪ بيهي رهي. پوڙي ڊرائيور ڪمزور هٿ ٻاهر ڪڍيو ۽ ٽيڪس جا پئسا ڏئي رسيد ورتي. ٻئي طرف ڪلينر به آفيس ۾ پائڻي پي ٽيڪس جا چند روپيه ادا ڪيا. کيس چيو ويو ته رسيد ڊرائيور کي ملي چڪي آهي. ڪلينر موٽيو، زنجير هيٺ ٿي ۽ ٽرڪ گهرڙاٽ ڪندي پنهنجي منزل ڏانهن راهي ٿي.

”ٽول آفيس ۾ دير ڇو لڳائي؟“ لالي ڊرائيور ڇپ ۾ نسوار جهلي گهڻي آواز ۾ ڪلينر کان پشتو ۾ پڇيو.

”ٽول ٽيڪس جا پئسا پئي ڏنر، رسيد گهر ۾ ته چيائون، استاد کي ڏني اٿئون.“ ڪلينر صفائي پيش ڪندي چيو.

”پئسا؟“ لالي تيز ۽ سخت لهجي ۾ پڇيو.

”ها، پئسا“ نوجوان ڪلينر لالي کي جهڻي آواز ۾ ورائيو.

”پئسا مون جو ڏنا؟“ لالي ڊرائيور ڏمڪي ڏيندي چيو.

”توهان پئسا ڏنا هئا ڇا؟“ ڪلينر عجب ۽ خوف جي انداز

مان وري پڇيو.

”تنهنجي پيءُ ڏنا هئا؟“ لالو ڊرائيور آبي کان ٻاهر نڪري ويو ۽ ان وقت

ٺي ترڪ کي بريڪ هڻي پوئتي موٽايو. سامهون هڪ بس سان حادثو ٿيندي ٿيندي بچي ويو. هاڻي ترڪ وري ٽول ٽيڪس جي زنجير وٽ بيٺي هئي.

”بي غيرت؟ ڊبل پئسا ٿا وٺو، هيڏانهن ڪريو ۱۵ روپيا.“ لالي ڊرائيور ٽول منشيءَ کي نفرت سان گهوريندي چيو.

”ڇا جا پئسا، دماغ ته ٺيڪ آهي؟“ ٽول منشي عجب ۽ سڀني مان پڇيو.

”دماغ توهان جو خراب آهي خانو خراب، مون کان پئسا وٺي وري سالي ڪلينر کان به ورتا اٿو. توهان کي شرم اچڻ گهرجي. پئسا واپس ڏيو، اسان جو ٽائيم خراب نه ڪريو.“ ڊرائيور هاڻي ته ڳاڙهين اکين سان منشيءَ کي گهوري رهيو هو ۽ ڏند به ڪرتي رهيو هو.

”مصيبت ڇا ٿا ڏسو، اسان جو ٽائيم خراب نه ڪريو بي غيرت، پئسا اسان کي ڏيو.“ ڊرائيور اڃا به ويجهو ٿي منشي کي چيو.

”اڙي قاسو، ڇا ڳالهه آهي؟“ منشي ملازم کان پڇيو.

”منشي صاحب مونکي خبر نه آهي، هن لالي جو ته دماغ خراب ٿو ڏسجي.“

”هون، ته اسان جو دماغ خراب آهي خانو خراب، بينيرت.“ لالي ملازم کي هٿ لاريندي چيو.

”ها ها تنهنجو دماغ خراب آهي، بڪواز نه ڪر، رستو صاف ڪر ته پويان گڏايون لنگهن.“

”رستو نه ڇڏيندس خانو خراب، پهرين پئسا واپس ڏيو.“

”پوڙها دماغ جاءِ تي ڪري ترڪ کي پوئتي هٽاءِ.“ منشي ڊرائيور کي ليلهو ڏيندي ۽ ترڪ ڏانهن ڌڪيندي چيو.

”نه هٽائيندس بدمعاشو، پهرين پئسا موٽايو.“ ڊرائيور منشي کي ڌڪو ڏيئي چيو.

”ڊب ڊب“ ملازم ڊرائيور کي بانٺي جا ٻه ڌڪ هڻي ڪڍيا، ”ترڪ هٽائين ٿو يا جواب ٿو ڏين....“ ٺڪ، ڇڻ ڇڻ ڇڻڻ“ ڪلينر هڪ پٿر ملازم کي اچلي هنيو پر اهو ٽول آفيس جي شيشي ۾ لڳو ۽ شيشو ڇڻ ڇڻ ڪندو ڇڪنا چور ٿي ويو.

”ڊپ، ڊپ، ڊپ.“ پوڙهي ڊرائيور ڪمزور هٿن سان ٿلهي منشي کي ٽي
نوٽشا هڻي ڪڍيا.

”ٺڙاڪ، ٺڙاڪ“ ملازم پوڙهي ڊرائيور کي چيلهه وارا ٻه زوردار ڏنڊا
هڻي ورتا ته ڊرائيور هيٺ ڪري پيو. ايتري ۾ ٻين گاڏين جا ماڻهو اچي وڃ
ڀيا. ڪن منشيءَ کي سوگهو جهليو، ڪن ملازم کي وڃي قابو ڪيو ۽
ڪن نوجوان ڪلينر کي، ڪن پوڙهي ڊرائيور کي اتاريندي پڇيو، ”ڌڪ
زوردار ته نه لڳا آهن؟“

”سالي، توهان جو من وڌي ويو آهي، حرامخور، بيغيرت، مون کي ڇڏيو
مان هن منشي کي مزو چڪايان.“

”چپ ڪر دلا، ورنه ٺڪاڻي لڳائيندومانء.“ منشي همراهن جي هٿن
مان پاڻ ڇڏائڻ جي ڪوشش ڪندي اکين مان الا ڪيندي ڊرائيور کي چيو.

”تون ڇا ڪندين بي غيرت؟“

”تون ڇا ڪندين دلا داخلور؟“

”او حرامزادا تنهنجو ته ....؟“

”دانگي هٿان، خاموش ره.“

”ڇاهي! ڇاهي!“ ڪجهه ٻيا ترڪ جا ڊرائيور اچي وڃ ڀيا. جهيڙو ته
ٿريو پر پورو رستو ايندڙ ترڪن بلاڪ ڪري ڇڏيو. هر ايندڙ ترڪ بيهندي
رهي. ٻئي طرف گاڏين سان رستو بلاڪ - بسون، جيپون، موٽرون ۽ ويگنون
سڀ بيهي رهيون.

”او، روڪيو، ڊرائيورن تي هنن حڪومت جي ڇاڙتن زندگي حرام
ڪري ڇڏي آهي. بي سبب هڪ ڊرائيور کي ماريو ويو آهي. هي ڏاندلي آهي،
نا انصافي آهي، ظلم ۽ بيداد آهي. پئسا به ڏيون ۽ پادر به کائون. پاڻو! اوهين
ٻه منت اسان سان سات ڏيو، هاڻي هاڻي ڏي سي ۽ ايس بي صاحب ايندا ۽
پوءِ اوهين وڃي سگهندا.“ هي خاص جملا هئا جي هر ايندڙ گاڏيءَ کي
بيهاري جلدي جلدي چيا ٿي ويا، هر گاڏيءَ جو ڊرائيور ٽپ ڏئي هيٺ لٿو ٿي.
مسافرن ۽ ڊرائيورن جو پاڻ ۾ تڪو بحث مباحثو ٿي ٿيو. ”مارڻ جو هنن دلن
کي ڪهڙو حق آهي؟“ ڪنهن ڊرائيور هڪ مسافر کي سمجهائيندي چيو.
”خوامخواه ڪير ڪنهن کي ماري ڏنو! تون ته مون کي مار، ضرور ڪا

ڳالهه هوندي؟“ هڪ مسافر چيو.

”مسافرن کي روڪڻ جي ڪهڙي ضرورت آهي. اجايو ڪنهن کي تنگ

چو ٿو ڪيو وڃي؟“ ٻي مسافر چيو.

”اڄ هڪ ڊرائيور کي ڏنڊن سان ماريو ويو آهي، سڀاڻي هر ڊرائيور جي

عزت ۽ جان خطري ۾ هوندي.“ هڪ ڊرائيور ورائيو،

آخر ڊي سي ۽ ايس پي صاحب ڪڏهن ايندا؟“ ٽيون مسافر چڙ مان

چوڻ لڳو.

”او، او، ڪيڏانهن ٿو پڇين؟ بيهه، بيهه نه ته؟“ هڪ ڊرائيور هڪ

موٽر جي صاحب کي پٿر الاريندي بيهڻ جي ڌمڪي ڏني.

”ڪجهه حيا ڪريو، حيا ڪريو، توهان کي روڪڻ جو ڪو به حق

ناهي، ڪورٽ ۾ ڪيس داخل ڪريو.“ ڪار واري صاحب تيز ٿي چيو.

”ان مان ڪجهه نٿو ٿئي، هاڻي هاڻي ڊي سي ۽ ايس پي صاحب ايندا ۽

اتي ئي فيصلو ٿي ويندو.“ ساڳيو ڊرائيور جواب ڏيندو رهيو.

”اسان کي ٽڪيٽ واپس ڪريو يا هلو، اسين وڌيڪ ترسي نٿا

سگهون؟“ هڪ بس جي مسافرن ڊرائيور ۽ ڪنڊيڪٽر کي وڪوڙي ورتو.

”ٻه منٽ! صرف ٻه منٽ!! اوهين اسان جو ساٿ ڏيو، نه ته هي

سرڪاري غنڊا اسان جو جيئن حرام ڪري ڇڏيندا.“

”آخر ڪيترو وقت اسين انتظار ڪنداسين، اسان کي پاڙو موٽائي ڏيو.“

مسافرن وري واويلا ڪئي.

”نه ڏينداسون، ڇو ڏيون، اسان جي گاڏي خراب ٿي پئي آهي لهندي

ته هلنداسين.“ هڪ بس ڪنڊيڪٽر پنهنجي بس جي مسافرن کي بيوقوف

بنائيندي چيو.

”خراب آهي؟“ هڪ مسافر حيرت مان پڇيو. ”نه، خراب وري ڇا جي،

ڇا هي سڀ گاڏيون خراب بيٺيون آهن؟! اسان کي بيوقوف بنائڻ جي بجاءِ،

شرافت مان ڄاڻو ته هلو، اسان کي دير ٿي ٿئي.“

”ڊي سي ۽ ايس پي صاحب جي اچڻ کان اڳ نه هلنداسين ۽ نه پئسا

ڏينداسين.“

”او، بيهه، تون، تون سالا وري ڪيڏانهن ٿو پڇين مردود، بيهه او بيهه،

ناه، ٺاه“ هڪ ڊرائيور هڪ موتي سواري کي بيهاريندي، ان تي پٿر اڇلايا ۽ ان جي گاڏيءَ جا شيشا آواز سان اچي پٽ پيا. ويٺلن کي به ڪجهه لڳا. دروازا کليا چار نوجوان سوتيل بوتيل هيٺ لٿا، هڪڙي ڊڪ پائي وڃي ڊرائيور کي ڳچيءَ کان ورتو، امالڪ تي چار ٺونشا وهائي ڪڍيائينس. ٻئي طرف ڪيترائي ڊرائيور نوجوانن ڏانهن ڊڪيا. نوجوانن مان هڪ روالور ڪڍي هوٽي فائر ڪيا.

”هٿو گولي، هٿو هٿو!!“ ڪجهه ڊرائيورن ڇاتيون ڪوليندي هن کي للڪاريو.

”اسان کي ڪرايو واپس ڪريو.“ هڪ ڊرائيور کي مسافرن ورائي ورتو.

”نموتائينداسين.“

”نا، ٺڪ، ڊز.“

”ڇڻڻ، ڇڻڻ.“

مسافرن ڪيترين ئي بسن تي حملو ڪري ڏنو. پٿرن جي ڪوٽ ته ڪانه هئي. شيشا ڀڄندا رهيا، پٿر بازي ٿيندي رهي ۽ اندران عورتن ۽ ٻارن جي روج جو آواز ايندو رهيو. ڊرائيورن جي پٿر بازي اوچتي شروع ٿي ۽ اها مجبوري جي مٿان هئي ۽ مجبوري جي به انهن جي مٿان. پارٽيون ته ڌار هيون ڪوٺ، خبر ڪانه ٿي پئي ته ڊرائيور ڪهڙا، ڪلينر ڪير، ملازم ڪير، مسافر ڪير، بس هر سامهون آيل تي پٿر بازي هئي، روالورن جو ڏيکاءُ هاڻي گهڻن ئي ماڻهن جي هٿن ۾ هو ۽ فائرننگ به رکي رکي ٿيندي رهي ته، پٿرن جو وسڪارو به جاري هو. بسن ۾ ويٺل عورتن ۽ ٻارن جي رڙ و رڙ متل هئي. ڀڳل شيشن سان زخمي ٿيل ٻار ۽ عورتون آسمان مٿي تي ڪنيو بيٺا هئا. ڪيترا نوجوان، پوڙها زخمي ٿيندا هيٺ ڪرندا رهيا، دل جا ڪمزرو بيهوش ٿيندا رهيا، ڪن کي ته دورا به پوندا رهيا.

گوليون، پٿر، آه و پڪار ۽ روج راڙو عروج تي هو ته اوچتو پوليس گاڏيون زوڪاٽ ڪنديون آيون. هاڻي جنهن جو ڌيان پوليس ڏي ويو اهو ڊوڙي وڃي بس، موٽر يا ڪنهن ترڪ ۾ ويٺو، هڪ ئي وقت ڪيتريون ئي گاڏيون استارٽ ٿيون. هارن تي هارن، زوڪاٽ، دونهان، ماڻهن جي پيهه پيهان، جنهن کي جا سامهون بس نظر آئي ته ان ڏي ڪٿي رخ رکيائين.

”زين، لڪ، نا.“ افراتفري ۽ پڇ ڊوڙ ۾ حادثن تي حادثا، وري چيخ و پڪار ۽ روج راڙو. پوليس جون سڀني تي سڀيون، جنهن طرف پوليس جو رخ ٿي ٿيو ته ان طرف حادثن ۾ اضافو ٿي ٿيو. وقت جي نزاکت کان پوليس تمام ٿورڙي هئي. هتي سوين گاڏيون ۽ انهن جا ڊرائيور ۽ مسافر هئا. پوليس گهڻو ڪري سڀني کي بيهارڻ جي ڪوشش ٿي ڪئي پر گهڻو ڪرڻ مشڪل نظر ٿي آيو. هو رانفلون سڌيون ڪري اڳتي وڌيا ته دڙا دڙا ۽ لڪا لڪا ٿيندي اڳيان پويان پڇندڙ گاڏين جا حادثا وڌي ويا.

”ٽائرن تي فائر“ ايس بي حڪم ڏنو. ”ڊز، ڊز، ڊز، ڊزنگ، ڊزنگ.“

”پون، پون، پون...“ ٽائرن مان هوا نڪرڻ شروع ٿي. گاڏين جي چر ۾ ختم ٿي ويئي. مسافر ۽ ڊرائيور وري هيٺ لٿا. هر ڪو پاڻ کي بي ڏوهي سمجهي ۽ گرفتار ٿيڻ کان بچڻ لاءِ پوليس تي پٿر وسائڻ لڳو. ايس - بي به انهن کان بچي نه سگهيو. هن ڪيترو ئي لائوڊ تي ماڻهن کي اطمینان ڏيارڻ ۽ گرفتار نه ڪرڻ جو يقين ڏياريو پر ميٽر پنهنجي هوش کان بي خبر ان تي عمل ڪندو رهيو. پوليس ايس - بي جي حڪم سان هوائي فائر ڪري پاڻ بچائڻ جي ڪوشش ڪئي پر ان مان به وريو ڪي ڪين. البت جيڪي گاڏيون پڇڻ لاءِ وري ڪوشش ڪرڻ لڳيون انهن کي روڪيو نه ويو، صرف نمبر نوٽ ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي وئي.

واٽرليس تي ڊي - سي - بي ۽ ايس - بي هيڊ ڪوارٽر کي چئي رهيا هئا ته ”جيتري به پوليس ٿي سگهي سڀني ٽائرن تان جلد موڪلي وڃي.“ شهر کان ٻارهن ميل پري هن ٽول ٽيڪس تي حالتون قبضي مان ٻاهر هيون، ڪيتريون گاڏيون، بسون، ٽرڪون، جیپون، ويگنون، ٻين گاڏين کي ٽڪر هڻنديون، دونهان اڏائينديون وينديون رهيو ۽ پوليس صرف انهن جي نمبر نوٽ ڪرڻ تائين سرگرم عمل هئي ۽ ڪمڪ پهچڻ جو انتظار ڪري رهي هئي تر جي گهڻي سوڻ چوٿون کائي رهي هئي.

گور پٿر

اڄ معمول جي خلاف ڪافي دير سان گهر وڃي رهيو هئس. رات جي ٻارهن جو تائير هو جو آءٌ مٺي ٽيڪسيءَ مان ٻه فرلانگ کن پري لهي ماڊل ٽائون نمبر ۸ ڏانهن وڃي رهيو هئس. مون اڃا اڌ فرلانگ به پنڌ نه ڪيو هوندو ته اوچتو ڪنهن جي ڏاڙه ٻڌم،

”ڪير آهين؟“

”بشير“ مون اطمینان سان ٿورو ڊڄندي جواب ڏنو.

”بشير ڪير؟“ ساڳئي ڪاٺي وڃڻ واري انداز ۾ پڇيو ويو. ”بشير سمون“ مون نٿي چاهيو ته پورو تعارف ڪرايان، ان ڪري صرف نالي تي ئي بيٺو رهيس. اوچتو ڪيترائي ڳرا قدم مون پاڻ ڏانهن ايندي محسوس ڪيا. اسٽريٽ لائيت ته هئي ڪانه جو پري کان ئي ڏسي اندازو لڳائي سگهان ها، پر ويجهو اچڻ تي مون محسوس ڪيو ته چند سپاهي وردي ۾ مون ڏانهن اچي رهيا آهن. مون اڃا ڪجهه سوچيو ئي مس ته ان کان اڳ ۾ هڪ بيڙي رنپ جهيڙو آواز ڪنن سان ٽڪرايو،

”اڙي، سولي طرح نه ٻڌائيندين ته هن بيگام وقت ڪيڏانهن ٿو وڃين؟“

مون کي ان بدتميزيءَ تي سخت تاءُ آيو. دل ۾ آيم ته اصل تعارف ڪرائي ان اڍنگي روش جو مزو چڪايائينس، پر ڪنهن مصلحت سبب وري به مختصر جواب ڏنم، ”گهر پيو وڃان.“

”ڪٿان پيو اچين؟“ ساڳيو ڏاڙهن وارو انداز هو چير ”آفيس مان.“

”آفيس جا سڪا، اڙي ڇا جي آفيس؟“ هڪ سپاهي ٻانهن کان وٺي ڌونڌاڙيندي چيو، ”اسان سان ٻه چار سؤ ويهه!“ ٻئي سپاهي مڪو الاريندي چيو، ”سج سج ٻڌاء ڪيڏانهن پئي وئين؟ هن بريف ڪيس ۾ ڇا ٿئي؟“

جمعدار ٽائپ سپاهي مڃڻ تي هٿ هڻندي پڇيو.

”سچ ٻڌايو اٿم.“ غصي ڪي پيئندي ورائيم، ”اوهان جو مقصد
ڪهڙو....؟“

”اڙي وري مقصد ٿو پيڃن!“ هڪ سپاهي ٻانهن کي ست ڏيندي جملو اڌ
بر ڪٽيندي چيو، ”تو کي خبر نه آهي ته اڄڪلهه بيگامه وقت نڪرڻ تي
ڪيڏي نه سختي آهي؟ ۽ تون مشڪوڪ ماڻهو به لڳين ٿو!!“
”آءُ اڃان ڪو جواب ڏيان، ان کان اڳي ئي هڪ ٻئي سپاهي وڃ ۾
تو ڪيو، ”بد معاش ائين ٿورو ئي سڄي ڪندا!“

”اڙي ڪٿان چورايو اٿئي هي بريف ڪيس؟“ ٽيئن سپاهي ائين پڇيو
جيئن واقعي مون چورايو هجي.

”وٺي هلو س ٿاڻي تي.“ هڪ گل واري سپاهي حڪم جي انداز ۾
چيو، ”ههڙا خوش پوش رهڙن ائين ٿورو ئي سڄي ڪندا!“

”هل سوئر جا....“ ٻئي سپاهي ٻانهن کان چڪيندي چيو، ۽ ٽئين پويان
ٺيلهو ڏيندي پٽڪو، ”هلندو وري ڪيئن نه، هن جو ٻيءَ به هلندو.“ ”ڪجهه
منهنجي به ته ٻڌو....“ مون اضطراب جي عالم ۾ چيو، پر ڪنهن به مون
ڏانهن توجهه نه ڏنو. هڪ سپاهي رائفل جو نال منهنجي چيلهم ۾ پويان کڻائي
ڏکي اسٽارٽ ڪيو آيو جيئن مان ڪو ڀڄڻ جي ڪوشش ڪندو هجان.

”تون هيترو وقت اسان کان لڪل ڪيئن رهين؟“ هڪ سپاهي يقين سان
چيو جيئن آءُ واقعي چور يا رهڙن هجان.

”آءُ نه نئون نه....“ مون وضاحت ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي پر وري
به هڪ سپاهي جملو ڪٽيندي چيو،

”دماغ ۾ ڪو اٿ ٿئي.“ بريف ڪيس ۾ لالچي نظرن سان ڏسندي چيائين،
”تو کي ڪٿي ڪهڙي ڪنيو جو اسان کي اطلاع ڏيڻ بنان وتين ٿو مڙا
ماڻهندو.“

”ڇا اٿئي؟“ گل واري سپاهي منهنجي ڪيسي کي هٿ لائيندي پڇيو.
”ڪجهه به نه.“ مون برداشت ڪندي ورائيو، ”ٻه ٽي رپيا آهن، بس.“
”هي ائين نه سمجهندو پينسان.“ پوئين سپاهي رائفل جو نال ٻئيءَ ۾
چيائيندي چيو،

”اڪيلو ميٽڙ آسان آهي ڇا؟“

”اڪيلو ۽ ميٽڙن هي سڀ .....!“

”چپ ڪر بدمعاش“ پويان تنگ ۾ ٿڌو لڳر.

”ٿاڻي تي ڀلي هلو پر اها بيهودگي...“ چڙ ته گهڻو ئي آيم پر هنن مون کي ٻڌو ان ٻڌو ڪري ڇڏيو. پويان ٻيو ٿڌو لڳڻ سان آءُ چپ ٿي ويس. ٿاڻو ويجهو اچي چڪو هو، سوچڻ لڳس ته صوبيدار جي آڏو انهن سڀني کي ليڪ ڪندس. شريف شهرين سان بنان ڪنهن سبب جي ائين عقوبتون ڪرڻ ڪٿان جي انسانيت آهي. الاڻي ڪيترن سان روز ائين ٿيندو هوندو.

ٿاڻي تي پهچي مون کي سخت مايوسي ٿي. صوبيدار موجود ڪونه هو ۽ ننڍو صوبيدار هنن جو ساٿي نڪتو. پاسيرو وٺي وڃي چوڻ لڳو، ”اوهان شريف ماڻهو ٿا ڏسجو، هي بدمعاش اوهان کي آواره ۽ مشڪوڪ ماڻهو جي الزام ۾ پڪڙي وٺي آيا آهن، چوري جي نيت جو الزام لڳائين پيا ۽ شايد چوري به ٻه ٻه آمد....“

”چوري جي نيت!!! چرس ٻه ٻه آمد!!!“ مون ننڍي صوبيدار جي ڳالهه ڪٽيندي پڇيو، ”هي ڇا آهي؟“

”اوهان پاڻ سوچيو“ ٿورو رکي پڇيائين، ”اوهن جو نالو؟“

”بشير..... پر.....“

”مسٽر بشير اوهان تعليم يافتہ ماڻهو ٿا ڏسجو.“ منهنجي سوال کي ڪٽي چيائين، ”جيڪڏهن هنن جي منهن ۾ ڪجهه وجهندو ته سڀ ليڪ ٿي ويندو ۽...“

”ڇا سڀ ليڪ ٿي ويندو؟“ سڀاهين کي پاڻ ۾ سس پس ڪندو ڏسي چيم، ”توهان کي ڪولي ٻڌائڻ جي ضرورت آهي ڇا؟ ايڏا اياڻا ته اوهين به ڪونه آهيو؟“ ٿورو ترسي رازداري واري انداز ۾ چيائين، ”ڀونڪندڙ... آڏو هڏي ڇو اڇلي آهي!!!“

”مون وٽ ڪجهه به نه آهي.“

”توهان جي مرضي، پاڻ سوچيو.“ ائين چئي ناراضگي جي عالم ۾ آفيس ڏي هليو ويو ۽ چند لمحن بعد مون کي ٻه لاکپ ۾ پهچايو ويو.

لاڪپ ۾ تقريباً ويهارو کن ماڻهو موجود هئا. مزدور ٿاڻپ، واپاري قسم جا، ملازمت پيشه ۽ ڪي اهڙا به جن لاءِ مان فوري طور تي ڪو به

اندازو لڳائي نه سگهيس. لاکپ ۾ ڇپ چاپ لڳي پئي هئي، هرڪو پنهنجي منهن سوچن ۾ غرق هو، ڪي ته سگريٽن جا ڪش هڻي دونهي جي لائن کي گهوري رهيا هئا. اوچتو ئي هڪ خيال آيو. سوچيم، ڇو نه اڄ هنن ساٿين کان پنهنجي اصل ڪاروائي شروع ڪريان. هنن کي اعتماد ۾ آئي پوليس جي ڪارڪردگي تي بهترين رپورٽ تيار ڪرڻ جو سونهري موقعو آهي. هڪ خوشپوش نوجوان کي مخاطب ٿيس.

”ساٿين! اوهان ڇا ڪندا آهيو؟“

”پڙهندو آهيان، بي-اي فائنل ۾.“ لاتعلقي سان ورائيائين.

”اوهان کي هتي ڇو آندو اٿن؟“

”هنن جي بادشاهي جو آهي.“ نفرت جي لهجي ۾ چيائين، ”ڪراچي ويو هئس، موٽندي دير ٿي ويئي. گهر پئي ويس ته جهلي آيا آهن. چون ٿا ته بدمعاش ۽ آواره آهيان. پندرهن روپيا هئس، اهي ته قريائون پر پيا به...“

”توکان گهر جو پتو پڇيائون؟“ هڪ قيدي ڳالهه ڪيندي رڙ ڪئي.

”ها“ هن تڪليف سان ورائيو.

”تم بس، هاڻي تنهنجن مائٽن کي وٺي ايندا، شريف ماڻهو چار ڏوڪڙ ڏئي به خاموشيءَ سان توکي وٺي ويندا.“ قيدي اندازو لڳايو.

”اوهانکي ڇو آندو اٿن؟“ مون ان واپاري قسم جي ماڻهوءَ کان سندس ئي لهجي ۾ پڇيو.

”شاهي بازار ۾ بوتن جو دڪان اٿس،“ منڍ کان جواب ڏيڻ شروع ڪيائين، ”نئون مال آيو ته ان کي ٺاهي رکڻ ۾ دير ٿي وئي. هاڻي گهر پئي ويس ته جهلي آيا آهن. چرس به لاڳو ڪيو اٿن. بس صوبيدار صاحب جو انتظار آهي. اگر منت ميڙ مان ڪجهه نه وريو ته پوءِ... ڪي ڪجهه نه ڪجهه ڏيڻو ئي بوندو. عيد لاءِ خرچي ڪيئن ته ڪيندا..“

هڪ ڪرڙوڊ چيو، ”هنن کي موقعو سو ملي. باقي نوڙيءَ مان نانگ پاڻهي بڻائيندا.“ ترسي وري چيائين، ”آرڊر نڪتورات جو دير سان گهمندڙن تي سختي ڪرڻ جو، جيئن بدمعاشيون نه ٿين ۽ هي وري جهليو اچن شريفن ۽ مزدورن کي.“ هن چوڻ ۾ چنڊيندي ڳالهه ڪئي.

”هوڏانهن ڏينهن ڏئي جو دڪان پيا ڦرجن، مسافر پيا لتجن.“ هڪ

ڳوٺاڻي سخت نفرت وڃان ڇيو، ”پر انهن لاءِ ته ڪو به قانون ڪونهي!“
نفرت سندس چهري مان صاف ظاهر هئي.

”اڙي بابا ڏينهن جو منع ٿورو ئي آهي، جيڪي وٽيو سو ڪيو.“ ملازمت
پيشه ڪلين شيو آندر مان باهه ڪڍندي چيو، ”پوليس تي صرف رات جي
جوابداري آهي، سا به شريفن جي لاءِ. پلا بدامني نه هوندي ته پيداگيري
ڪيئن ٿيندي؟“

”حڪم ٿيو ناجائز قبضن هٽائڻ جو.“ هڪ ڪاٺياواڙي پاڻمرادو چيو،
”پوءِ ته پوليس هتي ۽ بلڊوزر هئا، ڪيترن غريبن جا گهر ناحق ڪيرايا ويا.
قبضا ته ڇا اهي گهر اصل ماڻ ڪان به اندر ئي ٺهيل هئا.“
”کيسو گرم نه ٿيو هوندن.“ وچ ۾ ڪنهن لقمو ڏنو.

”اها ڳالهه آهي!“ اڪثر قيدين ان ڳالهه کي سمجهندي راءِ ڏني.
”ڇاڇا توهان کي ڇو آندو اٿن؟“ هڪ ڪمزور ۽ ڪي قدر زخمي ۽
نهل ساٿيءَ کان پڇير.

”خبر نامي ڪهڙو بهتان لڳائيندا.“ هن ڌڪاري انداز ۾ چيو، ”طبيعت
ڪافي عرصي کان ٺيڪ نٿي رهي ۽ ننڊ به نٿي اچي. اڄ پاسا ورائيندي تنگ
ٿي نيٺ ٻاهر نڪري آيس ته ٿورو ٿڌي هوا ۾ پसार ڪيان، من ننڊ جو خيال
اڇير. بس گهر کان ٻاهر نڪتو ئي هئس ته ٿورو ڀرپور ورائي وڃي ۽ پڪڙي
اچي اوهان ڀيڙو ڪيائون. ماريو به اٿائون. ڪا ڳالهه هجي ته سڄي ڪيان.
جيڪي چوان ٿو ان تي اعتبار ئي نٿو اچين.“ هو يڪساڻي پنهنجي روڻداد بيان
ڪري ويو.

”هائي ته جان ۽ طبيعت ٻئي برابر ٿي ويندو ڇاڇا!“ ڪنهن ٽوڪ ۽
همدرديءَ جي مليل انداز ۾ چيو.
ڪلين شيو راءِ ڏيندي چيو،

”اعتبار آهي پئسو بابا، باقي سڀ ڪوڙ ۽ ڌوڪو آهي.“
”تون ڇا ڪندو آهين؟“ مون هڪ نوجوان کان پڇيو، جيڪو ڪنڌ
هيٺ ڪيو ويٺو هو. ڪنڊ ۾ ويٺو فرش تي اگر سان ڪو حساب ڪري رهيو هو.
”رڪشا هلائيندو آهيان.“ هن ترسي جواب ڏنو.

”توڪان ڇو ناراض آهين؟“ سمجهڻ ۽ همدردي جي انداز ۾ مون وري

پڇيو، ”هنن جي مرضي آهي صاحب!“ ٿورو رڪي وري چيائين، ”مٽلي ته ڏئي چڪو آهيان تڏهن به ٻيهر...“

”ڪيتري؟“ ڪلين شيو هنجو جملو ڪٽيندي پڇيو، ”تي سئو،“ نوجوان اطمينان سان ورائيو، جيئن ٽي سؤ ڪا شيءِ نه هجن.

”تي سؤ روپيه؟ اهو ته تمام گهڻو آهي!“ هڪ مزدور ٽائپ همراھ کان رڙ ٺڪري ويئي، ”يعني ڏهه روپيا روزا! ان جو مطلب ته هر ٽائو روزانو هزارين روپيا ڪمائي ٿو!! اسان سارو ڏينهن رت ولڙيون پوءِ به ٻه وقت پيٽ ڀرڻ نصيب ٻر نه آهي.“

”پر نصيب انهن کي به مڙيو ئي ٿيندو آهي ڇاڇا؟“ ساڳئي نوجوان منهن ٻيڙو ڪري چيو، ”ان جو ته وڏو حصو مٽي، ان کان مٽي ۽ ان کان به مٽي تائين ويندو آهي.“

”اوهان به مسافرن کي تڏهن لٽيندا آهيو؟“ ڪائياواڙي ساڙ مان چيو، ”ميتري يا ته خراب يا انهن تي هلندڙ ئي ڪونه.“

”مجبوري آهي سائين،“ نوجوان نمائائي مان چيو، ”هڪ ته گاڏيون پرائيئون، ڪاغذ به مڪمل ڪونه، مالڪ خرچ ڪرڻ لاءِ تيار نه، پوءِ پوليس پتي اسان کي، اسين ڪڍون اوهان مان. اسان ڏوهه ته نه ڪيون.“

”تو کي ڇو آندو اٿن؟، مون مڪرائي ٽائپ شخص کان ڊڄندي پڇيو. هن جو ڊول ۽ مڇن جي ڪٽ ڏاڍي خوفناڪ لڳر.

”اڙي! آئون وري ڇو ٻڌايان.... آئون ته چرس جو ڪاروبار هلائيندو آهيان.“ هن تيز تيز نظرن سان سين کي گهريندي چيو. سڀئي قيدي ٿورو مرڪيا.

”پوليس کي معلوم آهي؟“ ڪنهن يڪدم پڇيو.

”معلوم ڇو نه آهي، پاڻ ئي ته ڏيندا آهن.... ڇاپن وارو مال اسان کي ئي ته ملندو آهي.“ هن وضاحت ڪئي.

”پوءِ ڇو جهليو اٿن توکي؟“ ڪنهن سائس همدردي ڪندي پڇيو.

”هنن جي باپ جو حڪم ٿيو هوندو.“ هن پٽ تي ٿڪ اڇلائيندي چيو، ”جڏهن به ضرورت پوندي اٿن ته اسان کي جهلي ايندا آهن حرام...“

ٿورو رڪي وري چيائين، ”پتو به... وٺن، ڏينهن ۾ ڏهه ڀيرا ڇانهه پاڻ سگريٽ الڳ کائين پيئن، پوءِ به... بهانو ڪيو اچيو لاکپ ۾ ويهارين.“

”ٻيو ڏندو ڇو نه ٿو ڪرين؟“ مون همدردي ڪندي چيس.
”هنن ... مان جند ڪيئن ڇڻي صاب!“ سخت ڪاوڙ مان چيائين. ”نه ته
ڪير هي ذليل ڏندو ڪري؟“

”سچ ٿو چئين.“ ڪائياواڙي سندس دل وڌائيندي چيو، ”هاڻي ته هن
جي عمر به هتي گذرندي جناب. پير اندر پير ٻاهر، ڏوھ ڪرائي سزا ڏياري
پوءِ ڇڏيندا ۽ وري ڏوھ ڪرائيندا.“

”صاب سچ ٿو چئين.“ مڪرائي خوش ٿيندي ورائيو، جيئن سندس دل
هي ترجماني ٿي هجي. لاکپ جو ماحول ڏاڍو خوشگوار بنيل هو ۽ مون به
موقعي جو فائدو وٺندي آهستي آهستي هر ڪنهن کي کولي سندس جذبات
جو جائزو ورتو. آءٌ ڪافي عرصي کان پوليس، ڏوھ ۽ ڏوهارين تي هڪ
جامع رپورٽ مرتب ڪرڻ لاءِ سوچي رهيو هوس پر آفيس جي بيپناهه
مصروفين، سبب انهن کي عملي جامو نه پهراڻي سگهيس. اڄ جو اتفاق منهنجي
سوچن کان وڌيڪ بهترين موقعو ثابت ٿيو.

هڪ پٺاڻ جنهن ور ور ڪري نسوار جي ٿڪ پئي ڪڍي ان کي
مخاطب ٿيندي چيم، ”لالا تون ٻڌاء؟“

”ترڪ ڊريور“ ترڪ ورائيائين، جيئن پنهنجي واري جو انتظار هجيس،
”اڪسيڊنٽ ٿيو، اڪ لڙڪو زخمي ٿي پيو، او پئسا مگتا اي ... قصور
لڙڪي جو، بلي مري، پر پوليس کي ڪو پئسا ڇو ڏي؟ آدم خان بزدل
نائين.“ هن ڇاتيءَ تي هٿ هڻندي چيو، اي ڪيون پئسا مگتاري؟ حرام .....
حرام ... اي ..... حرام ....“ آدم خان ته پوءِ به پوليس تي اول فول
بڪندو رهيو. مڙني محسوس ڪيو ته پوليس پئسا وٺي آدم خان کي ڀڄائڻ
لاءِ ڪيڏا نه وس ڪيا ۽ حيل هلايا هوندا. پوءِ چون ها ته ترڪ ڊرائيور
جاءِ واردات تان ڀڄي وڃڻ ۾ ڪامياب ٿي ويو. تحقيقات جاري آهي. هاڻي
مون نظر ڦيرائي ته هڪ اهڙي نوجوان کي ڏٺو جيڪو تيڏي ڪٽ ٿي لڳو ۽
چهره مان آوارگي ظاهر هئس. انگريزي ۾ کيس مخاطب ٿيس:

”بيس جنٽلمن! توهان هت ڪيئن پهتا؟“

”ڪار جي چوري ۾.“ هن اطمینان سان جواب ڏنو.

”پراهي ته گروپ ۾ هوندا آهن؟“ ڪلين شيو کيس کولڻ جي

ڪوشش ڪئي.

”اهو درست آهي. هت به ٻه ٽي گروپ اهڙا آهن جيڪي پوليس جي سرپرستيءَ ۾ ڪم ڪندا رهن ٿا جيئن ڪاٽڪو، گندي چوڙ ۽ هن بازار جا... طريقا به پاڻ ئي ٻڌائيندا آهن.“ پر هن ڀيري هڪ اهڙي گاڏي چوري ٿي آهي جنهن لاءِ مڙني ٽنن تي ٿرڻو ملڻ آهي. مٿس تلفونن جي دٻ لڳي پئي آهي. ان ڪري هر گروپ مان جيڪو به مليو ائين تنهن کي ٻڌي آئي ويهاريو اٿن. پر گاڏيءَ جو ڪو پتو ئي نه ٿو پوي. نه - حوري، نوليس کان لڪل رهي!“

نوجوان سگريٽ ڪڍي ڊڪائيندي چيو، ”اهو ته سوال ئي نه ٿو پيدا ٿئي، ائون ته عرصي کان اهو ڪم ڇڏي چڪو آهيان پر شايد تنگ ڪري به وري ساڳي لائين تي آئين.“

”هن بازار تي به هنن جو حصو آهي؟“ ڪلين شيو حيران ٿيندي پڇيو.
”اڙي سائين اهو پڇو ته ڪنهن ۾ هنن جو هٿ ۽ حصو ناهي!“ هنن سامي ڪٿي وري چيو، ”انهن جي سرپرستي ۾ ئي ته برليون وڌن ۽ ويجهن ٿيون.“ هڪ ڊگهو ڪش هندي وري چيائين، ”خدا جو سنهن، اگر اسان تي انهن جو هٿ نه هجي ته هوند اسان جي پيءُ کي به طاقت نه ٿئي ڪنهن جي شيءِ کي هٿ لائڻ جو.“ نوجوان اڃان به مڙني کي حيرت زده ڪندي چيو، ”توهان کي شايد پتو ناهي، هر جرائم پيشه هنن کي مثليون ۽ پتو ڏيندو آهي. ائون يقين سان چوان ٿو ته هن ٿاڻي جي ماهوار ڪمائي لک، مني کان گهٽ نه هوندي ۽ ڦري ماري وارو مال تنهن کان سواءِ.“

”ڪي ته شريف به هوندا يا...؟“ ڪلين شيو سوال ڪيو.
”اوهان اميد رکي سگهو ٿا؟... پوليس ۽ شريف! جناب هزارن ۾ ڪو هڪ اڌ هجي ته هجي نه ته بس، ۽ هاڻ....“ هن اکين کي چنجهو ڪندي چيو، ”اهڙو هوندو به ته اهو نه سک جو سامه ڪشي سگهندو ۽ نه وري اطمینان سان ڪنهن هنڌ ڪم ڪري سگهندو“ نوجوان اٿيو ۽ وڃي شيخن واري دروازي وٽ بيهي ڊگها ڊگها ڪش هٿن لڳو.

”ٻڌندا آهيون ته چورن مٿان مور به هوندا آهن؟“ ڪلين شيو ڳالهه کي جاري رکڻ جي ڪوشش ڪئي.

”چونہ.“ نوجوان در وٽان ئي پوئتي نهارڻ جي بجاءِ صرف جواب ڏنو، ”انهن کي رسندا آهن اخباري نمائندا ۽ مئجسٽريٽن جا اسٽاف. اتي ته انهن جي به گيسيءَ جو نڪاءُ هوندو آهي. سيليوٽ مٿان سيليوٽ ۽ کاڌ پيٽ تنهن کان سواءِ.“

”مارا! ائين به ٿيندو آهي؟“ ڪائياواڙي کان رڙ نڪري وئي.
”چاچا! اهو پڇ ته ڇا نه ٿيندو آهي. جتي اصول ۽ انصاف نه هوندو، جتي ايمان ۽ صداقت جو تخرئي نه هوندو، اتي ته سيڪجهه روا هوندو آهي نه!“

نوجوان جذبات ۾ ايندي وري چيو، ”ان ڪري جو جتي آهي سو تتي ظالم آهي ته مظلوم به، ڏاڍو آهي ته ڪمزور به، هر ڪو هڪ ٻئي کي پٽي کائڻ لاءِ ڪوشان آهي. ڪارو منهن ڪٿي جو رڀ اوتري جي اوتري.“
”آئون اٿيس ۽ در وٽ وڃي همراهم کي پٺيءَ تي ٿڌڪي ڏئي چيم، تنهنجا جذبات قابل قدر آهن نوجوان! پر ڪڏهن پاڻ به انهن تي عمل ڪيو اٿئي؟“

”هون! اون!!“ هو حيرت مان ڏسڻ لڳو، پر ڪو جواب ڏئي نه سگهيو.
”هڪ هي به سبب آهي ته،“ مون کيس سمجهائڻ جي ڪوشش ڪندي چيو،

”جيڪو جو ڪجهه محسوس ڪري ٿو ۽ سوچي ٿو، اهو پاڻ به ان تي عمل نٿو ڪري. هر ڪو چاهي ٿو ته پهرين ٻيا ان تي عمل ڪن. ائين به ڪڏهن ٿيو آهي! صرف جوش ڪهڙي ڪم جو، هوش ۽ عمل به ته گهرجي.“

”پر هنن بي گناهن کي ڪهڙي ڏوهه ۾ آندو اٿن؟ هي ئي ته بي حجاب بنائين ٿا. ڏوهن جي ترغيب ڏين ٿا، ظلم ڪري احساس ڪمٽريءَ جو شڪار بنائين ٿا.“

نوجوان مڙني قيدي سائين ڏانهن اشارو ڪندي چيو،
”هنن لاءِ ڪو داد فرياد آهي ڪي نه؟ چور پاڻ ته ساق به پان!!“
نوجوان جذبات ۾ ڳاڙهو ٿي ڪرڙين اکين سان مون کي ائين گهوري رهيو هو جيئن مان ئي اصل جوابدار هجان.

”تون فڪر نه ڪر دوست! ان جو ته بلو ٿي ويندو، صرف عزم، اتحاد ۽ پنهنجو پاڻ کي درست بنائڻ لاءِ حوصلي ۽ يقين جي ضرورت آهي.“ مون سمجھائيندي کيس چيو.

مون در جي شيخن مان ٻاهر نھاريندي پري هڪ پوڙهي سپاهي کي تھلندو ڏسي کيس ويجهي اچڻ جو اشارو ڪيو. هو سگريٽ جا ڪش هڻندو در وٽ اچي بيٺو. پچيم، ”صوبدار صاحب آيو؟“ مون رعب سان چيو.

”ها.“ هن رکائيءَ سان ورائيو.

”هي ڪارڊ وڃي ڏينس.“

سپاهي ڪارڊ وٺي ڏنو، مون کي گھوريو، پر ڪجهه به نه سمجھندي چپ چاپ صوبدار جي آفيس ڏانهن هليو ويو. ويرم ئي ڪانه گذري جو صوبدار تڪڙو تڪڙو لاکپ ڏانهن آيو.

”سائين .... اوهان هتي؟“ هن پويان چند آيل سپاهين کي رهڙ ڪيندي چيو، ”اڙي حرام .... هن صاحب کي هتي ڪنهن آندو آهي؟“ مڙني سپاهين جا منهن لهي ويا. هرڪو پنهنجي جاءِ تي شش و پنج ۾ پئجي ويو.

”اڙي ڏسو ڇا ٿا! فوراً در کوليو ڪمبختو!“ صوبدار اضطراري حالت ۾ چيو، ”نه شناس نه لباس.“

سپاهين ۾ ڀڄ ڊوڙ مچي وئي. جلدي لاکپ کلي ويو ۽ هن مون کي هٿ کان وٺندي چيو،

”سائين معاف ڪجو، سچ پچ ته هنن..... ۾ ڪا ساڃهه ئي نه رهي آهي. اچو، توهان ٻاهر اچو.“

”هنن جو ڇا ٿيندو؟“ مون هر ڳالهه کي نظر انداز ڪري ٻين قيدين ڏانهن اشارو ڪندي چيو، ”ڇا هي واقعي ڏوهي آهن؟“

”هڪ منت.“ صوبدار معذرت جي انداز ۾ چيو، ”روزنامچو آندو وڃي، جلدي.“

هن پٺيان بيٺل سپاهين کي ڪرڙين اکين سان ڏسندي حڪم ڏنو. روزنامچو آيو ته صوبدار هڪ هڪ قيديءَ کان سندس نالو پڇي روزنامچي ۾ ڏسڻ لڳو. پر سواءِ هڪ ٻن جي باقي ڪنهن جي به نالي تي رپورٽ درج ٿيل ڪانه هئي. ڏسندي ڏسندي هو ڳاڙهو ٿيندو ويو ۽ هر سپاهيءَ کي نظرن

سان گهوريندو رهيو جيڪي اتي اچي گڏ ٿيا هئا.
 "افضل ڪٿي آهي؟" صوبيدار ڪٽڪندڙ آواز ۾ شايد ننڍي صوبيدار جو پڇيو.
 "اٿي ئي آهي سر،" هڪ سپاهي هيسيل آواز ۾ کڙيون ملائيندي چيو.
 "وٺي اچيسن." هو ڊوڙندو ويو.
 "بيس سر،" ننڍي صوبيدار لاکپ ۾ داخل ٿيندي سيليوٽ ڪندي چيو.
 "هن صاحب کي هتي ڪنهن آندو آهي؟" صوبيدار مون ڏانهن اشارو
 ڪندي خونخوار نظرن سان کيس ڏسندي پڇيو.
 "آرائين جي پارٽي"، هن آهستي ورائيو.
 "ڏوه؟"

"آواره گردي ۽ چرس....."
 "سٺ اپ يو ڊير فول." صوبدار آبي کان ٻاهر ايندي چيو، "هي ڪارڊ
 پڙه ان آواره گرد جو."

افضل صوبيدار کان منهنجو وڙتنگ ڪارڊ وٺي چپن ۾ ان کي پڙهڻ
 لڳو، اير اي پٺاڻ ايف - آئي - اي انسپيڪٽر. هن جي هٿن مان ڪارڊ پٽ تي
 ڪري پيو. هو حيرت زده مون کي ڏسندو ئي رهيو.

"هن متعلق؟" صوبيدار ٻين قيدين ڏانهن اشارو ڪندي پڇيو،
 "آءُ .... آءُ .... ڊونٽ ... نو ..... سر." افضل جي نڙيءَ مان لفظ
 هٻڪي نڪتا، پر هو ان کان وڌيڪ ڪجهه چئي نه سگهيو.

"توهان سڀ ٻاهر اچو،" صوبيدار مڙني قيدين کي پاڻ سان وٺي ٻاهر
 ايندي چيو، "توهان سڀ بي قصور آهيو، بيڏوهي آهيو. مجرم ته اصل ۾ اسين
 ئي آهيون. معاشري جا ناسور اسين آهيون. ڏوهن ۽ بدمعاشين جا سرغنا اسين
 آهيون. اچو، اچو توهان سڀ ٻاهر اچو." صوبيدار جوش ۽ جذبات ۾ هو.
 سڀني قيدين کي ٻاهر آڻي هن اطمينان جو سامه ڪنيو ۽ پوءِ مون کي مخاطب
 ٿي چيائين،

"پٺاڻ صاحب! توهان کي ته سڀ معلوم آهي، هنن قيدين مان
 ڪنهنجيون به ايف. آءُ. آر نه آهن سواءِ هڪ ٻن جي. پر ڪنهن تي به الزام
 ثابت ڪرڻ لاءِ منهنجي عملي وٽ ڪوبه ثبوت نه هوندو! هنن مان ڪنهن
 وٽان به اعتراض جوڳيون شيون برآمد نه ٿيون هونديون. پر اسان پوليس جو

اهو فئشن هوندو آهي ۽ اها اسان جي مجبوري پڻ آهي ته اسين پنهنجي ڪارڪردگي ڏيکارڻ ۽ بيجا خرچن کي پوري ڪرڻ لاءِ عام ماڻهن کي تنگ ڪندا آهيون، ڦريندا ۽ لٽيندا آهيون!!“ ٿورو رکي وري چيائين، ”پٺاڻ صاحب! توهان يقين نه ڪندؤ، پر حقيقت هي آهي ته هت ڪو به بدمعاش ناهي، ڪوبه رهن ناهي، جيڪي به هوندا آهن ته اهي اسان پوليس جي ئي سرپرستيءَ ۾ هوندا آهن. عوام ويچارو ته پوليس جي وردي پاتل ماڻهو ڪان ڪن هڻندو آهي، اهو بدمعاش ۽ رهن ڪيئن ٿو ٿي سگهي! هن کي ته بنايو ويندو آهي!!“

”هاڻي ته مون فيصلو ڪيو آهي،“ صوبيدار جذبات کي جاري رکندي چيو، ”ته آئون هي ذلالت واري نوڪري هرگز نه ڪندس، آئون اڄ ئي استعفيٰ ڏيندس. پر ان کان اڳي مون کي هڪ ڪم ڪرڻو پوندو.“ هن چؤ طرف گڏ ٿيل سپاهين کي ڏسندي، جيڪي ڪنڌ هيٺ ڪيو بيٺا هئا، هڪ اهڙي ته رپورٽ تيار ڪندس، جنهن جي مٿي وڃڻ بعد يقين اٿر ته ڊي. ايس. پي، ايس. پي ته ڇا پر ان کان به مٿي ايوانن ۾ ٿرڻو مڇي ويندو، نتيجو چاهي ڪهڙو به نڪري، مو کي ان جي پرواهه ناهي، پر هي منهنجو عزم آهي پٺاڻ صاحب! ته پوليس جي وحشانيت کي عوام جي آڏو ضرور بي نقاب ڪندس، جنهن جي ٽريننگ خاص طور تي ڏني ويندي آهي ته ڪهڙي ريت پوليس عام ماڻهوءَ کان هٽي ڪري هڪ الڳ قوم آهي ۽ ان جو عوام سان ڪنهن به قسم جو تعلق نه آهي.“

ائين چئي هن مون سان هٿ ملايو ۽ پوءِ تيز تيز قدمن سان پنهنجي آفيس ۾ هليو ويو.

آئون جيئن ئي ٿاڻي کان ٻاهر نڪتس ته سڀ قيدي منهنجي پٺيان اچڻ لڳا ۽ پوليس جو پورو عملو حسرت پرين نظرن سان اسان کي ويندو ڏسي تڪي رهيو هو ۽ تڪين به ڇو نه! ڦاٿل شڪار جو هنن جي چار مان نڪتو پئي ويو.

مڙدن جي وسڻي

گلاري رات، جهڙي اماس ۽ ان سان گڏ هنياڙ ڌاريندڙ خاموشي
صرف لڳاتار آريچڙيءَ جي چرڙ، چرڙ ٻڌڻ ۾ ٿي آئي. ڪنهن وقت ڪتن جي
پونڪ تي هن کان چرڪ نڪري ٿي ويو. دل ڌڙڪڻ شروع ٿي ڪيس ۽
پريشان ٿي ٿي ويو ته شهر جو ته نانءُ نشان ئي ڪونهي، پوءِ هتي ڪتن
جي پونڪ ڇا لاءِ؟

هن کي سامهون هڪ وڏو قبرستان نظر آيو. سڄو ننڍين وڏين قبرن
سان سٿيو پيو هو. ٻڌو هٿاڻن ته اُت هڪ پراڻو شهر، صديون پراڻو عاليشان
شهر آباد هو، جنهن تي ڪڏهن مصيبت ڪانه آئي ۽ نه ڪا آفت ئي متس
ڪڙڪي. ان هوندي به ان شهر جو نشان مٽجي ويو! واقعي هڪ پراسرار
ڪهاڻي چئبي! هاڻي ته فقط اڪيچار قبرون ئي وڃي بچيون آهن. هي مڙدن
جي وسڻي آهي! هڪ مڙدن جو شهر!

اُت ته نامور سالار ۽ سردار آباد هئا، اُت مرد مانجهي دولهه دريا رهندا
هئا، اُت عاشقن، ولين، صوفين جا آستانا هئا، ڪل خوشي، ڇهل پهل ۽ رونق
متل هئي، پورو شهر هڪ جان هو، سڄو شهر هڪ زندگي هو، خبر ناهي
ڪهڙو ڪوسو واڌ لڳس، جنهن انهن عظيم انسانن جي هن زندگي ڀرڻي
شهر مان زندگيءَ جا آثار ئي ميساري نيسٽ ۽ نابود ڪري ڇڏيا، پر ان جي
ڪنهن کي به خبر ڪانهي ته ائين ڇو ٿيو ۽ ڪڏهن ٿيو؟

هن جو ذهن تيز تيز سوچي رهيو هو، تاريخ جا پنا ڦر ڦر ڪندا اٿلندا
ٿي ويا. هو زماني جي ان دورنگي تي ماتر ڪري رهيو هو.
سالار ۽ سردار ويا ته پاڻ سان وسڻيءَ جي زندگي به کنيو ويا، ڇا هو

وستيءَ جو روح به قبض ڪيو ويا؟“ ها هو وستيءَ جو روح به قيد ڪيو ويا.
وستي هنن جي روح سان زنده هئي، وستيءَ ۾ هنن جي زندگي هئي.
جڏهن هو پاڻ لڏي ويا، ته پوءِ وستي ۽ شهر ڪنهن جو؟ زندگي ڪنهن جي
۽ ڪنهن جي لاءِ؟ هي هاڻي مڙدن جي وستي آهي، يعني مڙدن جو شهر. تاريخ
۾ ته ڪڏهن به ان شهر تي ڪا مصيبت ڪانه آئي، شهر اڄ به آباد آهي پر
زندگي بنا، وسندي اڄ به وسي پئي پر جاندارن بنا!

هو آهستي آهستي قدم ڪڍندو هلندو ٿي ويو ته اوچتو ئي قبرن مان
روشني نظر آيس. سامهه ئي سڪي ويس. ڪي پاڇولا چرندا ڏٺائين ته وِتر
ڳيت اچڻ به بند ٿي ويس. رڪي رڪي آوازن جا ٻڙا ڪنين پونس ٿا، سوچڻ لڳي ٿو:
هي ته جهڙا ڄاتل سڃاتل آواز! هن وقت مڙدن جي وستيءَ ۾ ڪير ٿو
اچي سگهي؟ آواز به ته انسانن جا آهن! پر ڳالهائيندڙ ڪٿي؟

ڇا مڙدا پيا ڳالهائين؟ ڇا مڙدا ڳالهائيندا به آهن؟ ذهن ۾ هڪ سوال
اڀريس ٿو. پر جلد ئي خوف جي باوجود چپن تي مرڪ نچڻ لڳيس ٿي. هو
پاڻ کي بيوقوف تصور ڪري رهيو هو.

”يلا ڪڏهن مڙدن به ڳالهايو آهي؟“ ڀڙڪندي چپن مان زبردستي
نڪريس ٿو؛

”مڙدا ته ڪو نه ڳالهائيندا آهن، خبر نه آهي هي ڪهڙي قسم جا مڙدا
آهن؟“ هاڻي خوف ۽ ڊپ جي باوجود هو تجسس جي ڪيفيت ۾ اڳتي
وڌندو رهي ٿو.

”يلا مڙدا مون کي ڪندا ڇا؟“ وري ذهن سوچڻ لڳيس ٿو. ”مڙدا ڇا
وري ڇا ڪندا؟“ پاڻ کي پاڻ ئي جواب ڏئي ٿو. ”جيڪي آهن ئي مڙدا، بي
جان، بي روح، جن ۾ چرڻ جي به طاقت ڪانهي، پاڻ تان مک به اٿاري نٿا
سگهن، اهي يلا مون کي ڪندا ڇا؟“ هي قبرستان ته ڪونهي؟“ اوچتو هن
جي ذهن هڪ لوڏو ڪاڌو. ”ته آخر هي آهي ڇا؟“ ٻيو لوڏو. ”۽ ڇو آهي؟“
تيون لوڏو.

”شايد! نه پر هي ته باقاعده ماڻهو آهن!!“

”..... ته پوءِ هي قبرستان؟“

هي قبرستان نه پر انسانن جي وستي آهي، ماڻهن جي وستي، يعني

انسانن جو شهر. هي قبرون ناهن پر سندن گهر آهن. قبرن نما گهر. ڪي ننڍا ته ڪي وڏا، ڪي سوڙها ته ڪي ڪشادا، ڪي يونگا ته ڪي محلات ۽ ڪي تاريخ تي روشن. اهي ته ماڻهو آهن جن تي ٿورو وقت اڳ آئون شڪ ڪري رهيو هوس.

”جيئن تي مڙدن جو شڪ؟“

”توبه توبه!“

”پر هي عام انسانن کان مختلف ڇو آهن؟“

”هي ڇا - هر ڪو پنهنجيءَ پر ۾ اڪيلو اڪيلو آهي!“

”شايد ڪنهن کان ناراض آهي - پر ڪنهن کان؟“

”ڪنهن سرداري ڪسي اٿس؟ ڪنهن ڏکيو اٿس؟ ڪنهن رنجايو

اٿس؟ ڪير وڙهيو اٿس؟“

”نه، نه، بلڪل نه.“

”ته پوءِ آخر ڇو اڪيلو منهن سڃايو پيو آهي؟“

”شايد ڪو نقصان پيو اٿس؟“

”نه نه.“

”ته شايد پاڻ کان ئي ناراض آهي، بيمار آهي ۽ ڪنهن سان به ملڻ

پسند نٿو ڪري.“

”ڪوئي ڪنهن جو ميت ناهي نه ئي ڪنهنجي ڪنهن سان پريت. نه

لفت آهي ۽ نه پيار آهي. محبت جو ته نالو نشان ئي گم آهي.“

”هي ڪير ماڻهو آهن ۽ ڇو پيا وڙهن.“

”اهي موڙن ۽ ڪرسين تي ٽيڪ لڳائي بالمر ٿي ويٺلن جا ماڻهو آهن!

غلام ابن غلام! غلام در غلام! ذهني غلام، جسماني غلام ۽ فطرتي

غلام. جيڪي هميشه ٻين مٿان سر قربان ڪندا آهن. اهي مرندا آهن ۽ مري

رهيا آهن. پيرن ميرن ۽ نوابن جي سرداري جا رکپال، انهن جي عزت جا

رکپال، شان ۽ شوڪت جا رکپال. اهي غريب ڪمي ۽ ڪاسبِي انگ اگهاڙا

بيوس باندِي آهن!“

”هي وستي ڪڏهن آباد ٿيندي، هن شهر ۾ ڪڏهن رونق ايندي؟“ ذهن

۾ هڪ ڀيرو وري امنگ جا ڳيس ٿي.

”ليڪن هنن کي ڪير ڇڏائي ۽ رنلن کي ڪير پرڇائي؟“

”ناممڪن بالڪل ناممڪن.“

”هي صدين جا ويري آهن.“

”نه بلڪ ازل کان ويري آهن. هنن جو وير ويران وير وڌو آهي. نه لهڻو

نه ليڪو تڏهن به ويري آهن.“

”هي پنهنجائپ جا ويري آهن.“

”هي لاکيڻي لطيف جي ڏسيل ڏهن ويرين کان به وڌيڪ آهن.“

”هي حاسد آهن، ازل کان حاسد. پنهنجن تي سڙن، پهرن ۽ پراين سان

خوشيون ملهائڻ!“

هي عظيم سالارن ۽ رهبرن کان سندن جنم جو بدلو آهن. هي شهيدن

جي مٽي پڄاڻان شڪست آهي. هنن جو وجود شڪست آهي. هڪ رک جو

ڏير آهي. جا اڏامي ته اکين ۾ پٽي، اندو ڪري. ۽ پٽي رهي ته اک کي زنده

رکي. چڻنگن جي رکپال. ڪوريءَ جهڙي جيجل ماءُ، جنهن جي هنج ۾ اهي

چڻنگون ڏڪنديون ٿيون رهن. جيئريون ٿيون رهن؟

”ڪو آهي جو هن باهه کي وسائي ۽ انسانيت کي بچائي؟ آهي ڪو

جيڪو هن قوم جي قسمت بدلي، رنگ بدلي، ڍنگ بدلي ۽ فطرت بدلي، هن

جي اندر مان هڪ آه نڪتي. اوچتو ڪٿان آواز اٿيو پر هي پنهنجي خيالن ۾

محو اڳتي وڌندو ئي رهيو.

آواز بدستور ايندو رهيو. تڏهن هن جي ذهن کي لوڏو آيو، ”هن وسڻيءَ

جي حالت تي به لڙڪ وهائي هليو وڃ. هن جاءِ تي جيڪي ڏسين ٿو، اهي

شان شوڪت جا ڪنڊر آهن. آبادي هوندي به ويران آهي.“

”جن هستين پنهنجي روحانيت ۽ جن شهيدن پنهنجي خون سان هن سر

زمين جي آبپاري ڪئي، انهن جو مستقبل سندن حسين خوابن جي سراسر

مخالف آهي.“

”وسڻي اڄ به آباد آهي پر ان جو روح مردو آهي. شهر اڄ به آباد آهي

پر دل خاموش!“

”اڄ جي نا اهل مالهن ۽ اڄ جي بي عمل والين جي نحوست سبب هي

سر زمين اڏامندڙ ٿو ڪٽو آهي، هي قوم هوا سان ڀريل بر گولو آهي. جو فضا

بر اڏامندو رهي ٿو، جنهن جي نه منزل آهي ۽ نه مقصود؛ نه هوش آهي ۽ نه حواس!“
”هن وسطيءَ سان جيڪي ٿيو آهي ان جي اپٽار نه ڪر، جيڪي وهي
واپري پيو ان لاءِ ڪجهه سوچ به نه. هي هڪ غمناڪ داستان آهي، جيڪو
ٻڌي نه سگهندين، اهو توکي جلائي رک بنائي ڇڏيندو“
آواز بدستور ايندو رهيو؛

”جنهن شهر جو ضمير مرده هجي، جنهن وسطيءَ جي غيرت ختم ٿي
ويل هجي، جنهن شهر جي عزت خود شهر واسين لٽي هجي، برباد ڪئي
هجي، پائمال بڻائي هجي. شرافت جو شيشو چڪنا چور هجي، اخوت جو آواز
بي اثر هجي، دلين تي داغ ٿي پيا هجن، ذهن تي ڪٽ چڙهي وئي هجي، ان
شهر لاءِ تون ڇا ٿو ڪري سگهين، ڇا ٿو سوچي سگهين؟“
ها! ان ڏينهن اچين ها!

جڏهن هي شهر آباد هو. انسانن سان آباد هو. محبت جي متوالن سان
قائم هو، جن کي پنهنجي عزت پياري هئي ته پراڻي عزت جا رکڻال هئا، پاڻ
غيرتمند هئا ته ٻين جي غيرت جو به کين احساس هو. هو قوم جو آواز هئا
ته قوم به سندن آواز هئي، هڪ جان سوين هزارين، لکين ڪروڙين قالب
هئا، هڪ دل لکين ڌڙڪنون هيون.

اڄ قوم ناهي تڏهن به سردار آهن!
حڪومت ناهي تڏهن به نواب آهن!
ڪا عزت ڪانهي تڏهن به شريف آهن!
ڪا شرافت ناهي تڏهن به غيرتمند آهن!
ڪا غيرت ڪانهي پوءِ به معزز آهن خان آهن!
رئيس آهن، حضور والا ۽ جناب عالي آهن!

ڪو قرب ڪونهي تڏهن به ڏيکاءِ جا ڪوٽ ۽ قلعا آهن! ظاهر ۾ مٺا
آهن، ڏسن ته هٿ ٻڌن، خير عافيت ڪن، سوين سلام ڪن ۽ دعائون ڪن،
پر هنن جي پلم ۾ نانگ آهن. پٺ ڏي ته سوين بلائون تنهنجي ڪيڊ ڇڏين.
جي تنهنجي وجود کي به ختم ڪري سگهن ٿيون.

هي اڳڙيءَ جا گڏا آهن پر گڏا ته بي ضرر رهندا آهن؟ هي ته ازدهائون آهن.
هي ڪاٺ جا پتلا آهن، اهي پتلا نه جيڪي شو ڪيسن جو سينگار

بنجن، هي ته دنيا تي عذاب، الاهي عذاب آهن. جي صدين کان نالي جا ناليرا،
ڪوڙي شهرت لاءِ آتا پر ازل کان مڙدا آهن.

۽ هي شهر به هاڻي مڙدن جو شهر آهي. يعني مڙدن جي وستي. جنهن ۾
ڪو به روح ڦوڪي نه ٿو سگهي. جنهن کي ڪو به جباري نه ٿو سگهي.

(ان الله لا يغير ما بقوم حتي يغيروا ما بانفسهم)

غریبی ۽ جو نڪ

ماڻھو نڪ جو پراڻو مريض آهيان. پر جنهن جي نڪ کي مرض لڳي تنهن جو ڪهڙو اعتبار. ان ڪري مون تي به ڪوئي اعتبار نه ڪندو آهي. مان اڪثر سوچيندو آهيان ته منهنجو نڪ لوسڻ جو ته آهي ڪونه، جنهن کي مرض لڳي. ها! البتہ ڏيڻ ضرور آهيان، جنهنڪري دوست احباب چوندا اٿن ته ”تنهنجو نڪ ته ڪو لوسڻ جو آهي.“

پلي هجي، پوءِ به ڪو فرق ڪونه ٿو پوي. نڪ وري به نڪ آهي، سو به انسان جي پڇڙي جو. جنهن تي منهنجي زندگيءَ جو سڄو سارو دارومدار آهي ۽ منهنجي خاندان ۽ قوم جو پڻ. پر ان به مون کي چين سان ويهڻ نه ڏنو آهي. اندران بند ٿي ويو آهي ته ساهه کڻڻ به مون لاءِ مشڪل ٿي پيو آهي. مون وات کان ساهه کڻڻ نه ٿي چاهيو. ڇو ته ڊاڪٽر في ولي مشورو ڏيندا آهن ته وات کان ساهه کڻڻ سان انسان خوش گذاري نٿو سگهي. نڪ مان ساهه کڻڻ وڌيڪ بهتر آهي.

۽ نڪ جو حال هي آهي جو اندران در بند ڪيو ويٺو آهي. ڏٺو وڃي ته ڦڦڙن سان سنهي سرنگهه وارو تعلق نڪ جو ئي آهي. مان حيران ٿيندو آهيان ته آخر نڪ به اهڙيون ڪهڙيون چاڻيون رکيل آهن جن مان هوا صاف شفاف ٿي تيزيءَ سان ڦڦڙن ۾ گاهي پوي ٿي ۽ ڦڦڙ خوشيءَ ۾ ڦوڏجي ٽوڪڻو ٿي پون ٿا.

منهنجي نڪ قريب قريب ساهه کڻڻ کان انڪار ڪري ڇڏيو ۽ مون کي اها ڳالهه بلڪل پسند نه هئي. جيڪڏهن نڪ فقط سونهن لاءِ هجي ها ته مان ڪارو ڪوجهو سهي پر منهنجي نڪ سان ڪنهن جو نڪ نه لڳي. ڊگهي به ڊگهو ڇتون ۽ جهنب. سنهڙو سيخ وانگر. پر ان کي مان ڇا ڪندس. نڪ جو ڪم آهي ساهه کڻڻ. سوچيم ته جيڪڏهن نڪ منهنجو ساهه نه ڪندو

ته مون کي سونهن لاء ڪونه کڻي. ڪپرائي کڻي ڦٽو ڪندومانس، ته ڀلي ڪانگن ۽ سرئين جي چنبن ۾ بچڙو ٿئي يا جنهن کي وڻندو ۽ پسند ايندو هجي اهو کيسي ۾ کڻيو گهمندو وٺي. مان اهڙي نڪ مان بيزار آهيان جيڪو منهنجي سامهه کي نه سانڍي ۽ نه ان کي صاف ڪري، نه وري منهنجي زندگيءَ کي حسين بڻائي.

هڪ ڏينهن اهو به اچي ويو جڏهن مان سخت ڪاوڙ مان پنهنجو نڪ کڻي شهر جي وڏي اسپتال جي وڏي ڊاڪٽر وٽ پهتس. ننڍي ڊاڪٽر تپاسي چيو هئڻ ته تنهنجو نڪ هاڻي ان مرحلي ۾ داخل ٿي چڪو آهي جنهن ۾ ان جو آپريشن ٿي سگهي. رپئي واري رسيد ڪٽرائي آيو هئس، ان ڪري وڏي ڊاڪٽر جي در اڳيان وڏي لائين ۾ بيهي رهيس. تن ڪلاڪن جي اسيمبلي لائين ختم ٿي تڏهن مس وڃي منهنجو به وارو آيو. اندر داخل ٿيڻ شرط مون پنهنجي نڪ کي ويچارو بنايو، چهري کي نمائو ڪيم، اکين ۾ التجا ۽ چين تي نزاکت آندڻ ته جيئن ڊاڪٽر چپسي جي مون تي نظر پوڻ شرط رحم اچي وڃي ۽ اسپتال جو هڪڙو بسترو الله ڪارڻ مون مسڪين کي چند ڏينهن لاءِ ڏئي آپريشن ته مان سندس اهل ۽ عيال کي تادم دعائون ڪندو رهان.

تن ڪلاڪن جي بيهڻ جي هلڪي سزا صرف ٽي منٽ ملي، چوٿين منٽ تي مان بستري خالي نه هجڻ جو جواب نڪ ۾ محفوظ ڪري واپس موٽيس. منهنجو نڪ منهنجي رسوائِي لاءِ هاڻي هٿ ڏوئي پٺيان پيو هو. لڳاتار ٽي هفتا ان چڪر ۾ گهڻ هڪڙو رهيس. جسسي صاحب به پنهنجي نڪ جو ڏاڍو پڪو هو. ڪيتريون ئي متون ڪيون مانس، سفارشون آندڻ، روزانو حاضري ڀريندو رهيس. پر هو مون کي پنهنجي داسي اسپتال تي اچڻ ۽ في پرن لاءِ بستري کان انڪار ڪندو رهيو.

”بيد خالي ناهي.“ تن ڏينهن تائين جواب ملندو رهيو. ”خالي ناهي.“
 ٻين تن ڏينهن تائين جواب ملندو رهيو. باقي ڏينهن تي مان اندر داخل ٿيندو هئس ته هو فقط مٿي نظر ڪندو هو. مان مطلب ڄاڻي ساڳين پيرن تي واپس موٽندو رهيس. ڊاڪٽر جي ذاتي اسپتال تي وڃڻ ۽ سندس في پرن جي مون ۾ طاقت ڪانه هئي. ان ڪري منت ميڙ تي زور رکيم ته نتيجو بلڪل ابتڙ نڪتو. بنا جواب جي رسيد موٽي ملندي هئي. اندر وڃڻ جي به قابل نه

رهيس.

هڪ پيري دربان کان غلطي ٿي وئي ۽ مان هڪ دفعو وري ڊاڪٽر
جيسي جي اڳيان بيٺو هئس ته، ڏسڻ شرط ٽپي باهه ٿي ويو ۽ نهه ٻهه
جيائين؛

”آپريشن جي ضرورت ناهي دوائون استعمال ڪريو.“

تڏهن لاچار ماڻهن کي نڪ جو سنهن پلاند وڌو. خاندان جي عزت جو
سوال آڏو رکيو. مسڪينن ڪٿان به سؤ روپيه اڌارا وٺي ڏنا ۽ مان ڊاڪٽر
جيسي جي ذاتي اسپتال تي شام جو ٺيڪ ساڍي ستين بجي ڏاڍو ڪٽر مان
پهتس. پهچڻ شرط اندر سڏ ٿيو. ڪرسي تي ويٺس ته چانهه ملي. نڪ جي
ڪافي عزت ٿي. مون کي هاڻي پنهنجي نڪ تي رشڪ اچڻ لڳو. پيار مان
وري وري هٿڙا ڦيرائڻ لڳو مانس. جا ته منهنجو نڪ آهي جنهن کي به سو
روپين تي مون جهڙي ڪنل ماڻهو کي ايتري عزت ڏئي. به سو روپيه به وڏي
حيثيت رکن ٿا. يا عزت جو ملهه ڪري پيو آهي. ان ملهه شيء جو ملهه ٿيڻ
لڳي ۽ اهو به ايترو ڪريل، مون کي عزت جي عزت سان همدردي ٿيڻ لڳي ۽
به سو روپين کان نفرت. به سو روپيه ڪڍي ميز تي رکيو، ته ڊاڪٽر چيو؛

”توهان جي نڪ جي آپريشن ٿيندي، نڪ ۾ اندر ماس وڌي ويو آهي.
ان کي ڪڍبو. هونئن ته ان جي في پنج هزار رپيا آهي پر توهين شاگرد آهيو،
ان ڪري ٽي هزار روپيا وٺندس، سول اسپتال ۾ بيٺ خالي ناهي، ان ڪري اها
آپريشن ڊاڪٽر ڏاڪر جي اسپتال ۾ ٿيندي. اتان جو خرچ وڌو ۽ ٻه هزار
رپيا ٿيندو. ڪل پنج هزار ٿيندا، تيار هجو ته سڀاڻي ئي هليا اچو.“

”تيار ته ضرور آهيان پر آپريشن کان اڳ موت لاءِ.“ دل ۾ چيو.

”ڇا خيال آهي؟“ ڊاڪٽر لالچي نظرن سان ڏسندي چيو ته مان چرڪ
پري خيالي پستين مان موٽي آيس.

”سڀاڻي جواب ڏيندس“ ائين چئي ٻاهر نڪري آيس. ڊاڪٽر صاحب کي
مون جهڙي ”امير“ ماڻهوءَ سان همدردي جي بجاءِ ڊاڪٽر ڏاڪر جهڙي
غريب ماڻهوءَ سان همدردي هئي.

منهنجو ته سيڪجهه تڻو نظر آيو. وڏي اسپتال کي جن مان ڏنگي
وجهندس جو اتي هڪ مهيني کان ڪوبه بيٺ خالي نه ٿيو. هاڻي مون کي ٽي

سو روپيا روز جي مساوڙ واري ڪمري ۾ رهڻو هو. مان ته اهو سوچيندي به
 ٿڙي رهيو هئس. جيڪڏهن نڪ نانگو سنئين راه تي اچي وڃي ها يا منهنجن
 ٻن ڪن مان هڪڙو ڪن، نڪ جو ڪم ڏئي سگهي ها ته اهي به سو روپيه
 ڊاڪٽر جي پيرن تي رکي مان نڪ اچي ڪوٽڙي ڪريان ها. هڪ ڪن جي
 ڪميءَ جو احساس ۽ نقصان برداشت ڪري وڃان، پر ائين ٿيڻ مرمڪن نه هو.
 پنج هزار روپيا ڪٿان اچن؟ پر ان کان اڳ به سو روپين جو ڇا ٿيو؟
 ”صرف آپريشن لاءِ“ ها“ ڪرڻ جي في هئي!

”امير ڊاڪٽر کي غريب ئي مدد ڪندا آهن.“

يا ”غريب ڊاڪٽر کي امير، غريب ئي ڪندا آهن.“

”مائٽن جو هڪڙو ئي لاڏلو، ويچارا منهنجي نڪ لاءِ ڇا نه
 ڪندا؟“ ”گهم رکي به سڀڪجهه ڪندا.“

”عزت جو سوال آهي، زندگيءَ جو ٻئي نمبر تي ۽ ٽئين نمبر تي؟“

”ٽئين نمبر تي ڊاڪٽر جي خيرات يا ڏن ڏيڻ جو.“

ڏاڪٽر جي اسپتال جي خيرات کاتي جي خرچ بدران مون کان ڪجهه
 بوتلون رت جون وٺڻ قبول ڪري ها ته ڏاڍي خوشي ٿيڻ ها. اڃان به هڪ
 سهولت ڏيڻ لاءِ تيار هئس. اسين غريب ماڻهو قول تان سر ڏئي ويندا آهيون
 پر ڦرندا اصل نه آهيون. هر مهيني هڪ بوتل خون جي مان خوشيءَ سان
 ڏيان ها. اگر اعتبار نه اچيس ها ته ڏهن روپين جي اسٽامپ تي لکي ڏيڻ لاءِ
 تيار هئس. اڃان به ڪس سمجهي ها ته مان جيڪر پنهنجو پيٽ ۽ پنهنجي
 اهل اولاد جي اولاد جو پيٽ لکي ڏيانس ها ته اهي به هر مهيني هڪ بوتل
 رت جي في سبيل الله ڊاڪٽر جي پيسي کي ڏيندا رهن ها. اسين جاهل ته اڳي ئي
 آهيون. سڳابندين ۾ به پيٽ لکي ڏيندا آهيون ۽ لڪرائي وٺندا آهيون. پوءِ
 نتيجو ڪهڙو به نڪري، ان سان اسين ٻڌل نه هوندا آهيون. هت ته قول ۽ قرار
 جي ڳالهه آهي. مهانگي پئسي جي ڳالهه آهي به سو روپيا هڪڙا ۽ پنج هزار
 پيا. غريبن وٽان خون ته ملي سگهي ٿو پر پئسو ڪٿان ايندو! اهو ته صرف
 اميرن جو ورثو آهي.

شايد ڊاڪٽر ان تي به مشڪل راضي ٿئي. ٺيڪ آهي. اسين به ان هوند
 ۾ ڪنجوس نه آهيون. پنهنجي ستن پيڙهين جو رت سندس ستن پيڙهين کي

لکي ڏيان ها، پوءِ ته وٽس وڏي اسپتال جي بلنڊ بئنڪ (Blood Bank) کان به وڏي بئنڪ ڦاٿر ٿي وڃي ها ۽ اهو رت اميرن جون گهرجون پوريون ڪندو رهي ها، جيڪي هميشه خون جي ڪميءَ جو شڪار هوندا آهن ۽ غريبن جي خون جي هڪ هڪ ٽيپي جا اڃايل هوندا آهن. حقيقت به اها ئي آهي ته انهن جي زندگيءَ جو سڄو دارومدار غريبن جي خون تي ئي ته هوندو آهي، ۽ ڊاڪٽر جي اهل اولاد کي بنا محنت جي زندگيءَ جو ثمر به ملندو رهي ها.

گهٽ ۾ گهٽ هن وقت ته مون کان به سو رپيا نه وٺي ها ۽ نه منهنجا ٻه گهرو رکرائي ها، جيڪي امان ۽ بابا سڄي عمر ولوڙي پٽ ڪري منهنجن اميدن ڏسن لاءِ ٺهرايا هئا. آف! منهنجي خون ۽ منهنجي اهل اولاد جي خون کان هزار بار قيمتي شيون هڪ لحظي ۾ هليون ويون. ڊاڪٽر کي مون تي رحم به نه آيو.

آخرڪار منهنجي نڪ جو آپريشن ٿي ويو. زندگين جو ڪٺو ڪيل ثمر ڏئي زندگيءَ جو نڪ ورتو اٿر. هاڻي اهو ضرور پنهنجو اصل ڪم ڪندو ۽ ڪرڻ به کپيس.

مان اسپتال مان نڪرڻ وارو هئس ته اسپتال جو بل اچي ويو. مان چڪرائجي ڪري پيسا چڪر به ڇو نه اچن. بل ۾ جو ايترا چڪر هئا! ۲۰۰ رپيا آپريشن ٿيڻ جا ۸۰۰ رپيا ڪمري جي مساوڙ جا پر مون کي ته اسپتال ۾ صرف ٻه ڏينهن گذريا آهن به سو رپيه جي حساب سان ۸۰۰ سو رپيا ڪيئن ٿيا؟ شايد ڏاکڻ اسپتال ۾ ڏينهن ڇوويهن ڪلاڪن جو نه پر سورهن ڪلاڪن ٿيندو آهي.

۽ پوءِ ۲۰۰ روپيا ڊريسننگ جا، ۴۰۰ رپيا نرسنگ جا، ۴۰۰ روپيا انجيڪشننگ جا، ۱۰۰ روپيا واشنگ جا، ۽ اهڙيءَ طرح جيترا به انگ جا (ING) لفظ ملي سگهن ٿا، انهن جي لاءِ في ادا ڪرڻي هئي. خرچ جو ٻڌايل تخمينو ڪل پنج هزار روپيا مان پيڻو ٿي ويو.

”هي ڊاڪٽرن جي عالمي برادري آهي. ان ۾ اگر هو هڪٻئي کي فائدو نه ڏين ته ڪنهن کي ڏين. هر ڪنهن کي پنهنجي برادريءَ جو ضرور خيال رکڻو پوي ٿو. ضرورت نه هجي تڏهن به حڪم ملندو ته ڊاڪٽر ايس آر جان

وتان ايكسري ڪڍرائي اچو. پيشاب لاءِ بي تي ليبارٽري مان چڪاس وٺرائي اچو. آپريشن لاءِ ذاڪر اسپتال کان سواءِ ٻيون به ڪيتريون ئي اسپتالون ڪليون پيو آهن هڪ اڀوجهه شخص زندگيءَ جو متوالو، هر هڪ ڊاڪٽر کي ٻگهر جو پورهيو لحظي ۾ ڏيو اچي. سرڪار سڳوريءَ کي گهرجي ته هو پنهنجيون اسپتالون بند ڪري ڇڏي. ايسٽائين، جيسٽائين هر هڪ غريب شخص وٽ پئسي سان گڏ بدن ۾ رت ڦڙو به نه بچي. خانگي ڊاڪٽر جڏهن خود انهن مان مايوس ٿين تڏهن انهن کي سرڪاري اسپتالون کولي انهن ۾ داخل ڪيو وڃي. جيڪي بچن تن کي ٻاهر ڪڍڻ ۽ جي نه بچن ته گهٽ ۾ گهٽ اهي ڊاڪٽرن جي تجربن لاءِ باڊين جو ته ڪم ڏئي سگهن.

جيڪڏهن منهنجو نڪ مون کي هيترو درٻار ڪري سگهي ٿو ته ڪنهن جو ڪن ۽ پڇ ڇا ڇا نه ڪندا هوندا. مون کي هر ڊاڪٽر ۽ ذاڪر جهڙين خيراتي اسپتالن سان همدردي آهي. ان ڪري ئي مان اڄ پنهنجو خالي کيسو به آپريشن ڪرائي ڪٽرائي ٿو ڇڏيان ته جيئن ڪڏهن ڪڏهن به چار ڪاغذي نوٽ ان ۾ هوندا آهن انهن جو به احساس نه هجي. پنهنجي نرچي نڪ تي نمڪ پاشي شروع ڪئي اٿم ته هاڻي پنجن هزارن کان سواءِ ٻيا به پنج هزار روپيه پئدا ڪر. يا ته ذاڪر اسپتال جي وڏي دروازي تي پاڻ کي ايترو ته گساءَ جو تنهنجو نانءُ نشان ئي نه رهي. ان بعد مان ڪاڏي ويڃان ته، نه مون کي نڪ هو ۽ نه ان جي ڪا آپريشن ئي ٿي آهي.

عجيب اتفاق

پنهنجي اڄوڪي بي وسي تي ڪنهن وقت ڪل ٿي آيم ته ڪنهن مهل افسوس ٿي ٿيم. جيئن واقعي جي يادگيري ٿي آئي ته مختلف احساس ٿي جاڳيا. ڪڏهن پاڻ تي ڦٽ لعنت ٿي ڪير ته ڪنهن لمحي مذاق ٿي لڳم. واقعو ته ڪو خاص ڪونه هو. هڪ دوست کي رات جي ماني ڪارائڻ لاءِ پنهنجي فليٽ تي وٺي آيو هئس ته ماني جو آتي ڪو پتو ئي ڪونه هو. مجبوراً کيس چانهه پياري روانو ڪيم. بعد ۾ ياد آيم ته ڪالهه آچر جو ڏينهن هو ميس بند هئي ۽ بورچين موڪل ڪئي هوندي، جنهنڪري ئي ماني محترمه ڪانه آئي. پر ان ننڍڙي ڳالهه کي ڪهاڻي جو اصل بنياد بنائڻ ٿي گهريم. ڪهاڻي ڪيئن لکجي ۽ ڪٿان شروع ڪجي. ان تي سوچيندو فليٽ ڏي موٽي رهيو هئس ته ان وقت آخري احساس جيڪو دل تي هئس سو هي هو ته جيڪي ٿي گذريو سٺو ته نه البتہ خراب ضرور ٿيو.

سڀ کان پهرين ڪهاڻي جي عنوان لاءِ سوچڻ لڳس؛

”قدرتي مذاق“ ذهن جي پٽيءَ سڀ کان پهرين اڀرندڙ عنوان.

”پر قدرت جو ان ۾ ڪهڙو ڏوھ. ڏوھ ته سراسر منهنجو پنهنجو هو. جيڪڏهن منهنجو ذهن ۽ حافظو ڪمزور ٿي ويو آهي ته ان ۾ قدرت بلڪل نيوتنل آهي. آءٌ پنهنجو علاج ڪرائي، همدرد يا شافي جون گوريون ”حب حافظ“ کائي سگهان پيو. جڏهن حافظو قائم هوندو تڏهن اهڙو مذاق ئي نه ٿيندو. ان لاءِ ترت جوڳو بندوبست ڪرڻو ئي پوندو. باقي قدرت تي ڏوھ مڙهڻ ڪجهه سونهي نٿو.“

”شيطان جي شيطاني!“ بهتر عنوان ٿيندو. ذهن ٻيو عنوان تجويز ڪيو. وري سوچڻ لڳس ته ”ان ۾ ڀلا شيطان جو ڪهڙو قصور، شيطان جي شيطاني تڏهن سونهين ها جڏهن ماني اچي ها ۽ پوءِ هارجي پوي ها! يا ان ۾ ڪو جهاز (مڪ) ڪري پوي ها، ٻلي وڃائي وڃي ها يا هاري ڇڏي ها! مطلب ته

ڪو عجيب واقعو يا حادثو ٿي پوي ها تڏهن ئي مان شيطان کي ڏوهاري ڪري ٿي سگهيس. هن وقت ته شيطان به بلڪل بي ڏوهي نظر ٿو اچي.

”حسين مذاق!“ ذهن رکي رکي هڪ عاليشان عنوان تجويز ڪري ڏنو. ڏاڍو خوش ٿيس ته تمام جلد هڪ بهترين عنوان ملي ويو اٿم ۽ هاڻي ڪهاڻيءَ جي ٻين پهلوئن تي غور ڪرڻ وارو هئس جو اوچتو ئي ذهن وري ڦيرو کاڌو. پنهنجو پاڻ تي سخت غصو اچڻ لڳم ته ”هي وري ڪهڙي بي حياتي آهي جو هڪ دوست سان ڪا عقوبت ٿئي ۽ ان کي آءٌ ”حسين مذاق“ سان تعبير ڪريان. مون کي پنهنجي واهيات ذهن تي سخت تاءُ اچڻ لڳو. پر جيئن ته اهو پنهنجو ئي هٿ ان ڪري نيٺ سنڌي والدين وانگر پنهنجي نرجي اولاد کي بي قصور ۽ شريف قرار ڏيڻ جي عادت تي مون به پنهنجي ذهن کي معاف ڪري ڇڏيو.“

آخر ڪهڙو عنوان بهتر ٿيندو! جيڪو چونڊيان ٿو اهو رد ٿيو وڃي. دماغ تي گهڻي زور ڏيڻ بعد هڪ نئون عنوان تري آيم.

”دوست سان دوکو!“ واه، واه، ذهن ڪافي شريفاني انداز ۾ نئون عنوان تجويز ڪيو آهي.“

”سچ پچ ته اهو ويجهي ۾ ويجهو ۽ واقعي سان ٺهڪندڙ عنوان آهي. اهڙيءَ طرح پنهنجي قصور کي نمايان ڪرڻ سان پاڻ کي ڪافي شرمندو ڪري سگهجي ٿو. جيئن آئينده ڪڏهن به ڪنهن سان اهڙي توهين آميز هلت ڪانه ٿيندي. هاڻي آءٌ مڪمل طور تي متفق ٿيڻ وارو هئس ته ان عنوان جو ٻيو پهلو نمايان طور تي مون کي بي قصور ثابت ڪري رهيو هو.“

”واھ! مان ته بي ڏوهي آهيان. مون ارادو ڪري دوست سان دوکو ڪيو هجي ته بلڪل سزا جي لائق آهيان. آءٌ هڪ ڏوهي کي جوڳي سزا ملڻ جي حق ۾ هميشه ان جي تائيد ڪندو رهيو آهيان.“ پوءِ اهو ڏوھ اليڪشن ۾ ڏاندلي جو هجي يا قومي خزاني کي ابي جي ملڪيت سمجهي ڦٽ ڪيو هجي..

”مون تي غبن جو الزام هجي! مون تي رشوت جي تهمت لڳل هجي!!“ مون تي قتل يا اغوا جو ڪيس هجي ته هوند حاضر ٿي ڏوھ جو اقرار ڪريان ۽ پاڻ لاءِ ڳري سزا تجويز ڪري هن خود غرض زماني کي حيرت ۾ وجهي ڇڏيان، ڇو ته مون کي هر صورت ۾ پنهنجي اصل جهان ڏي وڃڻو

آهي، جيڪو سندر ۽ پيارو آهي. مان هن دنيا ڪارڻ پنهنجي آخرت خراب نه ڪندس، جنهن جو تصور ئي هن دنيا وارن جي ڪند ذهن ۾ سمائجي نٿو. جيڪڏهن ان حقيقي دنيا خاطر مون کي هن مطلبي دنيا ۾ پيٽ سان پٿر ٻڌڻا پون ته اها به محبوب آقا جي پر ئي ته آهي. تن بدن تي ڪپڙا ليڙون ڇو نه هجن ته خود انهن کي توڙيا ڏئي پنهنجي مرشد ۽ آقا جي پيروي ياد ڏياريندس، اگر گهر گهات کان بي گانو ٿي ويس ته به محبوب صلي الله عليه وسلم جي سرفروشن ۽ سروچن جي ياد تازي ڪندس."

"پر هي ته سڀڪجهه اڻڄاڻائيءَ ۾ ٿي ويو. يلئي وائي ڳڙ کاڌو. مون کي ڪابه خبر ڪانه هئي. جيڪڏهن هئي ته ياد نه هئي. گهڻو ڪري ته دوست محترم به ان کي محسوس ڪيو هوندو. اگر نه به ڪيو هوندائين ته مان کيس پنهنجي بي قصور هجڻ لاءِ ڪافي ڪجهه سبب ٻڌائي سگهان ٿو. اها به اميد اٿر ته حقيقت جو هو ڪڏهن به انڪار نه ڪندو، ڇو ته حقيقت اٿل آهي، حقيقت سچ آهي.

جيڪڏهن ڪو سياسي مسئلو هجي ها ته پوءِ "مان نه مڃان" وانگر هو پلي حقيقت کي حقيقت قرار ڏيڻ جو انڪار ڪري. پر هي ته خالص معاشرتي معاملو آهي، ان ڪري هن ۾ ڪافي اميد اٿر ته هو هروڀرو مون کي پاڻيءَ مان ڪونه ڪڍندو.

"دوست سان دوکو" عنوان به مڪمل ثابتين سان رد ٿي ويو ته ذهن وڌيڪ پراڊڪشن کان صاف انڪار ڪرڻ لڳو، ڇو ته هن هيستائين بي حد مغزماري ڪئي هئي، ته جيئن فليت تي پهچي ڪهاڻي لکڻ شروع ڪندس، پر اڃا تائين ته عنوان ئي تجويز نه ٿيو هو. ٻيا پهلو ته پري رهيا!

ذهن کي منٿون ڪيم ته هڪڙي ڪوشش اڃان به ڪري، شايد اها راس اچي وڃي. ذهن مس مس راضي ٿيو پر اها به ڌمڪي ڏنائين ته هن کان پوءِ مون ۾ ڪابه اميد نه رکجانءِ. مون اهو به قبول ڪيو ۽ سڀ قسمت تي ڇڏيم. دعائون گهرڻ شروع ڪيم ته شال اهو عنوان ڪامياب وڃي، جنهن بعد آءٌ ڪو افسانو لکي سگهان، نه ته پنهنجو اهو ارادو خواه مخواهه نيل ويندو.

اوچتو "عجيب اتفاق" منهنجي زبان مان نڪتو.

"واھ جو عنوان مليو اٿر. جيڪو گهٽ ۾ گهٽ ٻنهي طرفن کي مطمئن

تہ ڪندو. دوست بہ راضي ٿي ويندو تہ ٻئي طرف مان بہ ان سڌيءَ طرح پنهنجي ڪمزوري بيان ڪري رهيو آهيان. يعني مان معافي وٺان پيو، معذرت ڪيان پيو، پاڻ کي شرميان يا ننڍيان پيو. پر ان سان گڏ پاڻ کي ايترو هيچ بہ تہ ڪونہ ٿو ڪريان ”مون سوچيو: ”دوست جڏهن هي عنوان ٻڌندو تڏهن لفظ جي ماهيت، نفاست، بناوت ۽ معصوميت توڙي حقيقت جي مٿڙي ادائگي تي ٻهڪي اٿندو ۽ جڏهن ملندو تہ پئيءَ تي ٽٽڪي ڏئي چوندو تي پرواهہ ناهي پيارا، اجايو نوڙيءَ کي ڪٿي نانگ بنايو اٿئي.“

اوچتو فليٽ جي در وٽ بيٺل هڪ فقير اگر جي اشاري سان مون کي پاڻ ڏانهن سڏ ڪيو. هن جي وارن، چهري جي خد و خال، وحشت ۽ خوفناڪ ليڪن منهنجي ذهن جي ساري مغز ماري ختم ڪري ڇڏي. سڄي بدن جي محنت جا مغز ۾ اچي گڏ ٿي هئي سا هڪ ئي لهر ۾ وري سڄي بدن ۾ دوري چڙوڇڙ ٿي وئي. هو مجذوب هو. هن جي عجيب حالت ۽ اگر جي اشاري منهنجي بہ عجيب ڪيفيت بنائي ڇڏي ۽ هڪ ئي چرڪ ڀرڻ سان منهنجي ساري محنت زيان ٿي وئي.

اڃان تہ عنوان جي چونڊ پئي ٿي. ان بعد ڪهاڻيءَ جي شروعات لاءِ زمان ۽ مڪان جي چونڊ، ڪريڪٽرن جي چونڊڻ، رومانس جو شامل رکڻ يا پري رکڻ، خشڪ انداز يا مزاحيه طرز کي اختيار ڪرڻ، اهي سڀ نمونا سوچي پوري ڪهاڻي کي لکڻ شروع ڪريان ها.

پر خدا ڀلو ڪري ان مجذوب جو، جنهن مون کي ان ذهني پريشانيءَ کان نجات ڏياري ڇڏي ۽ هاڻي آءٌ فليٽ ۾ داخل ٿي مزي ۽ فرحت سان وڏا وڏا کونگهرا هڻي مٿڙي ننڊ ڪندس ۽ پاڙي وارن ستلن جي ڪاهل پئي واري ننڊ حرام ڪري ڇڏيندس. ها ها حرام ڪري ڇڏيندس. مون کي ڪافي ڏينهن بعد مٺي ننڊ ڪرڻ جو موقعو مليو آهي. منهنجو نالو علي حسن عرف خاڪ نشين آهي، ڇو تہ جڏهن بہ شهر ۾ فساد برپا ٿيندو آهي، سياسي هجي يا سماجي، مان امن جي لاءِ دعائون گهرندو آهيان ۽ تيسٽائين زمين تان نہ اٿندو آهيان جيستائين آهن، ان ڪري منهنجي رهائش گاهہ اڪثر زمين ئي رهندي آهي جنهن سان بہ ان ڪري پيار اٿم تہ ڪو وقت ان جي هنج ۾ مون کي بہ سمهڻو آهي. پر ماڻهن تہ هيئر کان ئي خاڪ نشين بنائي ڇڏيو اٿم، فقط خاڪ نشين!

سرگو ما

ڙٽل گئي به عجيب شيء آهي. دنيا ۾ جو ڪوئي آيو زندهه رهڻ لاءِ ئي ڪوشاڻ رهيو پر افتخار حياتيءَ جا سورهن سال مس گذاريا ته هو مايوسين ۽ نا اميدين جو شڪار ٿي ويو. هن اڃان ڏٺوئي ڇا هو! صرف چند سالن جي الهڙ جواني ۽ بس - هن اڃان اهو به نه سوچيو هو ته ڪهڙيءَ ريت دنيا جون خوشيون ۽ مسرتون ميڙي گڏ ڪندو، ته اوچتو ئي اوچتو سندس حياتيءَ جو چراغ جهوتا کائڻ لڳو ۽ زندگيءَ جو طول و هٽڻ مان اڏامڻ لڳس. هن نه ٿي چاهيو ته دنيا کي پرکڻ، ان جي رنگينين کي گهرائي ۽ سان ڏسڻ ۽ خوشين کي ماڻڻ بنا هو هميشه لاءِ الوداع ڪري.

افتخار جي شادي ٿي چڪي هئي پر رخصتي اڃا باقي هئي. هن مئٽرڪ ته پاس ڪئي هئي پر ڊاڪٽر اڃان نه بنيو هو. هن والدين جي زمينن ۾ هڙ ته هلندي ڏٺا هئا پر پاڻ آبادي نه ڪرائي هئائين ۽ نه فصل ڪنيا هئائين. هن وڏا شهر ۽ انهن جون مشهوريون ته ٻڌيون هيون پر پاڻ گهمي نه ڏٺا هئائين. اهي سبب هئا جو هن حياتي ماڻڻ ۽ زندهه رهڻ جي جدوجهد نه ڇڏي هئي.

افتخار هونءَ ته ڪافي صحتمند ۽ ڳيرو نوجوان هو پر ڪيتري ئي وقت کان سندس ساڄي تنگ ۾ بي حد درد رهڻ لڳو هو. ڪي قدر سوچ به هن کي پريشان ڪري رکيو هو. ڪيترائي ڊاڪٽر، ويڄ طبيب آزمائائين پر سور ۽ سوچ ۾ ڪابه ڪمي ڪانه آيس. هن کي زندگي هاڻي وه ٿي لڳي هئي. نه چين نه آرام ۽ نه ئي ڪو ڪم ڪار، بس هر وقت سوزن جي پڇاڙ. مجبور

ٽي مائٽن کيس اسپتال ۾ داخل ڪرايو، جتي آپريشن ڪري گوڏي وٽان گوشت جو ٽڪر ڪڍي ليبارٽري ٽيسٽ لاءِ موڪليو ويو. ان مرحلي تي افتخار جو چهرو اڃان ئي مايوسين کان زرد ٿي ويو هو. رکي رکي جيءَ ۾ ئي آيس ته ”آءُ ڇايس ڇو؟“

پر جيئن ئي دوست احباب ۽ والدين تي نظر ٿي پيس ته زنده رهڻ جي تمنا هڪ ڀيرو وري جاڳي ٿي پيس ۽ انهن جي فرقت طبيعت کي بي حد دلگير ٿي ڪيس.

ٽيسٽ رپورٽ ڇا ملي، هڙني جي مٿان ڄڻ وڃ ڪري پئي. جو جتي سو تتي خاموش بت بڻجي ويو. افتخار جو ڄڻ ته ڪنهن اڌ ساهه ڇڪي ورتو. اڪيون کليل ۽ لڳاتار ڇت ۾ بي فائدو گهوريندو رهڻ. اڳي ئي اسپتال جو گهٻرائيندڙ ماحول وِتر ”سرڪوما - بون ڪينسر“ جي رپورٽ هن جي جسم ۾ خون جي دوري کي خشڪ بڻائي ڇڏيو.

افتخار جي آئنده چند مهينن جي ڪينسر زده زندگي ڊاڪٽرن جي بي رحم هٿن ۾ هڪ بي جان لاش جيان گذري. هن پنهنجي خواهشن ۽ تمنائن کي گهٽي سرد بڻائي ڇڏيو. ”ريڊيو ٿراپي“ (بجلي جا جهٽڪا) ۽ افتخار ۾ لازم ملزوم عنصر بنجي ويا. هڪ بي جان جسم هو جو بنا چوڻ چرا جي هر تجربي ۽ علاج مان گذري رهيو هو.

ان هوندي به هن موت جي آرزو ڪڏهن ڪانه ڪئي. ٿريا جا هن جي زندگيءَ جي ساٿي بنجي چڪي هئي، اها ٿريا جنهن سان هن ننڍپڻ کان وعدا وعيد ڪري لڪ لڪوٽي رانديون ڪيڏي، ننڍڙا گهرڙا بنائي وڌو ٿيو هيو ۽ ٿريا کي پنهنجو جيون ساٿي بڻائڻ جو هن جيڪو مستقل خواب ڏٺو هو ان جو تعبير به سندس حق ۾ ٿي چڪو هو پر رخصتي اڃان باقي هئي. هنن جي وچ ۾ ”سرڪوما“ جي مضبوط ديوار حائل هئي، ۽ هن ان ديوار کي ڊاهي ٿريا کي پنهنجي گهر آڻڻ تي گهريو.

افتخار لاء اهائي شرمساري و بال جان بنيل هئي ته ثريا هن کان اڳ
 ڊاڪٽريءَ ڏانهن وڌي رهي هئي ۽ پاڻ هڪ بي وس انسان جيان اسپتال جي
 بستري تي لاچار پيو هو. رکي رکي کيس اهو احساس ماري جهندو هو ته
 ثريا کيس ان بيماريءَ جي عالم ۾ قبوليندي به لائي نه.

ڪڏهن سوچيندو هو:

”جيڪڏهن ثريا ڊاڪٽريائي ٿي وئي ۽ آئون رهجي ويس، تڏهن به هوءَ
 منهنجو ضرور سات ڏيندي؟“ هن کي ڪڏهن ته بي اعتمادين اچي ورائي
 ورتو ٿي ۽ پاڻ وڌيڪ ثريا لاءِ سوچڻ لڳو ٿي ته هن جي دل تي الائي ڇا
 گذرندو هوندو! ان هوندي به افتخار کي پنهنجي زندگيءَ کان وڌيڪ ثريا تي
 مڪمل اعتماد هو. هو ائين چئي دل کي آت ڏيندو هو ته ”اگر مرض مان
 جان نه ڇڏي، يا معذور ٿي پيس، تڏهن به ثريا ضرور سات ڏيندي. هو وعدا
 ضرور نباهيندين.“

پر اهو سوچي هو لاجواب ٿي ويندو هو ته، ”اگر حياتي مائي نه
 سگهيس ته ثريا جو ڇا ٿيندو؟ ڇا هو ڪنهن ٻئي جي به 100%“
 ان کان وڌيڪ هن جو ذهن ڪم نه ڪري سگهندو هو. چئن مهينن
 بعد ”ريڊيو ٿراپي“ جو ڪورس پورو ته ٿيو پر مرض ۾ ڪوبه فرق ڪونه
 آيو.

”هاڻي هڪڙوئي علاج باقي آهي.“ ڪينسر اسپيشلسٽ فيصلي واري
 انداز ۾ ٻڌايو، ”۽ اهو آهي تنگ کي گوڏي جي مٿان ڪٽي ڇڏڻ. ان ۾ به
 صرف ڏهه سيڪڙو ئي اميد رکي سگهجي ٿي، اهو به تڏهن جڏهن مرض مٿئين
 ڌڙ ڏانهن وڌيو نه هوندو.“

”آف الله!“ افتخار ڊگهو ساهه کنيو ۽ بستري تان اڀو ٿيندي چيو، ”ائين
 ڪڏهن نه ٿيندو ڊاڪٽر صاحب! ائين ڪڏهن نه ٿيندو. آئون هميشه لاءِ
 معذور بڻجڻ نه ٿو چاهيان.“ ۽ پوءِ پاڻ کي وسائل اکين سان کڻي بستري تي

ٿو ڪيائين.

”ڊاڪٽر صاحب ٻيو ڪوبه علاج ڪونهي!“ هن مايوسي مان پڇيو.

”نه - ايلوپيٽيءَ ۾ ڪينسر لاءِ ڪوبه علاج ڪونهي.“

پريان ڪنڊ ۾ افتخار جي ٻيڙي ماءُ برقي ۾ ويڙهيل هنجون هاري رهي

هئي. ائين ٿي محسوس ٿيو ته هو اندرون اندر ڇڄي پئي هئي.

”ها - هڪڙي ٻي هلڪي اميد آهي.“ ڊاڪٽر ويندي ويندي رڪجي پيو ۽

سوچيندي چيو:

”اها ڪهڙي ڊاڪٽر صاحب! اها ڪهڙي اميد!!“ سڀني هڪ زبان تي

پڇيو. هن وقت ڊاڪٽر سڀني کي مسيحا نظر اچي رهيو هو.

”فارين (Foreign) ۾ هڪ انجنيڪشن ايجاد ٿي آهي، ويهن جو

ڪورس آهي ۽ هڪ جي قيمت ست هزار روپيا آهي.“

”آئون ضرور گهرائيندس ڊاڪٽر صاحب.“ افتخار جي ماءُ برقي مان

سڌ ڪندڙ لهجي ۾ چيو، ”پر ڊاڪٽر صاحب! ايتري پڪ ڏيو ته منهنجي

لعل جي هن موذي مرض مان جان چٽي پوندي؟“

”يقين ڪونهي. اسان وٽ ته اها انجنيڪشن پهريون ڀيرو ئي استعمال

ٿيندي.“ ڊاڪٽر ورائيو.

”۽ جيڪڏهن فوراً ڪو فيصلو نه ڪيو ويو ته ٻن مهينن جي اندر

مرض پوري جسمر تي ڪنٽرول ڪري ويندو.“ ائين چئي ڊاڪٽر ٻاهر نڪري

ويو.

”امان، ابا - مون کي ڳوٺ وٺي هلو. هن مرض جو ڪوبه علاج

ڪونهي. باقي آئون تنگ ڪٿائيندس ڪونه، جيڪي منهنجو نصيب. آئون

معذور ڪونه ٿيندس.“ افتخار پوريل اکيون پٽي پيءُ ماءُ سان مخاطب ٿيو،

”اوهان به پنهنجي وسان گهٽايو ڪونه آهي بابا، اوهان جو ڪهڙو قصور! هي

سڀ منهنجي قسمت جو چڪر آهي!“

”اسان جو ئي قصور آهي بابل.“ افتخار جي ٻيءَ نسورو روئندي ۽ کيس پاڪر پائيندي چيو، ”هي سيڪجهه اسان جي گناهن جي سزا آهي. نه ته تو معصوم وري ڪهڙا ڏوھ ڪيا! هي اسان جي اعمال جي شامت آهي پٽڙا، اسان کي ڏک آهي ته....“ هو پوءِ ٻه چين ۾ ڪجهه چوندو ئي رهيو.

زندگي کان بي پناهه نا اميدين ۽ مايوسين ۾ غرق افتخار کي واپس ڳوٺ آندو ويو ۽ کيس قسمت جي آسري سَتين ٽڪين تي رکيو ويو.

افتخار جي جيون ۾ وري اميدن جي بهار موٽي آئي. هو نانگ کان چڪ هٽائي ڪينسر کان جان آجي ڪرڻ لاءِ تيار ٿي ويو. هن ان بيڪسي واري حياتي مان پوريءَ ريت نجات حاصل ڪرڻ گهري ٿي. ”اگر مرض نه ڇڏيو ته حياتي ٻه سات نه ڏيندي.“ ٻئي نتيجا ذهني طور هو قبول ڪري چڪو هو.

افتخار کي جڏهن نانگن جي نواب وٽ آندو ويو ته هو عجيب ڪشمڪش ۾ مبتلا هو. هو هڪ ئي وقت جيئڻ جي اميد يا هميشه لاءِ دنيا کي الوداع ڪرڻ جي نا اميديءَ جي سرحدن تي پاڻ کي محسوس ڪري رهيو هو.

”نانگ جي ڪڪڻ کان پوءِ ڇا ٿيندو؟“ سڀ جو سراپ ته هر ڪنهن تي غالب هو پر ڪينسر جي لاعلاج مرض جو دائمي خوف سڀ جي سراپ کان به وڌيڪ هو. هر ڪنهن کي اهائي اميد هئي ته :

”شايد ٻئي خطرناڪ اثر هڪ ٻئي کي ختم ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿين؟“

پهرين رات جڏهن افتخار جو نانگ سان آپريشن ٿيڻ وارو هو، هو عجيب عجيب سوال پڇي رهيو هو:

”زهر چڙهي وڃي ته ان کي ڪيئن لاهيندو؟“

وري پڻ پڻ ڪندي چوندو رهيو، ”يا الله تون رحم ڪجانءِ.“

”پلا زهر کي ختم ڪرڻ لاءِ چڪ واري جاءِ تي ڇاتوءَ سان ٽڪو به ڏيندو؟“

”نانگ چڪ هڻي اٿلندو ته ضرور، نه ته هن جا نيش ڪيئن نڪرندا؟“

رت به ضرور وهندو؟ سور به ٿيندو؟

افتخار جي ان حالت کي ڏسندي فيصلو ٿيو ته في الحال رت ٽيسٽ ڪرڻ لاءِ انجڪشن لڳائڻ جي بهاني نانگ کان کيس چڪ هٽايو ويندو، انهي اٽڪل سان چڪ به لڳريو ويو ۽ نتيجي ۾ هو ڪافي مطمئن نظر اچڻ لڳو.

مقرر وقت تي بلب کي آف ڪيو ويو ۽ هن جي منهن تي چادر وڌي وئي ته جيئن پاڻ ڏسڻ جي ڪوشش نه ڪري. ٽارچ جي هلڪي ۽ ويجهي روشنيءَ ۾ ڳوٺريءَ مان نانگ جي سسي ڪڍي هن کي چڪ هٽائڻ جي ڪوشش ڪئي وئي. پهرين ته نانگ چڪ هٽڻ تي آماده ئي نه هو. تڏهن افتخار جي مرئي جي ماس کي آڱرين ۾ جهلي ۽ نانگ جو وات ٽاڙي ان ۾ ڏنو ويو. جيئن ئي نانگ ڄاڙيون پڇايون ۽ ان جا نيش ماس ۾ ويٺا، تيئن افتخار سمجهيو ته سئي هٿين وٺي آهي. هن هلڪي انداز ۾ دانهيون؛

”الا، الا، الا - امان جيجي - الا - الا!“ جيئن جيئن نانگ ڇاهو ٿي ڏنو تيئن تيئن هن سئي جي باري ۾ سوچيو ٿي ته شايد اٽڪي پئي آهي ۽ نڪري نه ٿي. ٻئي ڏينهن جڏهن پاڻ آپريشن واري جاءِ ڏٺائين ته سوالن جي ٻوڇاڙ لائي ڏٺائين؛

”هيتريون سيون هنيون اٿو؟“ نانگ جي مختلف ڏندن جي نشانن کي حيرت سان ڏسندي پڇيائين، ته کيس چيو ويو،

”سئي نبض ۾ نه پر ماس ۾ هٿين وٺي، ان ڪري گهڻو اندر موڪلڻ جي بجاءِ مٿاڇرو آهستيگيءَ سان رت ڦڙا ڪڍيا ويا.“ ان جواب تي هو مطمئن ٿي ويو پر ڪينسر جو ايترو ته دٻاءُ هو جو نانگ جو پهريون چڪ هو هضم ڪري ويو، سوچ ۽ سختيءَ ۾ معمولي فرق آيو. هفتي کن بعد جڏهن ٻيهر آپريشن جو پروگرام ٿيو ته افتخار ضد ڪري بيٺو ته کيس نانگ وارو آپريشن ئي ڪيو وڃي. ”وري رت ٽيسٽ ڪرڻ جي ڪهڙي ضرورت آهي!“ هو چوڻ لڳو؛

”مان ڪو ڊڄان ٿوروئي ٿو!“

۽ پوءِ هن جي حيرت جي حد نه رهي جڏهن کيس پتو پيو ته پهريون
پيرو به نانگ وارو ئي آپريشن ٿيو هو. پهرين ته هن کي اعتبار نه اچي، وري
وري پيو چوي؛

”مذاق ٿا ڪريو هٽندؤ وري به سٺي ۽ چٽو ٿا اهو ئي آهي نانگ وارو
آپريشن؟“ شڪر جو سندس پاءُ پهرين آپريشن جو اکين ڏٺو شاهد هو،
تڏهن مس وڃي اعتبار ڪيائين.

ٻئي آپريشن لاءِ به ماحول ساڳيو ئي پٺڌا ڪيو ويو پر هاڻي افتخار با
خبر هو. جيئن ئي ڳوٺريءَ مان نانگ جي سسي ڪڍي سندس تنگ جي
ويجهو آندي وئي ۽ ماس کي چپتي ۾ ورتو ويو ته اڳي ئي دانهون ڪرڻ ۽
ڪنجهڻ شروع ڪيائين؛

”الاڙي-اباڙي-جيگل امان مري ويس. هاڻي بس. سائين هاڻي بس.
الا-الاڙي هاڻي بس ڪريو. بس ڪريو الا الا جيگل امان ڙي مري
ويس هاڻي وڌيڪ چڪ نه هٿايو. نه هٿايو، هاڻي بس ڪريو. بس
ڪريو.....“ هن پيري به ساڳيو ئي سڀ هو پر ان جو سراپ ذهن تي حاوي
هو ان ڪري دانهون به اڳي کان پٺيون ڪيائين.

افتخار جي زندگي وري موٽي آئي، پريشانيون ختم ٿي ويون. هڪ مهيني
جي اندر تنگ جي سوچ ۽ پٿر واري سختي بلڪل ختم ٿي ويس. بس ٻنهي
تنگن جي پيٽ ڪندي ٿورو ئي فرق محسوس ٿيندو هو. هاڻي ته هو بسترو
به ڇڏي چڪو، اٿڻ ويهڻ ۽ هلڻ گهمڻ به لڳو هو. جيئن ئي عام انسانن
جيان هر شيءِ کائي پي سگهيو ٿي تيئن ئي سندس صحت پڻ موٽي آئي.
والدين سک جو ساهه کنيو. دوست احباب جي چهرن تي خوشي ۽ اطمينان ظاهر هو.
افتخار هاڻي زندگيءَ جا پروگرام وري نئين سر مرتب ڪرڻ لڳو.
ڊاڪٽري، ثريا، گهر ٻار، زمينون، خوشيون ۽ شاد مانا سڀ هن جي

سوچن جو مرڪز هئا.

رڌت رڌت افتخار جو ذهن پنهنجي لا علاج مرض ۾ ڪمي اچڻ سان بي پرواهه ٿي ويو. هن کي جيتوڻيڪ اها به اجازت هئي ته هو پاڻ کي پاڻهي نانگ وارو آپريشن ڪندو رهي، پر هو ان احساس جي باوجود ته کيس مرض اڃان مڪمل طور نه ڇڏيو آهي، ڪجهه وقت بعد دوا جو تسلسل ۽ آپريشن تقريباً ختم ڪري چڪو هو. هن جي چهري تي ساڳي ڪل ۽ خوشي واري رونق موٽي آئي هئي. هن کي يقين هو ته هو تمام جلد پنهنجي تمنائن ۽ آرزوئن کي ماڻڻ وارو آهي.

ڪافي وقت کان پوءِ افتخار اڃ اهو يقين ڪرڻ خاطر ته ”سرڪوما“ ڪهڙي اسٽيج تي آهي، هن ايڪسري ڪڍرايو.

”ايڪسري رپورٽ ملي اٿئي؟“ افتخار جي دوست کيس ڪي قدر ملول ڏسندي پڇيو.

”ها ملي ته آهي“ افتخار ڪنڀير آواز سان ورائيو.

”ڇا ٿي ٻڌائي؟“ دوست تجسس مان معلوم ڪرڻ چاهيو.

پهرين خاموشي ۽ پوءِ هلڪا سڌ ڪا ٻڌڻ ۾ آيا.

”خير ته آهي افتخار! رپورٽ ۾ ڇا آهي؟“ دوست پريشان ٿيندي وري

پڇيس.

”مرض ساڳي جاءِ تي آهي!“

افتخار باقاعدي رهندي ورائيو. هو بيماري دوران پهريون ڀيرو ٻارن جيان

رنهو.

”مرض ساڳي جاءِ تي آهي؟ نه گهڻيو آهي ۽ نه وڌيو؟“ دوست اڃا به

حيرت مان پڇيو. هن کي افتخار تي ترس اچڻ لڳو. هن سوچيو، ”ويچارو

خوش خوش گذارڻ لڳو هو، اميدن جي بهارن ۾ اچڻ بعد هاڻي وري نا

اميدن جي خزانن مان گذارڻو پوندس!“ هن کيس ڳرائڙيون پائي پرچائڻ

جي ڪوشش ڪئي ۽ چيائين،

”ڏس افتخار! تون هن وقت ايترو ته تندرست آهين جو توکي ڪوبه

بيمار تصور ئي نه ٿو ڪري. تون اها به غنيمت ڄاڻ ۽ الله ۾ اميد رک ته

مرض نيٺ ڇڏي ويندو.“

وري چيائينس، "ڊاڪٽر ته توکي ائين چيو هو نه، ته ٻن مهينن اندر مرض پوري جسمر تي ڪنٽرول ڪري ويندو؟ پر هاڻي ڇهه مهينا گذرڻ بعد به ساڳي هنڌ بيٺو آهي. اها به ڪا گهٽ رپورٽ ته ڪانهي. تون علاج باقاعديءَ سان جاري رک ۽ الله پر اميد ڪري لاپرواهي کي ختم ڪر."

سڌ ڪا، مسلسل سڌ ڪا.

"نوجوان ٿي ڪري ڪڏي دل لاتي اٿيئي؟" اڳي ته ڪڏهن نه رنو هئين، ڪيڏو نه مضبوط دل جو مالڪ هئين! هاڻي ڇا ٿيو توکي افتخار؟" دوست پريشان ٿيندي هن کان پڇيو.

مسلسل سڌ ڪا ۽ اکين تي رومال.

"افتخار! روئين ڇو ٿو؟ اڌل تون اڳي کان گهڻو ئي تندرست آهين. هلين گهمين ۽ ڪاٺين پئين پيو، باقي ڇا ڪيئيئي! مرض نيٺ ڇڏيندو. آخر تون ٻارن وانگر روئين ڇو ٿو؟"

"مونکي بيماريءَ جو ڏک ڪونهي." افتخار سڌ ڪندي چيو.

"ته پوءِ ڇا جو ڏک اٿئي، ڪجهه ٻڌاءِ به سهي؟"

"ارمان اهو اٿر ته جن دوستن ۽ عزيزن کي معلوم آهي، مان هاڻي ليڪ آهيان....."

"ها - ته پوءِ .....؟"

"انهن کي پتو پوندو ته بيماري ساڳي ئي هنڌ بيٺي آهي، ان ڪري ڏک ٿو ٿيم." افتخار هاڻي اکين مان لارون وهائڻ لڳو.

"ڏس افتخارا! دوست کيس سمجهائيندي چيو، "ڪي مرض اهڙا به هوندا آهن جيڪي ظاهري طور نظر نه ايندا آهن پر هوندا خطرناڪ ۽ لاعلاج آهن. اهڙا مرض صرف مريض جي جيءَ سان سانڍيل هوندا آهن ۽ هو انهن کي ٻين تي ظاهر ٿي نه ڪندو آهي، ان لاءِ ته ڪو ٻيو پريشان ڇو ٿئي."

"جي جي -" افتخار ڳالهه کي سمجهندي پڇيو.

"ها ها تون علاج جاري رکجان ۽ اميد ته ليڪ ٿي ويندين." دوست دلداري ڏنس.

"ها، واقعي مان ٻين کي پريشان ڇو ڪريان. ٻين کي ڇو ٻڌايان. جيڪا منهنجي قسمت!" افتخار اميد ۽ نااميدي جي گڏيل احساس کان چيو.

”آئون بلڪل ليڪ آهيان ۽ مڙني کي ائين ئي ٻڌائيندس.“
 هو اٿيو ۽ نواب صاحب جي شوڪيسن مان خاص نانگ ڪيندو پاڻ کي
 چڪ هڻائيندو ويو پر مطمئن نه ٿيو. جڏهن ڪيترائي چڪ هڻائي چڪو ۽
 سندس گوڏي جي مٿان هڪڙو وڏو ڪارو ڌام ٺهي بيٺو ته هن کي هڪ ڀيرو
 وري اميد جاڳي ۽ ڪلندي دوست کي چيائين،
 ”هاڻي زهر جو اثر ٿيو آهي، پهرين ته پتوئي نه ٿي پيو. مان هاڻي جلد
 تندرست ٿي ويندس، انشاءِ الله ضرور ليڪ ٿيندس.“
 هو خلا ۾ گهورڻ لڳو - پنهنجو پاڻ کي اچو گائون پيل ڏٺائين. هڪ
 سهڻو ۽ وڻندڙ گهر - ٿريا - زمينون - ڪل ۽ خوشيون ۽ هر طرف رونق ڏٺائين.

زندگي هڪ طوفان

اڃا اڻ ٿوري اڳ آسمان تي هڪ ڪڪري ظاهر ٿي ته ماڻهن ان ۾ پنهنجن جون اکيون اٽڪائي ڇڏيون. هنن جي دلين ۾ جيڪي آسون ۽ اميدون ڊھيل هيون، اهي زبان جي نوڪ تي ٽپڻ لڳيون. جيتوڻيڪ هنن کي اهو وهم پڻ لاحق هو ته ڪٿي گذريل ٽن سالن وانگر سندن حسرتون ۽ اميدون پاڻمال نه ٿين، ان ڪري هر ڪنهن پنهنجي پنهنجي طور خدا ۽ رب کي ٻاڏائڻ شروع ڪيو. ڪڪريءَ ۾ پهرين آهستي ۽ پوءِ تيزيءَ سان اضافو ٿي رهيو هو، ۽ ماڻهن جي دلين ۾ جذبات ٽپڻ ۽ ٽپڻ شروع ٿي ويا. ڏسندي ئي ڏسندي سارو آڪاش ڪڪر ڪارونپار ٿي ويو، جت عالماڻا گذريل ٽن سالن ۾ پنهنجي چاهي تي نقاب چڙهندي نه ڏٺو، اٺ پهريون ڀيرو سندس تيز شعاعون دونهن جهڙي ٻاڏ جي بادلن روڪي ڇڏيون. پڪي پڪڻ خوشين مان لينگ ٽپا ڏيندا ۽ مٺيون لاتيون لٽوندا پنهنجن گهرن ڏانهن موٽڻ لڳا. ٻارڙن ۾ ڊور ڊڪ ۽ هلچل مڇي وئي. محلي محلي ”ڪارڙو ڪمهاڙو“ شروع ٿي ويو ته ڪٿي سر سارنگ ۽ ٻئي ويو ته جيئن آيل رحمت بنا وسڻ جي. بس نه هلي وڃي. گهر گهر خوشيون پئي ملهائون ويون ته اڃا ٿي مينگهه ملهاري ٿي. سارنگي جي سر ۽ دعائن جي اثر پنهنجو رنگ لاتو. هاڻي ڪنهن تجل ڪيڏن شروع ڪيا ۽ گجگوڙ هنيا ۽ ڏدائڻ لڳي. هر ڪنهن کي اها پڪ ٿي ويئي ته اڄ هن آيل رحمت کان محروم نه رهنداسين. هو سڪايل ۽ اڃايل هئا. هنن کي آسماني پاڻي جي ضرورت هئي. ماڻهو ته ڇا خود ڌرتي ماما کي ٽن سالن جي سخت پياس هئي. اوچتو تيز هوا لڳڻ شروع ٿي ويئي

ته ماڻهن جي هنيا ڪجهه لوڏو کاڌو پر ان کي به هو برداشت ڪرڻ لاء تيار ٿي ويا. هنن کي ته فقط انهي رحمت جي ضرورت هئي، جنهن لاء هو سڀ ڪجهه سهڻ لاء تيار هئا.

بارش شروع ٿي ته سڀني اطمینان جو ساھ ڪنيو، گهر گهر خوشيء جي طاهري چاڙهي ويئي ۽ گرم گرم کاڌي ويئي. باراني ٿيندي رهي، ٿيندي رهي ۽ جيئن پوء تيز ٿيندي ويئي. ڪنوڻ جا تجلا هڪ طرف اندو ڪرڻ لڳا ته گجگوڙ پئي طرف هنيا ڏکائي ٿي ڇڏيا. ماڻهن پنهنجن ٻچن کي کڻي ڇاتين سان لاتو. پر ان هوندي به هو خوش هئا. هنن جي ٽن سالن جي دعائن ۽ التجائن ته مس مس رنگ لاتو هو، جنهن کي هنن پنهنجن اکين سان ڪجهه وقت لاء اطمینان سان ڏسڻ گهريو ٿي.

شالو چئي رهيو هو، ”هاڻي فصل ڀلا ٿيندا، ملڪ تان ڏڪار لهي ويندو ۽ ان ارزان ٿي پوندو.“

رضو، ترين سان همدردي ڪندي چئي رهيو هو، ”ٿر ٻر ته ملهاري هوندي. ويچارا هاڻي خوب خوشيون ملهائيندا. جيڪي ڌڙيل هت ڦريا پئي اهي هاڻي روڪي نه رڪبا ۽ پنهنجي ماڳ موٽڻ لڳندا.“

بارش ٿيندي رهي، ٿيندي رهي ۽ انيڪ تبصرا به ٿيندا رهيا. آهستي آهستي تبصرن ۽ جذبن جي لهرن ۾ پهرين هلڪي ۽ پوء تيز موٽ اچڻ لڳي. بارش کي بوندي لڳاتار ٽي ڪلاڪ، چار ڪلاڪ ۽ هاڻي ته پنج ڪلاڪ ٿي ويا هئا، ۽ جيئن پوء تيئن اها تيز ٿيندي ويئي، بيھڻ جو ته نالو ئي نه هيو. هاڻي ته ماڻهن جون دليون ڏڪڻ لڳيون، ڪنڻ لڳيون، ۽ اکيون آب سان ڀرجڻ لڳيون. دل اداس ۽ نڙي خشڪ ٿيڻ لڳي. ٿوري وقت لاء چهرن تي جا روتق اُٿي هئي، اها جلد ڪافور ٿي ويئي. جت خوشيون پئي ملهائون ويون ات ته هاڻي اضطراب ئي اضطراب نظر اچي رهيو هو. بارش شايد ٽن سالن جي يڪي ڪسر ٿي ڪڍڻ گهري. ڏند ڪٽائون ۽ هوائي قلعا ڊهڻ شروع ٿي ويا. دليون سسڻ لڳيون ۽ ٻارڙن جي دلين مان خوشي اڏامي ويئي. جن معصومن گذريل ٽن سالن ۾ اکيون مس پٽيون هيون ۽ هن کان اڳ بارش جي ڪيفيت جو پنهنجي معصوم دلين ۾ اندازو ئي لڳائي نه سگهيا هئا، اهي حيرت ۽ خوف مان هڪ هڪ ڀاتيء جو منهن تڪي رهيا هئا. منهن جو پٺو ئي مرجهايل

هئن. ڪمزور دل ته روئڻ شروع ڪري ڏنو. معصومانه اڏائڻ ۾ ڪيڏو نه فرق اچي ويو، جنهن ڪري دنن جي معصوميت ته اڃان به وڌيڪ معصوم نظر اچڻ لڳي. ماڻهن جون نظرون پنهنجين جڳهين ۾ ڪتل هيون پر ذهن سوچڻ کان بلڪل جواب ڏيئي چڪو هو. ڀلا هو سوچي به ڇا ٿي سگهيا. بارش کي بند ڪرڻ هٿن جي وس جي ته ڳالهه نه هئي.

هرڪو ٻئي جي خبر کان بي خبر هو. هاڻي ڇا ٿيندو ڪنهن کي به خبر ڪا نه هئي. جلدي گهر گهر مان تلاوت جو آواز اچڻ لڳو. ته ڪي وري ايشور جي آڏو دوزانو ته ڪي وري مينهن داتا آڏو سجده ريز نظر اچڻ لڳا. ڪن ته تسبيحون سورڻ ۽ ڪن نفل پڙهڻ شروع ڪري ڏنا. جن کي ٻيو ڪجهه ياد نه آيو ته به اوکي ويل ”جل تون جلال تو“ ورجائڻ شروع ڪري ڏنو. جن کي ڪڏهن خدا ياد نه آيو تن کي به اڄ خدا ياد اچي ويو. انهن اڄ ئي ته خدا جي عظمت جو اقرار ڪيو هو. سچ چيو اٿن ته ”مصيبت جي وقت ئي ته خدا ياد ايندو آهي.“

جن ڏڪار جي ختر ٿيڻ ۽ آسودگيءَ جي موٽي اچڻ جو سهانو خواب پئي ڏٺو، اهي هاڻي ڏڪار جي اصل صورت کي پنهنجي اکين آڏو ڦرندو ڏسي رهيا هئا. بک ۾ اضافو ڪنهن کي به پسند نه هو، مگر سڀ لاچار ۽ بي وس هئا. ”هه ڙي نحيف انسان! تون نه سردي سهين ۽ نه گرمي، نه سوڪ سهين ۽ نه باراني سهين. هرڪو ٻين جي خيريت بجاءِ پنهنجي خيرت پيو گهري، مگر .... مگر... قدرت کي ڪير سمجهائي؟“

بارش کي وسندي هاڻي ست ڪلاڪ ٿي ويا پر ان ۾ ڌري برابر به فرق نه آيو. ها البته هوا ۾ اڃان به وڌيڪ اضافو اچي ويو. ٽي سال بارش نه پوڻ کي ماڻهن پنهنجي بداعمالين جو نتيجو پئي قرار ڏنو، پر هاڻي ته .... پاپن ۽ ڏوهن جي سزا ۽ گناهن جي جزا اکين سان ڏسي رهيا هئا. اک بارش نه پوڻ هڪ اشارو هو، ۽ هاڻي .... سزا جو اهو نازڪ لمحو هو، جنهن مان جيڪو اڪري پار پيو ان جن ته نئون جنم ورتو.

وقت پنهنجي رفتار سان گذرندو رهيو ۽ ماڻهن کي پنهنجا بداعمال ياد اچڻ لڳا. رئيس مولا بخش هونءَ ته ڏاڍو رعب ڏاڍ ۾ هلندو هو. ڪنهن کي ڪنگهندو به نه هو ۽ نه ڪنهن تي نظر ٿي پوندي هئس. پنهنجو هجي يا

پرايو، هر ڪو هن جو ستايل ضرور هو، پر سندس ڪمزوري گجگوڙ ۽ تيز مينهن هو. گور ٿي ته وڃي بستري ۾ سمهندو ۽ ٻه ٽي سوڙون مٿان وجهندو. اڃا گور جي نڪائن ۽ کنوڻ جي تجلن کان سواءِ هيترو وقت جو لڳاتار تيز بارش پوندي رهي ته هن جي دل به پاڻي پاڻي ٿي ويئي. پٺن کي سيراندي سڏي نصيحتون ۽ وصيتون ڪرڻ لڳو. اڃا به دل کي اطمينان نه آيس ته انهن کي ڪمري مان اٿاري ڇوڻ لڳو؛

”مون کي هينئر اڪيلو ڇڏي ڏيو. هتان اٿي وڃو، ڪمري جا دروازا ورائي ڇڏيو. اوهين به وڃي رب کي ٻاڏايو، تلاوت ڪريو حير جي دعا گهرو.“

ٿوري وقت بعد جڏهن پاڻ ڪمري ۾ اڪيلو رهجي ويو تڏهن يريل دل اٿلي پيس ۽ سڄو وهاڻو ڀڄائي پٽ ڪري ڇڏيائين. جلدي ڪٽ تي اٿي ويٺو ۽ پوءِ ڪجهه سوچي هيٺ لٿو. دريءَ تي پيل مصلو ڪنيائين ۽ اتي ئي وڄائي ان تي گوڏا ڀڄي ويهي رهيو. اوچتو ٻاهر نڪاءُ ٿيو ۽ هو ڏڪي ويو. اهو گجگوڙ جو ئي آواز هو. يڪدم ٻئي هٿ ٻڏي منهن برابر مٿي جهليائين ۽ ڇت ۾ اڪيون اٽڪائي دعا پڻڻ لڳو،

”رب منهنجا! گنهگارن کي هڪ دفعو بخش ڪر. تون ئي ستار ۽ تون ئي رحيم آهين، عمر گذري ڏوهن ۽ پاڻن ۾ سڀ، رهيو ڪونه پاڇي ڌڻي ري ڌرم. مون تنهنجي هر حڪم جي انحرافي ڪئي - جوئا، شراب، ۽ زنا منهنجا روزمره جا اعمال رهيا. شراب کان علاوه به مون هر اهو ڪم ڪيو جنهن جي سزا اڄ هن پوري وسطيءَ تي نازل ٿي آهي. مون يتيم ڀائرين جي ملڪيت هضم ڪئي، هر عزيز غريب، ۽ پاڙيسريءَ تي ظلم ۽ ڏاڍ ڪيا. مون پنهنجي ڳالهه کي، جيڪا غلط ئي ڇو نه هجي، هميشه ان جي پويان سوين پيڙا ۽ غلط ڪم ڪري ان کي ضرور مٿي کنيو. مون غريبن کي دٻائڻ لاءِ هنن جون لڳون لٽيون ۽ عزتون برباد ڪيون. مون اڄ تائين ڪنهن کي به بخش نه ڪيو ايس تائين جو پنهنجو پاڻ کي نه ڇڏيم ۽ گناهين جا انبار سر تي کنيو اڃا تنهنجي حضور ۾ آيو آهيان.“ عدل ڇٽان نه آئون، ڪڇ ڪو ڦيرو فضل جو.“

”آءُ يتمين جو حساب چڪتو ڪندس. آءُ هر فعل کان توبه تائب ٿين ٿا. تون هر نيڪيءَ جي ڪم ۾ اڳتي رهن ۽ خوش ڪندس. مون کي انهيءَ ڏند تي قائم رکجاءِ ۽ شيطان کان پناهه ۾ آجانءِ.“

زينب پنهنجي مڙس کي گهوري گهوري چئي رهي هئي، ”احسان جا پيءُ! خدا ڀر ڊڄ. ڪيترو وقت پنهنجو هٿ نه ڇڏيندين؟ پنهنجي قيامت نه وڃاءِ ۽ نه چوڪرين جي زندگي برباد ڪر. آئون چوان ٿي ته جوان اولاد کي ويهارڻ تمام وڏو ڏوهه آهي. بلڪ گهر تي هڪ عذاب پڻ آهي.“

احسان جو پيءُ علڻ خان ڪنڌ نوايو ڪنهن گهري سوچ ۾ پڌ تر هو. تيز ۽ ٿڌي هوا هوندي به پگهر اچي ويو هئس. هن کي هي عذاب پنهنجي ڪرتوتن جو ئي بدلو نظر اچي رهيو هو.

ساجن زندگيءَ ۾ اڄ پهريون ڀيرو مصلي تي بيٺو هو. هن کي اها به خبر نه هئي ته نماز ڇا هوندي آهي ۽ ڪيئن ٿيندي آهي. خالق جي حضور ۾ ڪهڙي طرح حاضر ٿبو آهي. پر تنهن هوندي به جيڪو بهتر طريقو هن کي نظر آيو، ان تحت ٻه رڪعتون نفل پڙهيائين ۽ پوءِ هٿ ٻڌي دعا پڻ لڳو ۽ پنهنجون بد اعماليون ڳڻائڻ لڳو.

”خلقشهار تون خير ڪر. جهان جو خير ڪر. اڄ هي نافرمان بندو نادان، پهريون ڀيرو تنهنجي عظمت جو ڦاٿل ٿيو آهي.“ عيسن آهي مونکي اڳهاڙو ڪيو، هاڻي ڏکين تون ته ڏکجن اڳهاڙن شرم.“

مون سوين مڪڙين ۽ پنڪڙين جو رس چوسي، ڪيتريون دليون ۽ جگر ڦٽي ڇڏيا. ڪيترين مائرن جون هنجون خالي ڪير. ڪيترن جا لوڙها لتاڙير ۽ گهرن جا گهڙلتي انهن کي فقير بناير. مونکي ڪڏهن به ڪنهن تي قياس نه آيو. مون سوين خون وهائي ڇڏيا. سوين گهوٽ ڪهي ڇڏيا. منهنجي سرڪش گهوڙي آڏو جو به آيو سو لتاڙجي ۽ چيپاڻجي ويو. جيڪڏهن شيطان به آڏو اچي ها ته تنهنجو قسرا! اهو به بچي نه وڃي ها.

ان سرڪش گهوڙي جو هسوار اڄ عاجز ۽ نادم آهي، ۽ تنهنجي درٻار ۾ حاضر آهي، مونکي يقين آهي ته هي تنهنجو عذاب اسان گنهگارن جي ڪري تو نازل ڪيو آهي پر ان ۾ معصومن جو ڪهڙو ڏوهه! اسان کي بخش ڪر ۽ جهان تان هي عذاب دور ڪر. اڄ کانپوءِ آئون تنهنجو فرمانبردار بندو ٿي گذاريندس - آمين.“

نيمو موالي، جنهن جي عبادت ئي نشو هو ۽ رياضت ڪونڊو هو. پر اڄ ان جا ٻه سڀ نشا ٽٽي چڪا هئا، ”جو پيئي سو جيئي“ سندس تڪيو ڪلام

ٺي وسري ويو هئس. جنهن ڪڏهن ڪنهن جي ڀلائي يا برائيءَ جو نه سوچيو، ۽ ڪڏهن پنهنجي لاءِ به نه سوچيو. پر اڄ ته اهو به قهر خداوندي اکين سان ڏسي سڀ ڪجهه وساري ويٺو هو.

”حق تون برحق آهين. اسان گنهگارن جي ڪري ٻين تي هي عذاب ڇو؟ جيڪڏهن توکي اسان کي ٺي سزا ڏيئي ۽ مزو ڪڍائڻو هو ته چوندي اسان کي ٺي چڪائين ها، جنهن مان دنيا ته عبرت وٺي ها.“ هو وري وري ۽ رکي رکي چئي رهيو هو، ”پنهنجي نيڪ بندن جي صدقي هن عذاب کي دور ڪر. منهنجو جيئن يا نه جيئن ساڳي معنيٰ ٿو رکي، پر ان هوندي به پنهنجو ڪرم ڪرين ته تنهنجو خالص بندو ٿي گذاريان.“

مينهن کي هاڻي ڪافي وقت ٿي ويو هو. صبح جو شروع ٿيو ۽ مٿان اچي رات سهڙي. اها رات جا روزانو پنهنجي مقرر تائين تي دنيا تي تاريخي ڇانئي ڇڏيندي آهي. اها رات جنهن ۾ هزارين لکين گناهن جا جيوڙا پلجندا آهن، ۽ هزارين نوان جنم وٺندا آهن. اها رات جيڪا گناهن کي ڍڪي ڇڏيندي آهي. ۽ اها رات جنهن ۾ خدا جا بندا لکي خدا جي عظمت جو هڪ دفعو وري اقرار ڪندا ۽ سجده ريز هوندا آهن. پنهنجي گناهن تي نادم ۽ نيڪ ٿي گذارڻ لاءِ وري وري دعائون پڻدا ۽ توبهون ڪندا آهن. ڇا اڄ جي رات گناهن کان پاڪ نه رهندي؟

مينهن پوڻ کان ٿورو اڳ ٺي ٿي فقير، جن دنيا کي واقعي تياڳ ته نه ڏنو هو، هئا ته سياح پر پاڻ کي فقير سڏيندا هئا، ملڪان ملڪ گهمندا ڦرندا ۽ مشاهندا ڪندا ان سر زمين تي پهچي ويا جا گذريل ٽن سالن کان پاڻيءَ لاءِ سڀ جيان ابر آسري وات پتيو پئي هئي. جنهن مهل ڪڪري ظاهر ٿي هئي ته هڪ فقير جي زبان مان بي اختيار نڪتو هو،

”اڄ هن سر زمين جي پياس اجهامندي پر پاڻ.“ ..... هن نيٺي ڇت هيٺان بي آسري آهيون؟“

ٻئي فقير پهرين جي ڳالهه کي ڪٽيندي چيو هو.

”اسان کي جلدي ڪنهن وسطيءَ ۾ پهچڻ گهرجي، آثار خطرناڪ ٿيندا ٿا وڃن.“ ٽئين فقير ٺهه ٻه ورائيو هو ۽ هي اهو وقت هو جڏهن آڪاش تي اها ڪڪري تيزيءَ سان پڪڙجي رهي هئي.

هو ٽيئي ٽڪڙا ٽڪڙا قدم کڻندا جهنگ کي پار ڪري جڏهن ميدان تي پهتا هئا ته عين ان وقت بارش به شروع ٿي ويئي هئي. هو ڊوڙي پهرين ته هڪ وڻ جي اوٽ ۾ ٿي بيٺا، ۽ پوءِ هڪ اهڙي وڻ جي تلاش ۾ آسپاس نظر ڦيرايائون جو هنن جو ڀرجيلو ٿي سگهي ورنه هوا جي تيزيءَ سبب ڪمزور وڻن جي اکر جي وچن جو به انديشو هو.

هو پڇندا پڇندا هڪ ويجهي وڻ جي هيٺان پهچي ويا، جو نه صرف مضبوط هو پر ان سان گڏوگڏ گهاٽو پڻ هو. ٿڙ اهڙي ته انداز ۾ وريل هئس جنهن جي هيٺان هي ٽيئي چٽا ڪونگڙا ٿي ويهن بعد بارش کان گهڻي حد تائين بچڻ ۾ ڪامياب ٿي ويا هئا.

مينهن پوندو رهيو، ڪنو تجلا ڪيندي رهي ۽ گجگوڙ هنياءُ ڏڪائيندي رهي. برسات پوندي رهي، پوندي رهي ۽ فقيرن جي اضطراب ۾ اضافو ايندو رهيو. جلدي هنن کي پڪ جو احساس ٿيو ته گودڙين مان سڪل مانيءَ جا ڳيا ڪڍي ڪستي ۾ مينهن جو پاڻي ڀري ان ۾ اهي پسائي کاڌائون. وقت گذرندو رهيو، مينهن پوندو رهيو، هوا جيئن پوءِ ٿيڻ تيز ٿيندي رهي ۽ آسپاس جا ڪڇا، ۽ ڪمزور وڻ ۽ پوتا پاڙون پتبا رهيا. جلدي هنن جي اضطراب جي ڪيفيت ۾ هاڻي خوف ۽ ڊڄ جي لهر غالب اچڻ لڳي. هاڻي ته هنن به خدا کي ٻڌائڻ ۽ ان جي حمد و ثنا شروع ڪري ڏني. هنن جون اکيون بند ٿي ويون. هنن کي پنهنجي ذات جو ايترو فڪر نه هو، ڇو ته هو اڳي ئي ٻي گانا هئا. هنن کي هو نه هو ته فقط هتان جي انهن بيڪس ۽ بيگناه رهواسين جو خيال هو، جيڪي ڪن بدڪارن جي ڪري هن قهر خداونديءَ جو شڪار ٿي رهيا هئا. هنن جا ڪن وڃڻ لڳا ۽ اکين آڏو اوندو ڇائنجڻ لڳي. مينهن کي لڳاتار وسندي ۸ ڪلاڪ ٿي ويا هئا. صبح جو شروع ٿيو هو ۽ مٿان رات اچي سهڙي هئي، تڏهن هن هتان نڪرڻ ۾ ئي پنهنجي خيريت سمجهي هيترو سارو وقت هڪ هنڌ ويهڻ ڪري هنن جا عضوا به نستا ٿي پيا هئا. بدن چور چور هئڻ. هيٺان به پاڻي مٿان به پاڻي، ڪپڙا لت پت. هو ڪنهن اجهي جي تلاش ۾ سرگردان سر لڪائڻ لاءِ پريشان، هڪ طرف منهن ڪري هلڻ لڳا. طوفان جهڙي حالت ۾ هي ڌڙيل انسان بي سهارا نامعلوم منزل ڏانهن ٿڙندا ٿاڀڙندا، هلندا، ڌڪا ڌوما ڪائيندا، دل ئي دل ۾

صلواتون پڙهندا اڳتي وڌي رهيا هئا. هنن جي حالت غير ٿي چڪي هئي. هنن کي سردي اچي ورايو ۽ کين پنهنجي موت جو يقين ٿي ويو. ان هوندي به اميد ۽ آسري تي جيستائين سرير ۾ ساھ هين ايستائين اڳتي وڌڻ جو عزم رکي هلندا رهيا ۽ وڌندا رهيا. هو جلدئي ان وسطيءَ ۾ پهچي ويا، جنهن تي مڪمل خاموشي ڇانيل هئي. اگر ڪو آواز هو ته، رڙڪا، گوڙ ڪڙڪاڻ بادلن جا ئي هئا. اها وسطي هنن کي تمام ويجهي هئي پر ان واقف هئڻ سبب هنن کي صبح کان شام تائين هڪ وڻ جي پناهه ۾ برسات جي خاتمي جو انتظار ڪرڻو پيو هو. هو وسطيءَ ۾ بچاءُ لاءِ پهچي ويا، پر خود وسطيءَ وارا لاچار ۽ بيڪس هئا. هي سر لڪائڻ ته آخر ڪٿي لڪائڻ. هاڻي ته هنن ۾ چرڻ پڻ جي به طاقت نه رهي هئي. جلدئي هنن کي ڳوٺ جي ڦٽل مسجد نظر آئي، جنهن جي ٻاهرين هڪ ديوار طوفاني بارش جي نذر ٿي چڪي هئي، هنن ڳوٺ جي گهٽين مان ڪافي وڏو پاڻي لنگهندي ڪيتريون ئي جهوپڙيون ۽ ڪچا گهر تباهه ٿيل ڏٺا. وسطيءَ جي اجڙندڙ حالت ڏسڻ بعد هنن جي طبيعت ۾ هڪ انقلاب اچي ويو. هو هن وقت ان امن واري جاءِ ۾ پناهه وٺي چڪا هئا جا هميشه مسافرن ۽ بي واهن جي مٿي لڪائڻ ۾ ڪم ايندي آهي هڪ ڦاٿل تڏو کين هٿ آيو جو گڏيل طور تي پاڻ کي ويڙهي سرديءَ جو بچاءُ ڪرڻ لڳا. سڀني جي زبان گنگ هئي، اڪيون بند هئڻ پر دل ۽ زبان سجاڳ هئڻ. هڪ فقير زبان ئي زبان ۾ گنگائي ۽ ڀڃڪندي چئي رهيو هو.

”رب العزت! مون کي اهو ڏينهن اڄ به ياد آهي. ائون ان کي ڪڏهن به وساري نه ٿو سگهان جڏهن ائون هڪ رهڙن جي زندگي ڦٽي ڪري، هڪ بدمعاش جو چوغو لاهي تنهنجي سنئين راه تي گامزن ٿي ويس. منهنجي نفس ڪڏهن به ڪنهن تي رحم نه ڪاڌو، پر ان ڏينهن من ۾ اها لڪل چٽنگ جاڳي، جا انسان کي اڄ به پنهنجي حيثيت تي قائم رکيو اچي.

آءُ ڇاچيءَ جي بستري تائين پهچي ويس. هوءُ اڪيلي هئي ۽ منهنجي رحم وڪرم تي هئي. شيطان منهنجي نفساني خواهش جاڳائي مونکي حيوان بنائڻ ۾ ڪا ڪسر ڪانه ڇڏي. آءُ ڇاچيءَ کان بدلو وٺڻ لاءِ هڪ سال بعد سندس گهر ۾ ٽپي داخل ٿيس. مون هن جي عزت، شرافت ۽ ناموس کي ختم ڪرڻ تي گهريو. مون هن جي هستيءَ کي پستيءَ ۾ آڻڻ تي چاهيو. آءُ

پنهنجي رسوائيءَ جو بدلو وٺڻ لاءِ اڄ تيار ٿي آيو هئس، هن مون کي انهيءَ لاءِ گهر مان ڌڪا ڏيئي ڪڍيو هو، جو مون ڏاڏي جي ملڪيت مان ابي جو حصو وٺڻ تي چاهيو، آءٌ پنهنجا انتظام مڪمل ڪري چڪو هئس. اگهور ننڊ بر ستل بي خبر چاچيءَ کي وات تي ڪپڙو اهڙو ته ڇڪي ٻڌو هئم جو هن جي نڙيءَ مان هڪ به ڪيڪ نڪري ڪانه سگهي. اصل دشمن ته اهاڻي هئي، جنهن کي آءٌ ڏاڻس سڏيندو هئس. چاچي کي به انهيءَ ته پڙڪايو هو. ۽ ان بعد آءٌ اهو ڪجهه ڪري ٿي سگهيس جيڪي سوچي آيو هئس. مگر.... ڏيئي جي هلڪي روشنيءَ ۾ منهنجي نظر اوچتو هڪ فريم تي وڃي پئي، جيڪو سامهون ديوار تي لٽڪي رهيو هو. ان تي سونهري اکرن ۾ لکيل هو ”الله اڪبر.“

رب رحيم! ان وقت منهنجي ذهن ۾ جيڪا هلچل شروع ٿي، ان کان تون چڱيءَ ريت واقف آهين. عالم الغيب به ته تون ئي آهين. آءٌ ندامت ۽ شرم کان ڪنڌ جهڪائي ٻاهر نڪري آيس. ان بعد مون هميشه ڪوشش ڪري پاڻ کي نيڪيءَ تي آماده ٻڌي ڪيو. جيڪڏهن خلقتهار اهو سڀ ڪجهه مون فقط تنهنجي ئي راضي حاصل ڪرڻ لاءِ ڪيو، ته ان جي صدقي هن عذاب کي دور ڪر ۽ خلق کي امن ۾ رک.

ان وقت مينهن واڌ ۾ ڪجهه ڪمي اچي ويئي. ٻئي فقير جي زبان اندر ئي اندر چوڻ شروع ڪيو،

”موليٰ علير تون جهانن جو پالڻهار ۽ خلقتهار آهين، اسان جي وسنديءَ ۾ بدڪاري جنهن عروج تي هئي، ان کان آءٌ فقط تنهن جي مهرباني سبب بچي سگهيس، جيڪڏهن ان ڏينهن به تون خاص ڪرم نه ڪرين ها ته آءٌ عظيم گنهگار ٿيان هاڻ.“

جڏهن آءٌ زاني ۽ شرابيءَ جي زندگي ترڪ ڪري چڪس تڏهن اوچتو هڪ ڏينهن ڳوٺ جي حسين تر چوڪري زيبو مون وٽ اچي سهڙي هوءَ مون تي لک جان صدقي ويندي هئي ۽ بيحد چاهيندي هئي، پر ائون ڪڏهن به اهو سوچي نه ٿي سگهيس ته هوءَ ڪا ايتري حد تائين پهچي ويندي. جڏهن هوءَ منهنجي ڪمري ۾ لنگهي آئي ۽ منهنجي قريب ايترو ته آئي جو هڪ نوجوان هڪ چنڊ جي ٽڪر کي پنهنجي ايترو قريب ڏسي چپ رهي، اها معجزو کان

وڌيڪ ڳالهه آهي. هن ان ڏينهن پنهنجي تمنائن کي منهنجي جهوليءَ ۾ وجهڻ تي چاهيو پر عين ان وقت، جڏهن آءُ هن جي قرب کي اڃان به قريب ٿي رهيو هئس ته منهنجي ذهن جهڻو ڪاڌو ۽ آءُ ڀڄي ٻاهر نڪتس. هوءَ به ڊوڙي مون تائين پهتي، ڇاڪاڻ ته هن ناڪام واپس وڃڻ نه ٿي چاهيو، هوءَ مون کي جهلڻ ۾ ناڪام وئي مگر ان هوندي به منهنجي قميص جو پويون پلو سندس هٿ ۾ رهجي ويو.

ساري ڳوٺ ۾ ٻڙڌول پئجي ويو. زيبو جو پيءُ مون کي ختم ڪرڻ لاءِ سنڀري آيو ۽ زيبو مون تي سڀ کان وڏو شاهد هئي. پر جڏهن حالات تي ڳوٺ جي چڱن مڙسن غور ڪيو ته آءُ به ڏوهي ثابت ٿيس. رب غفور جيڪڏهن اهو ڪم سراسر تنهنجي ئي رضا حاصل ڪرڻ لاءِ ڪيو هئو ته ان جي طفيل هي عذاب دور ڪر.

برسات ۾ ڪافي ڪمي اچي ويئي هئي. وڌيڪ ٿين فقير جڏهن پنهنجي قصي کي ختم ڪيو ته ان وقت مينهن بلڪل بند ٿي چڪو هو، هن چيو پئي،

”هي انهن ڏينهن جي ڳالهه آهي جڏهن چين تي هڪ ظالم بادشاهه حڪومت ڪندو هو. آءُ سير و تفريح ڪندي مرڪزي شهر ۾ پهچي ويو هئس، بادشاهه جي سواري ان وقت قلعي کان نڪتي هئي. ڪنهن جي مجال هئي جو بادشاهه جي آڏو لنگهي سگهي. عين ان وقت هڪ معصوم ٻار رستي جي وچ ۾ نظر آيو.“

مون کي پڪ ٿي ويئي ته جيڪڏهن ان ٻار کي اتان کنيو نه ويو ته هو گهوڙن جي سڀن ۾ چيپاڻجي لتاڙجي ويندو. دهشت کان ڪو به شهري بادشاهه جي آڏو اچي پنهنجي موت کي دعوت ڏيڻ لاءِ تيار نه هو.

مون ڊوڙ پائي وڃي ٻار کي کنيو. سر تان سانگو ته لاهي چڪو هئس. مون عين ان وقت بادشاهه جي سواري کي به هٿ سان اشارو ڪري بيهارائي ڇڏيو هو. سڀ ماڻهو حيرت ۽ ڊپ ۾ محو هئا. سپاهي مون کي وڪوڙي ويا. بادشاهه جي اکين مان شعلان ڪرڻ لڳا. هن ڪاوڙ مان پڇيو، ”تو هي گستاخي ڇو ڪئي؟“

۽ مون به بي ڌڙڪ جواب ڏنو ته، ”فقط هڪ معصوم جي

حياتي بچائڻ خاطر.

”تون ڪير آهين؟“

مون جواب ڏنو، ”خاڪي“

وري پڇڻ لڳو، ”تو کي منهنجي قانون جي خبر ڪانهي؟“ مون عرض ڪيو ته، ”خبر ته آهي پر ان هوندي به توهان جي احترام کان وڌيڪ مون کي هڪ معصوم ٻار جي حياتي پياري ۽ عزيز آهي.“ مون کي چوڊارن ڪشي قابو ڪيو هو. آهستي آهستي بادشاهه جي چهرې تان غصي واري حالت دور ٿيندي ڏٺم ۽ هن ائين چئي مون کي آزاد ڪري ڇڏيو ته،

”اي بي خوف اجنبي، ٻيهر اهڙي غلطي نه ڪجانءِ.“

خدا يا جيڪڏهن اهو ڪم مون تنهنجي ئي رضا پٽاندڙ ڪيو آهي ته هن عذاب کان چوٽڪارو ڏئي.

مينهن بلڪل بند ٿي چڪو هو ۽ وستيءَ تان عذاب واري رات، جيڪا قيامت کان گهٽ ڪانه هئي، اها دور ٿي وئي. آهستي آهستي گهرن ۾ وسائل ڏيڻا وري ٻرڻ لڳا ۽ زندگي موت جي در کان موٽ کائي واپس آئي.

سالگره

ڪو اچي کان حيدرآباد ويندي بس ۾ ويٺي سوچيو هئڻ ته پهرين سالگره ملهائڻ لاءِ گهر پهچڻ شرط اهو اعلان ڪندس ته، اڄ کان ليڪ ڏهين ڏينهن هن گهر ۾ خوب خوشيءَ جو سمان هوندو. گهر جا سڀ ڀاتي پهرين ته تعجب ڪندا ته مونکي اوچتو هي ڇا ٿي ويو آهي، جو پنجڻيهن ورهن جي اڌڙوٽ عمر ۾ سالگره ٿو ملهائين، جڏهن ته آءٌ هاڻي اڌ ڏن ٻارن جو پيءُ پڻ آهيان. مون وٽ ان لاءِ بهترين جواب اڳي ئي تيار هو ته، ”ٻارو تن جي سالگره مونکي بلڪل پسند ڪانهي. اها سالگره ڪهڙي جيڪا ٻن ڇٽن سالن تائين ته خوب اهتمام سان ملهائي وڃي ۽ پوءِ ٻارو تن وٽي ته سالگره به ختم.“

پر جيڪڏهن پيريءَ جي سالگره تي زور ڀريائون ته ان سان به اتفاق ڪيئن ٿو ٿي سگهي؟ ”جڏڙي عمر جي سالگره ڪهڙي ڪم جي!! جنهن ۾ هر گهڙي عذاب جي گذرندي هجي ۽ هر سالگره بعد ٻيءَ لاءِ اها آس ئي ستائڻ لاءِ ڪافي هوندي ته آئنده زنده رهيس ته ڇڻ نئون ڄائيس.“ اهي خيال پڄايندو جيئن ئي گهر ۾ قدم رکيم ته عجيب گفتگو ڪنين پير، ڪنهن چيو پئي،

”آئي اڪيون به اٿس! ڪيڏڙيون نه ننڍڙيون آهن!“
 ”نڪ به سڄو سارو آهيس، ناسن جا سوراخ ته وار وانگر ٿا لڳن!“
 ڪمري ۾ جو ٻول هو.

”ٻانهون ۽ تنگيون به مڪمل ٿي ويون هئس. هٿن پيرن جون آڱريون به سڀ ظاهر آهن!“ ڪنهن ٻيءَ عورت جو آواز هو.
 ”وات ۽ ڇپ ڪيڏا نه عجيب ٿي لڳس، ساڳيو انور جهڙو ٿئي ها!“
 ڪنهن ٽئين عورت جا لفظ هئا.

دل ۾ ڌڪ ڌڪ وڌي وئي. خدا خير ڪري، ڪنهن جو پيو آپريشن ٿئي! جڏهن ڪمري ۾ داخل ٿيس ته انور جي ماءُ نوريءَ کي ڪٿ تي پيل ڏٺو، نستي ۽ سائي ٿي پئي هئي. چؤ طرف نظر ڦيرايو، ڪابه عجيب شيءِ پيل نظر ڪانه آئي. ڳالهه لکڻ جي ڪانه هئي.

پينڊيءَ جي قد بت وارو ستون نمبر ٻار نوريءَ جو ضايع ٿي ويو هو. ٻار ته ويو، پر نوريءَ جي پنهنجي حالت به خطري ۾ وجهي ويو. سڀ کان پهرين کيس وٺي ليڊي ڊاڪٽر وٽ ويس. گلوڪوز جي بوتل ۽ ٻه چار سيون به لڳس ۽ ڊي. ايم. سي (اندرئين صفائي) بعد وڃي سندس حالت سڌري. گهرو ماحول ايترو ته گنڀير ٿي چڪو هو جو آءٌ پنهنجي سالگره ملهائڻ جو سهانو خواب ئي وساري ويٺس. ٻئي ڏينهن پنهنجون سموريون حسرتون ۽ خواهشون دل ۾ سانڍي واپس نوڪريءَ تي ڪراچي هليو ويس، پر اهو اطمينان مون لاءِ ڪافي هو ته ۱۱ تاريخ ۾ اڃان هڪ هفتي کان به مٿي ڏينهن پيا آهن، ايندڙ جمعي تي ئي اهو اعلان ڪري سگهجي ٿو، ايسٽائين نوريءَ جي طبيعت به ٺيڪ ٿي ويندي ۽ گهر جا سڀ ڀاتي خوشيءَ ۾ هر طرح سان شريڪ ٿي سگهندا.

۸ تاريخ آءٌ وري جمعي واري موڪل تي گهر اچي رهيو هوس. ساڳيون سواريون، ساڳيا رستا ۽ ساڳيون جايون، ايسٽائين جو ذهن ۾ به ساڳيائي هڪ هفتو اڳي وارا خيال هئا، پر گهر جي ٻاهران ٽيڪسي بيٺل ڏسي دل هڪ ڀيرو وري لوڏو کاڌو. اندر گهر ۾ قدم رکيڻ ته ڌڙڪڻ اڃا به تيز ٿي وئي ۽ دل جا خواب وري به هڪ ڀيرو آڏورا رهجي ويا. نوريءَ سڀني ٻارن سميت پيڪين وڃي رهي هئي. ڀاڄائس ۽ پيشس جا ڪهنبا هئا. پهرين پهرين ٻار جي آمد تي، ساڳي تاريخ تي پهرين خوشي جو اظهار ڪرڻو هو، جنهن ۾ پاڻ ڪٿائي به شريڪ ٿيڻو پوندو آهي. مون کين روڪڻ مناسب نه سمجهيو، پر اهو اطمينان ئي ڪافي هو ته اگر نوري نه موتي ته به اسڪول جي بهاني سڀ ٻار ضرور سيٽي ئي مونددا. هر خوشي ٻارن سان سوهندي آهي ۽ خوشيءَ ۾ رونق به اهي ئي پٺندا ڪندا آهن. آءٌ جڏهن سالگره جو ڪيڪ آڻي آڏو رکندوسان، ته هو خوشيءَ ۾ نه ماپندا. هنن جو سالگره سان ڇا وڃي، البت ڪيڪ کائڻ لاءِ هو پاڻ کي هڪ سيڪنڊ ۾ تيار ڪري وٺندا.

وري ذهن ۾ ٻيو به خيال پاسا بدلائڻ لڳو ته، ”سڳي پيڻ جون سڪون لاهيندڙ ڀاڄائي گل افروز به اسپتال جي بستري تي آهي. تازو آپريشن ڪرائي پتو ئي ڪڍرائي ڇڏيو اٿس. ان حالت ۾ سالگره ملهائڻ ٺهي ئي نه ٿي!“

جواب ۾ ڪيترائي دليل ذهن ۾ آيا، ”هو افسوس ڪري ئي نه سگهندي جو پتو ئي نه اٿس، ته احساس ڪتي رکندي!“

”خوشي گل افروز لاءِ جسم جو هڪ حصو آهي. هوءَ اهائي بهاني خوشيون ملهائڻ جي عادي آهي. ان ڪري اسپتال جي بستري تي هوندي به منهنجي سالگره جي خوشيءَ ۾ برابر جي ته ڇا، پر وڌيڪ شريڪ هوندي.“

”هوءَ هر خوشيءَ جي شيءِ جلد هضم ڪرڻ جي شوقين آهي. گل افروز جهڙيون عورتون ڪٿي ڪاوڙ ته هن جي منهن تي بهي ئي ڪانه. هر وقت مرڪنڊڙ جهرو ۽ بي مزه ڳالهه مان به لطف وٺندڙ، ٻئي جي ليکي، ڳالهه ڏاڍي دلچسپي سان ٻئي ٻڌي، اهڙي عورت کي آپريشن وقت سجاڳ ڪجي ۽ خوشيءَ جي خبر ڏجي ته پهرين منائي گهري ڪائي ۽ پوءِ وري بيهوش ٿيڻ لاءِ تيار ٿئي. منائي چڪڻ بنا رهو رهي ئي نه سگهندي، پوءِ ڀلي ته پتي سان گڏ سندس جگر به ڪڍڻو پوي!“

ايترين ڳالهين سوچڻ جي باوجود مون به سالگره ملهائڻ جي همت ئي نه پئي ٿئي. هڪ آرزو هئي جا اندر ۾ وري وري پاسا بدلائي رهي هئي ۽ وري وري ڪري زبان جي نوڪ تائين به نڪري ٿي آئي، پر زبان ان کي اڳڻ بچاءِ ڳڻڻ تي سندرو ٻڌيو بيٺي هئي، پر اهو خيال به اطمينان جو باعث هو ته اڃان به ڏينهن پيا آهن، سالگره جو اعلان نيٺ ٿي ويندو، ڀلا روڪي ته ڪوئي ڪونه ٿو!

اڳلو ڏينهن به ائين ئي گذري ويو. پڻ گل افروز جي تيمارداري ڪندي ڇاڇا ٻڌڻو پيو. اڦ الله! شڪر جو خانگي اسپتال هئي ۽ ڪير ڪڇيو ڪونه هو، نه ته هل هنگامي ۽ تهڪن جي آوازن کان تنگ ٿي هن جو بسترو ئي ٻاهر رستي تي آئي رکن ها. ان وقت ڏاڍو عجيب سمان هجي ها، جڏهن رستي تي ڪنهن مريض عورت جو بسترو پيل هجي ها ۽ ٻانهن ۾ گلوڪوز جي لڳل ڊرپ! مون پاران ڪما پاسي کان پيل مسهرين تي ويٺل هجن ها ۽ راهگير ايندي ويندي، هڪ ٻئي کان آڏا ابتا اشارا ڪندي ڪڏهن اسپتال جي

نيڪي ۽ ڪڏهن برائي ڪندي اول ڦول پڪندا گذرن ها. اسان به ته اسپتال کي اسپتال ئي رهڻ نه ڏنو هو. ادي چئي، ”مون سس جي جهيڙن جهڻن کان تنگ اچي نيٺ پتو ئي ڪيرائي ڇڏيو آهي. هاڻي ڏسان ته ڪير تو سامهون اچي! نه پتو هوندو نه اثر ٿيندو.“ هو اڌ مذاق ۾ اڌ واڌ سڄي پڄي ڳالهه پئي چئي. ۽ سس پئي چويس، ”پڇڙي! تون رڳو خوش ٿي، الله راڄ ڀاڳ وڌائيندو، توهان ڪير منهن ڏيندو!“ مريض جي دل وٺڻ جو اهو ئي ته سٺو طريقو هوندو آهي.

انهيءَ خوش مذاقيءَ ۾ مون پنهنجو غم ڪافي هلڪو ٿيندي محسوس ڪيو، پر تڏهن به سالگرهه ملهائڻ جو اعلان هاڻي ته ڪندو پنهنجي نڙيءَ ۾ اٽڪيو بيٺو هو.

نيٺ ۱۱ تاريخ به آئي. صبح جو ساجهر ئي اٿيس. ۽ ڌڻيءَ جا لک شڪرانا بجا آندو. نماز ۾ پيش امام صاحب به سڀني کي ڏاڍو شرماني گهڻو ڪجهه ياد ڏياري رهيو هو. هن سورة ”الرحمان“ جي تلاوت شروع ڪئي. اڄ الائي ڇو سندس آواز ۾ ڏاڍو سوز پئي محسوس ڪيو. هن وڙ وڙ ڪري جڏهن ”فباي آلاءِ ربڪما تڪذبان“ ٿي دهرايو ته دل ۾ جهيڙ ٿي وڌائين. ڄڻ ته حافظ محمد حيات صاحب جون سڪون پئي لڌائين. يا ته قاري طيب وارو سوز هئس. اهڙا پيارا آواز ٻڌي ڳوٺاڻا چوندا هئا، ”حافظ صاحب! اگر ڳائڻو هجين ها ته ماڻهن کي ڦٽڪائي وجهين ها.“ هنن ويچارن اهو جهن کي ڪهڙي خبر ته درد ۽ دل وارن تي جيڪو ڪلام الاهي جو اثر ٿيندو آهي اهو ڪنهن راڳ ۽ راڳيندڙ جو ٿي نٿو سگهي.

مسجد کان ٻاهر نڪتو هئس ته صاف سترو صبح ظاهر هو. هر طرف هلڪي ۽ پيئي خوشبوءِ سان خوشيءَ ۾ محسوس ڪيو. دل ۾ آيو، ”آخر ته هڪڙي اديب جي ڄمڻ جو ڏينهن آهي.“ نڪري ويس ڪلڻي رستي تي. صبح جو تڌڙي تڌڙي هير اديب جي سالگرهه جي خوشيءَ ۾ خوشبوءِ ڳائي هر هر مون سان پئي ملي. آس پاس جي وٽن تان ڪوئل بار بار ”مبارڪ مبارڪ!“ جي صدا پئي ڏني. ڇتون ۽ بلبليون خوشيءَ مان نغما پئي ڳايا ۽ بادلن جا منتشر ٽڪرا هوا جي لهرن تي ترندا منهنجي مٿان پئي گذريا. ٿوري دير کان پوءِ سج نڪتو، پر هميشه کان نرالو. مرڪندو ۽ ڪلندو ڳلن تي چهج لالي

لڳائي پهرين سڄو سرخ ۽ پوءِ هلڪو هلڪو سونهري ٿيندو ويو. سندس ڪرڻا ڪڪرن مان گوهي ڏئي ائين پيا مون کي ڇهن ۽ سلام ڪن جيئن ونجه وٽي، ۽ ۾ آڱ ڏيندڙ گوهي ڏئي وڃي ڪنهن الهڙ رانديگر کي ڪاپائيندا آهن.

هلندي هلندي باغيچي ۾ پهچي ويس ته حيرت وڌي ويو. هر گل ۽ ٿاري ٻار ٻار نمي مون کي خوش آمديد پيا چون. جنهن به گل وٽان گذر ٿيو خوشي ۽ خوشبوءِ سان استقبال ڪيائين. پوئڻن گلن تان اٿي مون مٿان پنج پنج ست ست ڦيرا ڏئي پنهنجي پاڻ کي مون مٿان گهورڻ جا ثبوت ڏنا. ماڪي ۽ جي مڪين هتي جاءِ ڏنر. پر انهن کي ڪهڙي خبر ته آءُ انهن وانگر نه گلن تي ويهي سگهندو آهيان ۽ نه انهن مان رس چوسڻ منهنجي فطرت ۾ آهي. آءُ ته فقط اهي نظارا ڏسي سگهندو آهيان. وڌ ۾ وڌ هڪڙو گل پٽي پنهنجي ڪوٽ جي ڪالر جي زينت بڻائيندو آهيان. ڇا ڏنر هر گل اڳتي نمي پنهنجو پاڻ پيش پيو ڪري، اڳي ئي هڪڙو گل پنهنجي ڪوٽ جي ڪالر ۾ سڃاڻي چڪو آهيان، هاڻي ٻئي جي جاءِ آهي نه آرزو ۽ تمنا.

اڳتي وڌندو رهيس ۽ جيئن جيئن باغ جي پيچرن تان گذر ٿيندو ويو، اتيڪ قسم جي پکين پنهنجين مٿڙين ٻولين ۾ خوش آمديد چير، انهن خوب نغما ۽ ترانا ڳايا. سوچير، ”آخر ته فطرت جي نقاش ۽ تخليقار جي سالگره جو ڏينهن آهي، تڏهن ته هر چيز جهومندي نظر ٿي اچي.“

جلد ئي واپس گهر ڏانهن موٽ ڪاڌم. مونکي تياري به ڪرڻي هئي. پر اهو فيصلو ڪري ورتم ته ”هاڻي سالگره ملهائڻ جي اعلان جو وقت نه رهيو آهي. شام جو جڏهن سج پنهنجو سفر پورو ڪندو، تڏهن آئون به هڪ ننڍي ميز جي ساڻيز جو ڪيڪ کڻي اوچتو گهر ۾ داخل ٿيندس ته يقيناً هرڪو حيرت مان عجيب عجيب سوال ڪرڻ لڳندو.

”هان! هيڏو وڏو ڪيڪ! آخر ڪهڙي خوشي ۽ ۾؟ هيڏو ڪيڪ ته اسان اڳي ڪڏهن ڪونه ڏٺو!“

چوندومان، ”توهان کي ڪاٺڻ سان مطلب يا....!“ ۾ اڌ ۾ جملو ڪٽي ڪونڪو ضرور چوندو، ”تڏهن به خبر ته پوي، آخر تو جهڙي ڪنجوس اڄ حاتم جي قبر کي لت چو هنئي آهي، ضرور ڪا مام آهي!“ ضرور ڪا ڀاڄائي توک هڻندي. آئون وري چوندس،

”ٻڌائيندو سائو پوءِ، پهرين چري آٿيو ۽ سڀني کي سڏ ڪيو ۽ ها هڪڙي مور بتي به کنيو اچجو ۽ ماچيس به.“

”مور بتي جي ڪهڙي ضرورت آهي؟“ ممڪن آهي اهي لفظ امڙ به چئي ڏئي. هن کي منهنجي ڄمڻ جي تاريخ ياد ٿوروئي هوندي، پر هوءَ وڌيڪ ڪجهه چئي ئي چئي، يڪدم چونڊس، ”اسين جهنگلي ٿوروئي آهيون جو هر ڪا شيءِ بنا نفاس جي کائي ڇڏيون. آخر هيڏو سارو ڪيڪ بنا مور بتي ٻارڻ ۽ وسائڻ جي ڪيئن ڪئي سگهيو! اها ته ڪيڪ جي ئي توهين آهي..... نه، پر منهنجي توهين....“

”او هو... هو... هو!“ مون کان چرڪ نڪري ويو. سوچيم، ”انهيءَ ۾ ته سڀ ڪجهه ظاهر ٿي پوندو..... مون کي بلڪل خاموش رهڻو پوندو.“

تڪڙو تڪڙو گهر موٽيس، خوب تڙ پائي ڪري بهترين وڳو پاتڙ، خوشبوءِ لڳايم ۽ پائوڊر مڪير ۽ پوءِ سڌو اڌي گل افروز وٽ اسپتال پهچي ويس، جيئن سندس تيمارداري ۾ ڪا ڪمي نه رهجي وڃي. ڏنڻر، اڌيءَ جي طبيعت مڙوئي سست آهي، ته چهري تي اڃائي مرڪ آئي ۽ آڏيون ايتيون ڳالهيون ڪري ماحول تان خاموشي ۽ سنجيدگيءَ جي حڪمراني ختم ڪرڻ جي ڪوشش ڪيم. اڌيءَ اڃان مرڪي ئي مرڪي، ته ان کان اڳي منهنجي مرڪ ۽ خوش طبعي وري غالب ٿي وئي. اوچتو ئي پتو پيم ته، نوريءَ جي طبيعت وري خراب ٿيڻ سبب کيس ڪشائي سڌو ساڳي اسپتال پهتا آهن ۽ پاڻس کان حال احوال وٺڻ جي مون ۾ طاقت نه رهي، ڇو ته منهنجي امنگن تي ٻيهر ۽ ٻيهر پائي ڦري رهيو هو!

”هي سالگرهه ڪٿي ڳچيءَ ۾ نه پوي؟“ چين ۾ پئڪيڊر. ”ڪو طوفان ته نه ايندو جنهن ۾ ناحق ڪنهن جي زندگي خطري ۾ پئجي وڃي.“ جلد جلد سوچي رهيو هوس، ”بهتر آهي ته سالگرهه ملهائڻ جو ارادو ئي ترڪ ڪري ڇڏيان، اڃا وقت ويو ڪونهي.“ پر ڪنهن به فيصلو تي پهچڻ کان اڳي نوريءَ لاءِ ڪجهه ڪرڻ ضروري ٿي پيو، نه ته هوءَ ته هٿن مان ٿي وئي. فرسٽ ايڊ جي طور تي گلوڪوس جي ڊرپ لڳس، هڪ ٻه سيون لڳس ۽ ڪجهه گوريون کاڌائين ته طبيعت سٺلجي ويس ۽ هوءَ ٻن ڪلاڪن جي اندر اندر ٺيڪ ٿي پاءُ سان وري پيڪين رواني ٿي وئي. اتي به ته ساڻ سنوڻ

۽ ڳيڄ ۽ سهرا رات جو ئي ٿيڻا هئا. انهن کي نوري ڪٿي تي ڇڏي سگهي!
جهري تان وڃايل خوشيءَ کي وري ڳولي لڌم ۽ سالگرهه کي ترڪ
ڪرڻ جا اڃايا خيال دل مان تڙي ڪڍي ڇڏيم.

شام جا پاڇولا وريا. منجهند وارو تاءُ ۽ تپش به هٽيو، ٿڌڙي هير وري
موٽ کاڌي ۽ ڪيڪ وٺي گهر پهچڻ جو وقت قريب ٿيڻ لڳو، پر اسپتال
مان اٿجي ڪيئن؟ ڪو بمانو ئي نه پيو ملي. اڌي گل افروز هر ڳالهه جو
ڪونه ڪو توڙ ڏئي مون کي ويهن تي مجبور ٿي ڪيو. هو، بيمار هئي ۽
اسپتال جي بستري تي هئي ۽ آئون واندو هئس. سالگرهه جي خواهش بر نوري
۽ گل افروز جي بيماري جي بهاني موڪل تي آيل هئس سو اڌي اسڙ به چو
ڏئي! سالگرهه جي خوشي لڪائيندي به هر وقت جهري مان ظاهر پئي ٿي ۽
اها ئي چٽڙي جي رونق، ڏسي اوچتو اڌي بستري تي اٿي ويئي ۽ هڪڙي ڳالهه
کي ڪي وڃ بر اچليو.

”اڄ ڏاڍو پهڪين پيو، ان جو ضرور ڪو سبب هوندو؟، اڌيءَ جي لفظن
مون کي خيالن مان جهنگهڙي ڪڍيو ته اوچتو اهي لفظ زبان مان نڪري ويا
جنڪي آئون ۱۱ ڏينهن کان روڪي ويٺو هئس،
”آخر ته سالگرهه جو ڏينهن اٿم.“ بي اختيار چئي وينس.

”سچي؟ نه ته مذاق ٿو ڪرين، هل ڪوڙا...“ اڌيءَ بي قابو ٿيندي
هڪ ئي وقت سوالن جا انبار لائي ڏنا ته ڳالهه کي وڃ بر ڪٽيندي چيو مانس،
”ڪوڙ ته زندگيءَ ۾ نه ڳالهائو اٿم ۽ تو سان ته سوال ئي نٿو پڻدا
ٿئي. ڀلا ههڙي مبارڪ ڏينهن لاءِ غلط بياني چو ڪندس؟“

منهنجي بر وقت مداخلت ماحول تي سٺو اثر ڇڏيو.
”ته پوءِ توهان پهرين چو نه ٻڌايو؟“ هن ناراضگيءَ جو اظهار ڪندي چيو،
”توهان اسپتال جي بستري تي ۽ ڏکڻي آپريشن مان گذريا آهيو. نوري ۽
به ٽي دفعا ڊيڄاري چڪي آهي. پوءِ مون بر اظهار جي همت ڪٿان اچي؟“
آهستي سان ورائيم.

”نه، نه، نه. اها ڳالهه ناهي، آڏو ڇاڪ چڱي پيلي آهيان. گهر جي ڪم
کان نٿائي به ٿي ڏينهن آرام ڪرڻ هتي آئي آهيان.“ هن مذاق وارو ماحول
جاري رکندي چيو، ”۽ پيڻ نوري، اها به پيڪن بر خوشيءَ جي محفل ۾

شريڪ ٿيڻ لاءِ وٺي آهي. جڏهن دم گهٽجيس ٿو ته اچيو ڊرپ بگرايو وريو
ڊوڙيو وڃي محفل ۾.....“

”پر مون کي ته خيال رکڻو آهي نه؟“ مون حقيقت ظاهر ڪئي.
”دماغ ته خراب نه ٿيو اٿئي؟ ڪيڪ ڪارائڻ کان ٿو لهرائين نه! ترس
تنهنجي سالگره جو ڪيڪ هينئر جو هينئر ۽ هتي ايندو ۽ ڪٿبو.“ هن اهو
اعلان ڪري ڇڏيو جيڪو مون کان ڪڏهن ڪونه ٿيو.
”ها، ها، بلڪل ٿيڻ گهرجي سالگره.“ اديءَ جي سڪيلڌي پاءُ نتمو
ڏنو. هو اهڙن موقعن لاءِ ته هميشه تيار هوندو آهي ۽ پيو وجهه ڳوليندو آهي.

”ڇا سالگره، وري اسپتال ۾!“ مون حيران ٿيندي چيو، ۽
سا به منهنجي؟“

”ها، ها، تنهنجي تنهنجي ۽ هتي اسپتال ۾.“
ادي ”تنهنجي ۽ اسپتال“ جي لفظن کي ڏندن مان ائين جيءَ، ڪڍيو جيئن
ڪمند جو چوٽو ڪڍجي. پوءِ وري چيائين،

”ٻڌ مسٽر اديب، اسپتال ۾ بحث ڪونه ٿيندو آهي. اها شاعري ٻاهر
ڪجانءِ. ڏس منهنجي آپريشن ٿي ته آئون ڪا ڪچيس؟ آئون وڌيس پئي ته
به خاموش هئس ۽ تون اسپتال ۾ خوشيءَ جا لمحا به ڏسڻ برداشت نه ٿو
ڪري سگهين!“

گل افروز زنانو فلسفو ڳالهائي رهي هئي ۽ آئون مريض کي ”هر طرح
خوش رکجي“ جي فلسفي تي عمل ڪندي ٻاهر کلڻ ۽ اندر ۾ روئڻ لڳس.
مريض ۽ بادشاهه جي خواهش برابر هوندي آهي. بس ڪيڪ اچي ويو. اڌ
سڙيل موم بتي هٿ لڳي وئي ۽ ماچيس سس کان مليس، جيڪا تيليون
رکندي ئي آهي ٽپ بنائڻ لاءِ. گل افروز چنگهندي، پر بهڪندي آهستي
آهستي بستري تان هيٺ لٿي. پير پير ۾ پائي ان مسهري وٽ آئي جنهن تي آءُ
ويٺو هئس. اوچتو مٿي کي ڦيري آيس، پر سس پانهن کان جهلي مسهري تي
کٽي ويهاريس. هن گلدستي مان سڪل گل ۽ ساوا پن پتي منهنجن کيسن ۽
بشن جي ڪاڇن ۾ نتبيا. ۽ موم بتي ڪيڪ جي وچ ۾.

ڪيڪ هڪ پليٽ ۾ منهنجي آڏو رکيائين ۽ چري هٿ ۾ ڏئي موم بتي

باريائين. آء اڃان ٿوڪ ڏئي ان کي وسايان ته اڳي ئي اها وسامي وئي.
 ”اهو به سنو شگون آهي.“ گل افروز خوشيءَ مان چيو، ۽ پوءِ مون کي
 ڪيڪ ڪٽڻ جو چئي پاڻ ويٺي سالگره جا گيت ڳائڻ ”هههه برٽ ڊي تو يو
 يو يو، آها هههه برٽ ڊي تو يو يو يو!“ آءُ ڀڳهر ۾ شل عجيب ڪيفيت ۾
 چري کي ڪيڪ ۾ مختلف هنڌان هلائي رهيو هئس ۽ ادي، ٻئي ۽ سڪيلڌي
 پاءُ جي طرفان ”مبارڪ مبارڪ، سالگره مبارڪ“ جا آواز گونجي رهيا هئا.
 مون نمائين نظرن سان ڪنڌ هيٺ رکندي، خيڏهه ڀارڪڻ چئي رسم کي پورو
 ڪيو. اديءَ جي طرفان تحفي جو اعلان ٿيو ۽ پوءِ هرڪو ڪيڪ کائي مٿان
 بوتل پيئڻ کي لڳي ويو. هاڻي ماحول سڄو سارو خوش هو، پر منهنجي حالت
 عجيب هئي. ڪجهه به سمجهه ۾ نه ٿي آيو. انهيءَ عالم ۾ رات جا ۱۲ وڃي
 ويا. هر ڪنهن کي اوباسيون اچڻ لڳيون. جڏهن گهر موٽي رهيو هئس ته
 سوچيم، ”سالگره ته ٿي وئي. هاڻي سياڻي ڪيڪ وٺي گهر جي ڀاتين ۽ ٻارن
 کي کارائي ڇڏيندس.“

پر جيئن ئي گهر پهتس ته پيرن هيٺان زمين ٽڪري وئي. انور جي ماءُ
 نوري... جيڪا شام جو چاق چڱي پلي پيڪين وٺي هئي، بي حد نازڪ حالت
 ۾ پاڻ ڪٽائي اچي گهر پهتي هئي! مون کي هڪ وڏو ڇڪر آيو ۽ آءُ پاڻ
 سنيالي نه سگهيس. هوش ۾ آيس ته پاڻ کي نوريءَ جي ڪٽ
 جي پاسي ۾ پيل ٻيءَ ڪٽ تي ڏٺم ۽ گهر جا ڀاتي عجيب
 ڪشمڪش ۾ مون کي ٽڪي رهيا هئا.

پروفیشنل

مضمون مطابق هن سال به هڪ مهيني جي موڪل تي ڪوه مري پهچي ويس ۽ اڳي ئي بڪ ڪرايل فليٽ ۾ اچي قيام پذير ٿيس. هتي آئي مون کي هڪ هفتو گذري ويو، ساڳيا رستا ساڳيون ڳليون، لاهيون ۽ چاڙهيون، ڪاهيون ۽ بازاريون گهمي گهمي بيزار تي چڪو هئس. پنڊي پوائنٽ يا ڪشمير پوائنٽ ته سوين ڀيرا چند سالن دوران ڏسي چڪو هئس. هزارين فوت اونهين ڪاهين ۾ لهي وڃڻ ۽ سوين فوت اوچين پهاڙين تي چڙهي قدرت جا نظارا ڏسي چڪو هئس. مال روڊ تي انسانن جي ٻيهه ٻيهان ۾ به وقت گذاريو هوندو ته صبح ساجهر يا نما شام وقت پهاڙين جي چوٽين تي ٻيهي هيٺ آيل ڪڪرن سان گلي ملي چڪو هئس. اوچتين برساتن ۾ پاڻ کي ڪئين ڀيرا پسائي سرديءَ ۾ ڏڪايو هوندو ۽ راتين جو هزارين بلبن کي تارن جيان ٽمڪندو ڏسي مريءَ جي نظارن مان خوب لطف اندوز ٿيو هوندس. اها ڪوه مري جنهن جي پهاڙين تي چؤطرف سوين فوت ڊگها ۽ سڌا ئي سڌا وڻ بيحد خوبصورت نظارو پيش ڪندا آهن، انهن ۾ پهرن جا ٻهر گهمي ڦري چڪو هوندس. پر جنهن سڪون جي ڳولا هميشه مونکي هتي آندو ٿي، سو اڃا تائين ميسر ٿي نه سگهيو هو. اهو ئي سبب هو جو مون هاڻي ته فليٽ کان ٻاهر نڪرڻ ئي ڇڏي ڏنو، وڌ ۾ وڌ ڪنٽري ۾ ٻيهي وٽندڙ موسمر ۽ نظارن مان لطف اندوز ٿي باقي سڄو وقت ڪهاڻين لکڻ ۽ شاعري ڪرڻ ۾ گذاري رهيو هئس.

حقيقت ۾ آءٌ محرومين ۽ ناڪامين جو شڪار رهيو آهيان. اڄ تائين ڪنهن به مونکي پنهنجو نه ڪيو آهي، پر جنهن کي به مون پنهنجو بنائڻ چاهيو آهي، اهو به مون کي نصيب نه ٿيو آهي. اهو ئي سبب هو جو آءٌ حياتيءَ جا ڏينهن زبردستي گذاري رهيو هئس ۽ وقت کي زوري ڌڪي پاس ڪري

رہيو هئس. انهن ئي محرومين ۽ ناڪامين مونڪي ايڏو ته وياڪل، خاموش ۽ گنڀير بنائي ڇڏيو، جو سال جا ۱۱ مهينا گهر ۽ آفيس ۾ گذاري ڇڏڻ کانپوءِ تنگ ٿيندو هئس ته هڪ مهينو موڪل وٺي اچي ڪو به مريءَ ۾ رهي پنهنجي من جي مونجهه کان چوٽڪارو ۽ احساس محرومي کان نجات حاصل ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو هئس.

پر هن پيري ته ڪو به مريءَ جون پر رونق فضاون ۽ تفريح گاهون به منهنجي اڪيلائيءَ جي احساس کي دور ڪري نه سگهيون. جڏهن به نانگ جيان ور وڪڙ کائيندڙ رست تي هلندڙ جوڙن کي مورن ۽ ڊيلن جيان تلندي، ڳالهه ڳالهه تي آبهارن وانگر مرڪندي ۽ تهڪ ڏيندي ڏسندو هئس ته منهنجون حسرتون انهن جو پيڇو ڪندي نااميدين جي اونهين ڪاهين ۾ ڪرندي ٿڌن شوڪارن ۾ بدلجي وينديون هيون. گلن جهڙن پارڙن کي راندين ۾ اڳيان پويان ڊڪندي ۽ ڦيرائون ڏيندي ڏسندو هئس ته سوچن جي گهرائين ۾ گم ٿي ويندو هئس ۽ اهڙي ئي وقت ۾ عطيه، راڻي ۽ ٽمين جون يادون دل تي تري اينديون هيون، جن کي مون ته پنهنجو بنايو پر هو مونڪي پنهنجو ڪري نه سگهيون. ٽمين ته منهنجو آخري ۽ ناڪام پيار هو. چار سال اڳي جڏهن شادي بعد ٽمين سان هتي آيو هئس ته هن ئي فليٽ ۾ اچي رهيو هئس ۽ انهن ئي پهڙين، سبز زارن ۽ نظارن مان لطف اندوز ٿيو هئس. هاڻي ته اهي سڀ ماضيءَ جون يادون بنجي چڪيون آهن جيڪي هروقت دل تي ترنديون ٿيون رهن ۽ ڪڏهن ته بي اختيار ڳوڙهن جي صورت ۾ اکين جي پنڀڻ ۾ اٽڪي بيهي رهنديون آهن ۽ ڪڏهن ته انمول موتين جيان ڏامن تي ڪرڻ لڳنديون آهن.

ٽمين کان اڳي راڻي پنهنجي والدين کان جدا ٿي نه سگهي ۽ مون کان پري ٿي وئي، صرف ان لاءِ ته هو هڪ مذهبن ڪانه هئي ۽ سڀ کان پهريون عطيه سان پيار هو، جيڪو اڄ به هل تي گهاءَ بڻيو بيٺو آهي، اها به پنهنجي والدين جي مرضيءَ تي ظلم جو شڪار ٿي وئي. هن مشرقي عورت هئڻ جو پورو پورو ثبوت ڏنو ۽ ڪنڌ نواڻي هڪ لاش جيان پاڻ کي والدين جي چاهت تي قربان ڪري ڇڏيو.

شايد اهو ئي سبب هو جو مون هاڻي نه ٿي چاهيو ته پنهنجي ويران دل

ڪٿي مريءَ جي ڀرورنق فضاڻن ۽ بازارن ۾ پاڻ کي وڌيڪ احساس محروميءَ جو شڪار ڪندو رهان، ۽ حسرتن جا ڳوڙها ڳاڙيندو وتان.

اوچتو ئي هڪ ڏينهن پاسي وارو فليٽ خالي ٿيو جنهن ۾ هڪ پوڙهو عيسائي جوڙو رهندو هو. هنن جي موجودگي مون لاءِ نه هئڻ جي برابر هئي. شايد هو آخري پيرو مريءَ جي فضاڻن ۽ نظارن مان خوب لطف اندوز ٿيڻ جي حسرت کان سڄو ڏينهن ٻاهر گهمندو وتندو هو ۽ جڏهن به فليٽ تي ايندو هو ته ڦاٽ تي سمهي پوندو هو.

جولاءِ جو مهينو هجي ۽ ڪو به مريءَ جو ڪو فليٽ خالي رهي اهو ته ممڪن آهي. اڃان عيسائي جوڙو ويو ئي مس ته ٻئي طرف هڪ ننڍڙي خاندان جو سامان فليٽ ۾ سيٽ تي رهيو هو. سامان جي سڀيتگ سان گڏ فليٽ سنهن ٿلهن تهڪڙن سان پڻ ڳونجي رهيو هو. انهن آوازن ۽ تهڪن ۾ هڪ وڻندڙ ۽ سندر ساز جهڙو آواز بار بار پاڻ ڏانهن متوجه ڪري ۽ دل کي لرزائي رهيو هو.

آءُ پلنگ تان اٿي پهرين در وٽ اچي بيٺس، پر آواز کي زياده قريب کان ٻڌڻ جي آرزو ۾ بياض کي ايتو ڪري ٿيبل تي رکيم ۽ ٻاهر گيلري ۾ هليو آيس. فليٽ ۾ ڇهه پهل مٿل هئي. جلد ئي هڪ خوبرو نوجوان، جنهن کي اڃان مڃڻ جي ساوڪ به نه آئي هئي، برابر واري فليٽ جي گيلريءَ ۾ اچي بيٺو. هن مون کي بيٺل ڏسي هٿ جي اشاري سان سلام ڪيو ته مون کي اهو اندازو لڳائڻ ۾ دير ئي ڪانه لڳي ته پاڙيسري مهذب خاندان سان تعلق رکن ٿا. آءُ زياده دير ته بيهي نه سگهيس ۽ سريلي آواز ۽ تهڪن جي ڳونج ۾ واپس پلنگ تي اچي لپتي پيس ۽ بياض پڙهڻ لڳس. ٿوري دير کانپوءِ پر واري فليٽ جا در دريون بند ٿيڻ لڳا ۽ پوءِ جلدي قدمن جا آواز پري ٿيندا ويا.

ڪوشش جي باوجود آءُ پاڻ کي لڪڻ پڙهڻ ۾ مصروف رکي نه سگهيس. اٿيس، گرم پاڻيءَ سان تڙ ڪيم ۽ ڪپڙا بدلائي فليٽ کان ٻاهر نڪري آيس. ٿورو هيٺ ڀرو پهتس ته رستي جي پاسي واري پارڪ ۾ هڪ سيمينٽ جي بئنچ تي هڪ نوجوان جوڙي کي نهايت اتساهه مان ڳالهائين ڪندو ڏسي مون کي ٽمينه جي ياد دل تي تري آئي. چار سال اڳي ان ساڳي

بئڻج تي ويهي ساڳي انداز ۾ اسان مٿيون مٿيون ڳالهيون ڪيون هيون.
 ”ڪيڏا نه حسين هئا اهي لمحات!“ دل مان هڪ ٿڌو شوڪارو نڪتو ۽
 پوءِ ڀڻڪير، ”ٽمينه! توکي ڪيڏو نه پيار ڏنر، تنهنجا نازڪ ۽ نرم لبت
 چمير، پير پڪڙير، پر شايد منهنجي اها بيپناهه محبت مونکي راس نه آئي.“
 ٿڌو شوڪارو ڀريندي اڃان به ڀڻڪير.

”مونکي ته تنهنجي زلفن جي خوشبوءِ عطر کان وڌيڪ مست بڻائي
 ڇڏيو هو ٽمينه! آءُ جڏهن به تنهنجي گيسوئن ۾ منهن وجهي پاڻ کي
 ريشمي تارن ۾ لپتل محسوس ڪندو هئس، تڏهن ئي تون شايد مون کي
 ديوانو سمجهڻ لڳندي هئين! ۽ پوءِ تون هڪ سال به مون سان گڏ گذاري نه
 سگهين ۽ مون کان الڳ ٿي وئين. پر ڪهڙي ڏوهه ۾، ڪو جرم، ڪو قصور
 مون کان سرزد ٿيو هجي! عورت ته ظالم ٿي نه ٿي سگهي ۽ تون مونکي رڻ
 ۾ رولي وئين. ٻن مهينن جي ابهر ثروت کي به مون کان الڳ ڪري وئين،
 جيڪا هوبهو تو جهڙي هئي، ڪم از ڪم انکي ته مون کان نه ڪسين ها. آءُ
 توکي ته روڪي نه سگهيس پر ثروت کي به پنهنجو ڪري نه سگهيس. هر
 ڪوئي ثروت ۽ تنهنجي وجود کي لازم ملزوم چئي رهيو هو. آءُ خاموش اهو
 سور سيني ۾ سانڍيو وتان ٽمينه! شل جتي به هجين، ثروت سان خوش
 هجين.“

اوچتو مون ڪنڌ کي جهٽڪو ڏئي پاڻ کي ماضيءَ جي سوچن مان ٻاهر
 ڪڍيو ۽ رومال سان اکين کي خشڪ ڪري سامهون ويٺل جوڙي تي
 اڇاڻي نظر وجهندي هڪ ڀيرو وري ڀڻڪير، ”شل رب سات سلامت رکيو ۽
 ڪنهن بد نظر کان بچائيو!“

آءُ مال روڊ جي رش ۾ پهچي پاڻ کي وري بيچين محسوس ڪرڻ
 لڳس. ڳالهائين ته ڪنهن سان، اڪيلائيءَ جي احساس وڌيڪ پريشان
 ڪيو ته ڪنهن هٽل ۾ ويهي ڪافي پيئڻ کي ترجيع ڏنر ۽ ٽڪل قدمن
 سان هڪ هٽل ۾ داخل ٿيس، پر ڪابه ٽيبل خالي نه ڏسي مايوسيءَ مان
 موٽڻ تي هئس ته پويان هڪ آواز ڪئين پير:

”هو ادا پنهنجي پاسي واري فليٽ ۾ رهندو آهي.“ ٻوٽي ٺهاري ته
 ڪٿلري واري نوجوان کي ٻن عورتن ۽ هڪ مرد سان گڏ ويٺل ڏنر.

”ويهڻ لاءِ صلاح ڪيوس.“ پٺيري ويٺل عورت سامهون واري ڪرڙوڊ عورت کي چيو. پر انکان اڳي ئي نوجوان خالي پيل ڪرسيءَ ڏانهن اشارو ڪندي چيو، ”ادا، توهان هتي اچي ويهو.“

آءِ اڃا ڪو جواب ڏيان ئي ڏيان، ته انکان اڳي ئي ڪرڙوڊ عورت نوجوان جو ساٿ ڏيندي چيو، ”ويهو اچي، سڀ مسافر آهيون.“ پر آءِ اڃا به رکيو ئي رهيس ته مرد آفر ڪندي چيو، ”ڪنهن جو انتظار آٿو يا ڪنهن کي ڳوليو پيا؟“ بس هاڻي ته مون وٽ وڌيڪ سوچڻ جي ڪابه گنجائش ڪانه هئي. چير، ”اهڙي ته ڪا ڳالهه ناهي.“ ائين چئي آءِ اچي ان خالي ڪرسيءَ تي ويس.

”توهان کي ويهڻ ۾ شايد ڪو اعتراض هو؟“ پهريون ڀيرو ان پٺيري ويٺل عورت، جيڪا هاڻي بلڪل سامهون هئي، چپ چوريا ته جن هلڪا ساز چڙي پيا، اهي ئي ساز جيڪي ڪمري ۾ ٻڌي مان بي چين ٿي ويو هئس.

”جي، جي، نه ڇو اعتراض هوندو؟“ هڪدم ورائيم. ڪتابي جهرو، جن ڇنڊ هيٺ لهي آيو هجي، نرگسي اکيون، جن ۾ نه مسلسل نهاري سگهجي ۽ نه نظر هٽائي سگهجي. ايڏيون گهريون جن ۾ نه ٻڌي سگهجي نه تري سگهجي. پيرل ۽ صحتمند جسر، ڳالهائي ته موتي پيا ڪرن، کلي ته روح ۾ تازگي اچيو وڃي.

”اوهين حيدرآباد جا آهيو؟“ اوچتو سوال پڇي مون کي ته چرڪائي وڌائين.

”اوهان کي ڪيئن معلوم ٿيو؟“ مون حيران ٿيندي سوال تي سوال ڪيو.

”جهري ۽ لباس ٻڌايو.“ مٺي مرڪ سان جواب مليو.

”۽ اوهانجو تعلق ٿرپارڪر سان آهي؟“ هار مڃڻ کان اڳي ئي جوابي

حملو ڪيو.

”اوهان ڪيئن سمجهيو؟“ هڪدم سنجيدگي ۽ حيرت مان پڇيائين.

”لهجي چغلي کاڌي.“ نظرون کڻائيندي اعتماد سان ورائيم.

”هي ته واهجي ٿي سائين؟“ مرد داد ڏيندي چيو، ”اسان واقعي اصل

ننگر پارڪر، پالوا جا آهيون پر هاڻي عمر ڪوٽ ۾ رهندا آهيون.“

”ته ماروي اڃان زنده آهي؟“ منهنجي چپن مان بي اختيار ڀڃڪٽ نڪري

ويو. شايد سامهون مخاطب انکي سمجھي ورتو، ته چيائين:
 "مارو آهن، ملير آهي ته ماروي به ضرور هوندي."
 مونکي پنهنجي غلطيءَ جو احساس ٿيو، انکري ڪنڌ هيٺ جهڪائي
 ڇڏير. پر ٻيا ته حيرت مان اسان پنهني کي نه سمجهندي ٿڪي رهيا هئا.
 "اوهان اڪيلا ئي آهيو؟" وڏي عمر جي عورت پڇيو.
 "آهيان ئي جو اڪيلو." گنيير لهجي ۾ ورائير.
 "پوءِ بور به نٿا ٿيو؟" سندر ماروي حيرت مان پڇيو.
 "ڪيترن ڏينهن کان بعد ئي اڃ بهار نڪتو آهيان."
 "او ماءُ گاڊ (Oh my God) پوءِ هت اچڻ مان فائدو؟" حيرت جو
 انداز اتي دنگ هو.

"بس طبيعت ٺهي جو وئي آهي ۽ ڪجهه مجبوري سهي، صرف موسم
 بدلائڻ لاءِ هت آيو آهيان."

سڀني جي چهرن تي طنز ۽ مرڪ مڙي آئي، پر جا طنز ۽ مرڪ ان
 حسين مارئي جي چپن تي ڏنر ته مون پاڻ کي مريءَ جي هزارين فوت اونهين
 ڪاهين ۾ ڪرندي محسوس ڪيو. طنز جو اهو گهاٽيندڙ انداز شايد ئي
 ڪنهن جي چهر تي ظاهر ٿي سگهي.
 "اوهانجو نالو؟" مرد سوچن مان ڪڍندي پڇيو.
 "امجد." بنا هيڪ جي ورائير.

۽ پوءِ مونکي به اهو معلوم ٿي ويو ته مرد عمر ڪوٽ جو زميندار
 حاجي غلام حسين آهي ۽ عورت سندس گهر واري، ننڍڙو نوجوان اسلم پٽ
 ۽ هي ٿريلِي نازنين شهناز گل سندس ڌيءَ آهي. جڏهن گرم گرم ڪافي
 سڀني کي تازه دم ۽ نوبه نو ڪيو ته موسم مان لطف اندوز ٿيڻ لاءِ سڀ
 ٻاهر نڪري آياسين. موکي سندن ڪمپنيءَ ۾ شامل رهڻ جو حڪم ملي
 چڪو هو، جنهن جي انحرافي جي لاءِ آءٌ سوچي به نه ٿي سگهيس. اسين ڪشمير
 پوائنٽ طرف وڃي رهيا هئاسين. رستي جي ورن وڪڙن کان هڪ طرف
 اونهيون ڪاهيون هيون ته ٻئي طرف بلند پهاڙيون، جن تي ننڍا وڏا بنگلا ۽
 ڪاٽيج ٺهيل هئا.

وڏا وڏا ڊگها ۽ سڌا وڻ پهاڙين ۽ ڪاهين ۾ عمودي انداز ۾ ايترا ته

ڪثرت سان هئا جو هر طرف پهاريون ۽ ڪاهيون انهن سان ئي ڍڪيل هيون ۽ لڳا ته ڏاڍا حسين ٿي. چؤطرف پهاريون جي چوٽين تان سفيد سفيد ڪير جهڙا ڪڪر گسي لنگهي رهيا هئا. آهستي آهستي ڪڪرن هيٺ اچڻ شروع ڪيو. هلڪو ڌنڌ ڪڏهن ڪنهن طرف ته ڪڏهن ڪنهن طرف ڇانئبو رهيو ۽ پوءِ اوچتو اسان کي به پاڻ ۾ سموئي ڇڏيو. ٻاڦ جهڙن ٿڌن ٿڌن ۽ گهميل ڪڪرن اسان جي جسمن ۾ ٿڌي لهر آڻي ڇڏي. سوچيم،

”هر چيز جو وجود انسان کانسواءِ بي وقعت ۽ بي معنيٰ هوندو آهي ۽ هر شيءِ جو ڪو نه ڪو مرڪز به هوندو.“ مونکي ائين لڳو ته هن پُر رونق ۽ حسين فضا جو اڃا جو محور ۽ مرڪز هي پريتن جي پري ۽ ٿريلِي ماري آهي، جنهن کي ڪڪر به ڇهي پنهنجي آرزو پوري ڪري رهيا آهن. هو آسمان تان لهي هنن پهاريون تي فقط حسين چهرن ۽ نرمل جسمن کي ڇهن ۽ انهن سان گلي ملڻ جي شوق ۾ هيٺ اچن ٿا.

ٿڌ وڌي وڃڻ سبب مون محسوس ڪيو ته ان حسين ۽ نازڪ جسم جو سارو خون سندس هٿن ۽ پيرن جي نهن هينان اچي گڏ ٿيو آهي ۽ باقي جو بچيو آهي اهو سندس چپن ۽ رخسارن تي ڳلابي لالڻ جي صورت ۾ ليٽا پائي رهيو آهي. هن ساري پر لطف موسم ۾ شهنشاد گل جي مسلسل تهڪڙن ڪافي اضافو آندو، اهي تهڪڙا جيڪي هر وقت پهاريون ۾ گونجبا رهيا، جن ته ڪو پريت جو پيغام هو جيڪو هر شجر ۽ پٿر پهچائڻ لازمي ٿي تصور ڪيو.

مون محسوس ڪيو ته منهنجي گم ٿيل زندگي مونکي موٽي ملي رهي آهي ۽ منهنجا سَن ٿيل حواس هاڻي ڪم ڪرڻ لڳا آهن، جيڪي ڪافي عرصي کان ناڪاره ٿي چڪا هئا. منجهند ٿي چڪي هئي ۽ تفريح ڪندي ڪندي ڪافي ٽڪاوٽ پڻ محسوس ٿي رهي هئي، انڪري سڀني موٽڻ جو سعيو ڪيو. فليٽن تي پهچڻ بعد جلد ئي هن طرف خاموشي ڇانئجي وئي. شايد سڀ سمهي پيا هئا، پر- هن طرف خاموشي ۽ اڪيلائي هوندي به اندر ۾ هڪ آند مانتا متل هئي. يقين ئي نه پيو اچي ته هيڏو بد قسمت، وري ايڏو نصيب وارو ٿي سگهي ٿو!

ايندڙ چند ڏينهن منهنجي لاءِ جنت جا ڏينهن هئا. ڪو مري جي پر

لطف فضاڻن ۾ صبح شام ان ننڍڙي خاندان سان گڏ اٿندي ويهندي، گهمندي
 ڦرندي ڀانئير ته آءُ به انهن مان ئي آهيان ۽ انهن به مونکي دوريءَ جو ڪو
 احساس ٿيڻ ڪونه ڏنو. شهنواز ۽ آءُ هڪ ٻئي کي ايترو ته ويجهو اچي
 وياسين جو منهنجي تصور ۾ به ڪونه هو ته مايوسيءَ جا ڏينهن ايترو جلد
 اميدن ۾ بدلي ويندا.

هڪ منجهند جو جيئن ئي مال روڊ تان واپسي ٿي ته شهنواز چيو: ”اڄ
 شام جو پنڊي پوائنٽ هلنداسين ۽ پوءِ شرارتي لهجي ۾ چيائين، ”اوهان به
 هلندؤ نه؟“ سڀني کي معلوم هو ته هر تفريح ۾ آءُ گڏ رهيو آهيان. چير،
 ”اڪين سان هلندس.“

”جي نه اوهان پيرن سان هلجو.“ کلندي چيائين.
 ”پيرن جو ئي ڪم آهي سختيون سهڻ ۽ جسم جو بار کڻڻ.“ سڀني جي
 تهڪڻ ۾ مون به ڀرپور حصو ورتو، ايستائين جو اڪين ۾ پاڻي اچي ويو. اڪين
 ۾ پاڻي ڏسي شهنواز ٻيو وار ڪيو،

”اهو ئي ڪم اڪين جو آهي، ته احساس جو اظهار ڪن.“ بس پوءِ ته
 ڪير کلي! ايترو ته ان سنجيده مذاق تي ڪلياسين جو پيٽن ۾ سور پئجي ويا.
 آءُ ته کلي به روئي رهيو هئس. پنجن سالن ۾ پهريون ڀيرو ايترو ڪليو هئس.
 آءُ شام کان اڳي ئي مڪمل تيار ٿي چڪو هئس. اڄ سالن بعد پهريون
 ڀيرو فل سوٽ پائي پرفيوم ۽ پاڻوڊر لڳائي ۽ وارن کي وڏي محنت سان سيت
 ڪري اچي گئلري ۾ بيٺو هئس ۽ هن طرف جي تياريءَ جو انتظار ڪرڻ
 لڳس. جلد ئي پارڪر جي پهاڙين جي حسين ديوي سڀني ڀاتين کان اڳي ئي
 تيار ٿي پنهنجي هزار هوشربائڻ سان جيئن ئي پنهنجي فليٽ جي گئلريءَ ۾ آئي
 ته مونکي بيٺل ڏسي چيائين،

”چشم بد دور. توهان ته سڃاڻجڻ کان وڏا آهيو!“
 مونکي حيرت لڳي ته چنڊ ٻيو ڪري زمين جي ساراھ! آءُ ته سندس
 آڏو ڪا حيثيت نٿو رکان. مون محسوس ڪيو ته آءُ ڪپڙن ۾ ئي سسڻ لڳو
 آهيان ۽ سمجهي رهيو آهيان. مون شهنواز گل ۾ هڪ ٽڪ ٺهاري ڏني سندس
 ئي لفظ آهستيءَ سان ورجايا،

”چشم بد دور.“ هوءَ هلڪي نيري رنگ جي سوٽ ۾ کليل زلفن سان

ائين لڳي رهي هئي، ڇڻ آسمان چوڏهين جي چنڊ سميت هيٺ زمين تي لهي اچي گئلري ۾ بيٺو آهي. شهنواز جي گلي ۾ سونو دل جي شڪل وارو لاکيٽ، چنڊ جي پاسي ۾ هڪ تمڪنڌڙ تارو محسوس ٿيو.

منهنجي عجيب حالت ڏسي هن جي چهري تہ مرڪ مڙي آئي. اها موناليزا جي مصنوعي مرڪ کان هزار بار حقيقي ۽ امر مرڪ محسوس ٿي. جيئن ئي يائس اسلر بہ تيار ٿي گئلري ۾ آيو تہ شهنواز فليٽ ڏانهن منهن ڪري چيو، ”تفريح جو وقت پيو وڃي، هاڻي اچو بہ ڪي.“ شهنواز پنهنجي مخصوص انداز ۾ بلڪل مادرن طور تي والدين کي مخاطب ٿي.

”اسان ۾ هلڻ ڪونهي گل، تون پاڻ سان پلي چڪر ڏئي اچ، ڏس امجد بہ گهڻو ڪري تيار هوندو.“ شهنواز جي والده جو آواز فليٽ مان اندران نڪتو ۽ آئون پنهنجو نالو پنهنجائپ مان ٻڌي پاڻ تي رشڪ ڪرڻ لڳس.

هاڻي اسين ٽيئي رستي جي لاهين چاڙين تان هيٺ مٿي ٿيندا پهرين مال روڊ تي پهتاسين، جتي ڏاڍي پيهم پيهان متل ۽ رونق لڳل هئي. سڀ مسافر خوش پوش هيڏي هوڏي اچي وڃي رهيا هئا. اسان آهستي آهستي پيهم مان نڪرندا ڳالهليون ڪندا پنڊي پوائنٽ طرف وڌي رهيا هئاسين. نوجوان تہ هر شيء کي عجب مان ڏسندو تڪڙو تڪڙو چنڊ قدم اسان جي آڏو هلي سڀني جا فوٽو ڪڍي رهيو هو ۽ پٺيان پٺيان اسين پيار جا پانڊيٽڙا سک ۽ الفت جون ڳالهليون ڪندا ڪنهن ٻئي جهان ۽ ٻي فضا ۾ گهمندا هلي رهيا هئاسين. ڪٿان ڪٿان جا ماڻهو هئا جي اسان جي پاسن کان اچي ۽ وڃي رهيا هئا پر اسان سڀني کان ائين بي نياز ۽ بي خبر هئاسين جيئن هو اسان کان، يا تہ اسان کي ٻئي ڪنهن جو احساس بہ نہ رهيو هو.

رستي جي ننڍين ننڍين ڪٽبن ۽ هوٽلن تي بہ ڪافي رش لڳل هئي. ڪافي پنڌ ڪرڻ بعد اسان هڪ پارڪ کي ويهڻ لاءِ منتخب ڪيو ۽ پوءِ اهو پارڪ اسان جي پيار جي امر نشاني بنجي ويو. هن ئي پارڪ ۾ اسان جا عهد و پيمان پختا ٿيا. هن ئي پارڪ ۾ مون کي پنهنجي تصوير هن جي نرڪسي اکين ۾ نظر آئي. آخر ۾ هن پارڪ جي سڀ کان وڏي ۽ مضبوط وڻ تي اسان پنهنجي پيار جو نقش چٽڻ لاءِ پنهنجا نالا پنهنجي هٿن سان چاقوءَ سان کوٽيا، ”شهنواز امجد.“

سج ٺهڻ ۾ هو. اسان پارڪ مان نڪري پنڊي پوائنٽ طرف هلڻ لڳاسين، جا هاڻي گهڻو پري ڪانه هئي. رستي جي پنهي پاسي جيڪي ڊگها ڊگها وڻ هئا انهن تي پڻ ڪيترائي نالا کوٽيل هئا جن کي شهناز ڏاڍي اتساه مان پڙهندي پئي هلي. چوڻ لڳي،

”امجد! هر سال مريءَ جا هي وڻ سوين هزارين پريت جي متوالن جي پيار جا شاهد ٿيندا هوندا ۽ جڏهن به اهي موٽي مريءَ ايندا هوندا ته پنهنجي نشاني کي ڏسي ڪيڏانهن خوش ٿيندا هوندا.“

”بيشڪ شهناز! هي وڻ سخت طوفاني بارش ۽ برفبارين ۾ انهن وڻ ڇڏيل امانتن کي پنهنجي سين تي قائم رکڻ لاءِ ڪيڏو نه مقابلو ڪندا هوندا.“ اوچتو مونکي ڪجهه ياد آيو ۽ مون شهناز کي چيو،

”اچو ته واپس هلون، هاڻي دير ٿي ٿئي.“ شهناز پهرين مونکي ڪجهه حيرت مان ڏٺو ۽ پوءِ لاپرواهي مان چيائين،

”اهڙي به ڪهڙي جلدي آهي.“

شهناز بدستور فضا مان لطف اندوز ٿيڻ جي انداز ۾ آهستي آهستي هلندي رهي ۽ هر ايندڙ وڻ تي کوٽيل نالا پڙهندي رهي. اها ئي ڳالهه مونکي خطري جي گهٽتي تي محسوس ٿي. مون گهڻو ئي ڪوشش ڪئي ته هو نالا نه پڙهي، مون کي پنهنجو اجڙيل ماضي انهن وڻن ۾ گر ٿيل نظر آيو، ڪٿي اهو کيس نظر نه اچي وڃي. چير، ”تون ڪيترا نالا پڙهي ڪيترا پڙهندين، هتي ته هزارين لکين نالا آسون ڊن جا نقش ٿيل آهن.“

”مونکي نالا پڙهندي بيحد مزو ٿو اچي امجد.“ شهناز دلچسپي ظاهر ڪندي چيو، ”آءٌ رڳو اهو ئي ٿي ڏسان ته ڪهڙا نالا پاڻ ۾ ٺهڪي اچن ٿا. ڪيترا ته ڏاڍا عجيب ٿا لڳن. پر ڪي تمام پيارا جوڙا آهن.“

اوچتو هڪ وڻ تي ”عليه امجد“ نالا پڙهي شهناز سوچ ۾ پئجي وئي. هن مون ڏانهن نهاريو ته مون ماحول کي سمجهندي موسر جي دلڪشي جي ڳالهه ڪئي ۽ پڇيو،

”اڄ جي موسر اڳي کان زياده وڻندڙ ۽ تمام حسين آهي ان جو ڇا سبب آهي؟“ شهناز منهنجي ڳالهه تي ڪو زياده توجهه ڪونه ڏنو، ٿورو اڳتي هلي هڪ ٻئي وڻ تي ”راڻي امجد“ ڏسي هن کان چرڪ نڪري ويو. پر مون

ٻانهن کان چڪي اڳتي وٺي ويندي چيومانس،

”ڪيترا امجد پڙهندينءَ شهناز!“

”ڇا هتي رڳو امجد ئي ايندا آهن؟“

شهناز دل جي ڳالهه زبان تي آندي،

”حيرت آهي ته اکرن جي اسٽائيل به ساڳي آهي.“ شهناز ڪجهه شوخ نظرن سان نهاريندي چيو. منهنجي دل ڌڪ ڌڪ ڪرڻ لڳي. هاڻي ته شهناز کي اڃا به شوق ۽ تجسس وڌي ويو هو نالن پڙهڻ جو. هو هڪ هڪ وٺ جي هڪ هڪ نالي کي چٽائي غور سان پڙهندي هلي. شڪر ٿيو جو پنڊي پوائنٽ اچي وئي جتان هڪ طرف هيٺ تمام اونهي ڪاهي هئي ۽ ٻئي طرف هڪ اوچي پهاڙي هئي جنهن جي چوٽيءَ تي ٽي وي بوسٽر لڳل هو. چؤطرف نظارو تمام حسين ٿي لڳو. پري پري تائين ڊگهن ۽ گهاٽن وڻن جون قطارون هيٺ مٿاهين تي نهايت حسين لڳي رهيو هيون. نوجوان اسلم ته اڃان تائين مختلف نظارن کي پنهنجي ننڍڙي ڪئميرا ۾ محفوظ ڪري رهيو هو. جلد ئي سج جي آخري روشني به جهڪي ٿيڻ لڳي. پهاڙن ۾ ڌنڌ وڌڻ لڳو ۽ مريءَ جي هيٺ مٿاهين تي ٺهيل ڪاٽيج ۽ بنگلن ۾ لائيت به پري، جا پري کان ٽمڪندڙ تارن جيان ڏاڍي حسين ٿي لڳي. ان سڀ ڪجهه جي باوجود منهنجي دل برابر ڌڙڪي رهي هئي. شهناز ٿورو وقت اڳي واري تلخي ۽ شوخي کي وساري معمول واري موڊ تي اچي چڪي هئي ۽ موسم جي رنگين تي راءِ ڏيندي رهي. اسلم به پنهنجي ڪئميرا جو رول ختم ڪري اسان جي قريب اچي بيٺو ۽ چيائين ”ادي هي ڏس.“ ۽ هو ڏس ”ڇڻي مختلف شين ڏانهن ڀيڻ کي متوجه ڪري رهيو هو.“

اتي ئي ڦرندي ۽ لطف اندوز ٿيندي جيئن ئي شهناز تي وي بوسٽر جي ”علائقہ مصنوع“ جي دروازي وٽ بيٺل هڪ ڊگهي وڻ ڏانهن وڌي ته منهنجي بدن ۾ خوف جي هڪ لهر ڊوڙي وئي. مون وڌي شهناز کي هٿ کان ورتو ۽ واپس هلڻ لاءِ زور ڀريو، پر هوءَ اطمينان سان اڃان به گهمڻ جي موڊ ۾ هٿ ڇڏائي چوڻ لڳي.

”امجد! تڪڙ ڇو ٿي اٿئي، مري جي فليٽن جي گهٽيل ماحول کان مونکي هي ڪلي فضا وڌيڪ پسند آهي.“

”پر دير ته ڪافي ٿي وئي آهي!“ مون وقت جو هڪ ڪمزور سهارو ورتو جنهن کي شهنواز ائين چئي رد ڪري ڇڏيو ته، ”آخر ڪهڙو خوف آهي، تون جو اسان سان آهين.“

آءُ ڪجهه چوان ئي چوان، ان کان اڳي شهنواز وڌي ان آخري ڊگهي وڻ تائين پهچي چڪي هئي جنهن تي مون ۽ ٽمينه ڪجهه سال اڳ پنهنجي پيار جي نشاني طور پنهنجا نالا نقش ڪيا هئا. اسان جي پيار جي نشاني ته موجود هئي پر اسين هڪ ٻئي کان هميشه لاءِ جدا ۽ پري هئاسين.

شهنواز جيئن ئي ان وڻ تي وڌڻ ۽ صاف اکرڻ ۾ ”ٽمينه امجد“ کوٽيل ڏٺو ته هن جي مٿان چڻ بجلي ڪري پئي. هوءَ پهرين ته خاموش مجسمو بنجي وئي، پر پوءِ ”ٽمينه امجد“ - ”ٽمينه امجد“ پڪاريندي پارڪ طرف ڊوڙڻ لڳي. آءُ سندس پٺيان ڊوڙندي، ”شهنواز بيه ته سهي“ - ”شهنواز ٻڌ ته سهي“ پڪاريندو ويس پر هن منهنجي ته هڪ ٻه نه ٻڌي، هوءَ بدستور ڊوڙيندي ٽاهڙندي ۽ نالا پڪاريندي پارڪ ۾ اچي پهتي ۽ پنهنجي ڳاڙهن ڳاڙهن وڏن نهن سان ان وڻ تان نالا مٽائڻ لڳي جيڪي ٿورو وقت اڳ اسان کوٽيا هئا.

”شهنازا شهنازا! شهنازا! ٻڌ ته سهي، خدا جي واسطي منهنجي ڳالهه ته ٻڌ!، “ پر هوءَ ڪجهه به ٻڌڻ کان سواءِ پنهنجي هٿن ۽ نهن سان ”شهناز امجد“ کي وڻ تان ڪرڙي بگاڙي ختم ڪري رهي هئي ۽ چئي رهي هئي، ”هاڻي اهو ڌوڪو نه هلندو امجد، ڪڏهن نه هلندو.“ هوءَ وڻ تان جنون جي حد تائين نالن کي ميساري رهي هئي ۽ زار و قطار روئي نير وهائي رهي هئي، ايستائين جو نالا کوٽيندي هن جي نهن مان رت وهڻ لڳو هو.

مون شهنواز کي چڪي وڻ کان پري ڪيو ۽ سهڪندي سڌ ڪندي اکين مان آب هاريندي چيو، ”شهنازا! خدا را مونکي هڪ دفعو ٻڌ ته سهي، آءُ اهڙو ڪونه آهيان جيڪو تون سمجهي رهي آهين....“ هن ٻڌو ان ٻڌو ڪري ۽ پاڻ کي ڇڏائيندي چيو،

”مستر امجد! مونکي هٿ لائڻ جي ڪوشش نه ڪر.“ ۽ پوءِ ساڳئي جذبات ۾ رت ڀريل نهن سان ۽ جنون جي عالم ۾ وري نالن کي مٽائڻ لڳي.

”شهنازا! شهنازا! واقعي اهي سڀ نالا منهنجا آهن، پر آءُ بيقتور آهيان

منهنجو انهيءَ ۾ ڪوبه ڏوھ ڪونهي شھناز....“ آءُ ته جذبات ۾ ڳوڙها
 وهائيندي، گھڻو ڪجهه چئي رھيو هئس پر شھناز به نير هاريندي ”تمين
 امجد، تمين امجد“ پڪاريندي ”شھناز امجد“ کي مٿاڻي هميشه لاءِ ختم
 ڪري رھي هئي ۽ چئي رھي هئي،
 ”تون پروفيشنل آھين، امجد تون پروفيشنل آھين! تون هاڻي ڪنھن کي
 به ڌوڪو ڏئي نٿو سگھين، ڪڏهن به ڌوڪو ڏئي نه ٿو سگھين مسٽر
 امجد!!“

گلن چھرا رشتا

ڳڻ ڏينهن جي سخت تڪليف سهڻ کانپوءِ آخرڪار مون کي اسپتال ۾ داخل ڪيو ويو. ميڊيڪل يونٽ جي پرائيوٽ ڪمري نمبر ۲ ۾ بستري تي ليٽيندي اڃان چند لمحا به نه گذريا هئا جو ڊاڪٽرن جي هڪ ٽيم رجسٽرار جي اڳواڻي ۾ منهنجي چيڪ اپ ڪرڻ ۽ هسٽري وٺڻ لاءِ پهتي. رجسٽرار هڪ هلڪو ڦلڪو نوجوان هو. ننڍڙي چاپٽن ڏاڙهي سندس منهن تي ڏاڍي سونهين پئي. هڪ اڳواڻ ۽ وڏي ڊاڪٽر جي حيثيت ۾ هو زور زور سان ڳالهائي پڇي رهيو هو ۽ مريض جي ڪتاب ۾ اندراج ڪندو پئي ويو. باقي هائوس آفيسر، نرسون ۽ اسٽاف نرس خاموشيءَ سان سيڪجهه ٻڌي ۽ هدايتن تي عمل ڪري رهيا هئا.

”جناب ڪهڙي تڪليف آهي؟“ هن پهريون سوال ڪيو، جڏهن ته انهيءَ سوال جو جواب پروفيسر صاحب او پي ڊي سلپ ۾ لکي پنهنجي طرفان ايڊمٽ ڪرڻ جو نوٽ به هڻي ڇڏيو هو ۽ اها سلپ پيشنت بڪ ۾ لڳل سندس هٿ ۾ موجود هئي. ان هوندي به مون سندس سوال جو جواب ڏيندي ورائيو، ”مسلسل هڏڪيءَ سان گڏ اٿي جي تڪليف آهي.“ مون ڪمزور آواز

۾ چيو.

”ڪڏهن کان آهي اها تڪليف؟“ هن وري پڇيو. ”تن ڏينهن کان“ مختصر جواب ڏنر. ”هي ڪا تڪليف، ڪو سور وغيره؟“ هن منهنجي ڀيٽ کي ٻنهي ڪڪن کان زور ڏيندي پڇيو.

”هي ته ڪا به تڪليف ڪانهي، بس اها هچڪي نه ته بند ٿي ٿئي ۽ نه اتي ختم ٿيڻ جو نالو ٿي وئي؟“ ٿورو ترسي وري چيم، ”ڪا به شيءِ ڀيٽ ۾ ترسي نٿي. گلوڪوس جو پاڻي به نه.“ مون مڪمل وضاحت ڪندي پورو احوال ڏنو.

”پيشاب ۽ ..... منهنجو مطلب آهي.....“

مگر سوال پوري ٿيڻ کان پهرين ئي ورائيس، ”هتي ليڪ آهن، ڪو به ساڙو يا ڪا به رڪاوٽ ڪانهي.“

هن جي سوالن جو انداز ۽ لهجو مون کي سڀ اوور ايڪٽنگ پئي لڳو. منهنجو بخار ۽ بلڊ پريشر ڏٺا ويا ۽ پيشنت ڪاپي تي گراف جون ليڪون ٺاهيون ويو. ڪجهه دوائون تجويز ڪيون ويون ۽ بلڊ يوريا، بلڊ سي پي ۽ يورين رپورٽ لاءِ نوٽ لکيائين. هن مختلف دوائن لاءِ هدايتون ڏنيون ته اهي استور تان گهرائي ڪهڙي ريت استعمال ڪيون وڃن.

ٿوري دير کانپوءِ هڪ سسٽر ڪمري ۾ داخل ٿي. سندس هٿ ۾ هڪ خالي سرنج ۽ ننڍڙي خالي شيشي هئي، مون پنهنجي ساڄي ٻانهن اڳتي وڌائي ڏني ۽ هوءَ پنهنجي مرضيءَ سان ٽوٽ وٽ اندران هڪ نس تي اسپرٽ جو مک ڏئي سٺي لڳائي رت ڪڍڻ لڳي ۽ آه هڪ ٽڙيل گل جهڙي چهری کي مسلسل ڏسندو رهيس. هن جي وڏين وڏين تالابي اکين ۾ جادو جي ڪشش هئي. سندس گلابي لب ائين ٿي لڳا ته اهي ٿورا به چرندا ته گل چڻ لڳندا. هن هڪ ٻن لفظن کان مٿي ته ڪو نه ڳالهائيو مگر جيئن ئي چيڙن ۾ ٿوري جنبش آئي ته ائين لڳو جيئن گلاب جي گل جون ٻه پنکڙيون هجن جن جي وچ ۾ سفيدي ۽ چمڪندڙ ڏند ڏاڍا وڻندڙ ۽ موتي جي گلن جيان محسوس ٿي رهيا هئا. هڪ لمحي بعد هوءَ هلي وئي، مگر پنهنجي سامهون جي خوشبوءِ تحفي ۾ ڇڏي وئي.

طبيعت بي حد خراب هئڻ جي باوجود تڪليف جي احساس سان گڏ اکر ٻي ڪا سوچ هئي ته ان گلن جي راڻي جي هئي. آه بار بار اهوئي سوچي رهيو هئس ۽ يقين به ٿي رهيو هو ته هوءَ جيترو به ڳالهائيندي گلاب ۽ موتي جا گل پڻ رهندا، نڪرندا رهندا. هن جي چال ڍال ۾ هڪ ٺهراءُ هو، چهری تي شگفتگي ۽ تازگي هئي ۽ اعتماد خوب نظر اچي رهيو هو. هوءَ ايتري ته ڀر سڪون هئي جيئن دنيا کان ئي بي نياز هجي. هڪ زنده تصوير هئي جا منهنجي تصور ۾ بار بار ايندي رهي.

منهنجي خدمت ۽ تيمارداري ۾ منهنجو ننڍو ڀاءُ ۽ هڪ ڀٽ هر وقت آڏو موجود هئا. دوائن جي خريداري ڀاءُ جي ذمي هئي ۽ ڪاٺ پيئڻ يا دوائن

جو وقت تي ڏيڻ پتن جي ڌمي هو جن جي ڊيوٽي صبح کان شام ۽ شام کان صبح تائين الڳ الڳ هئي. اهو پورو ڏينهن گذري ويو مگر طبيعت ۾ ڪوبه فرق نه آيو.

مون اسپتال ۾ داخل ٿيندي ئي هر انهيءَ عزيز ۽ دوست کي اطلاع ڪرائي ڇڏيو، جنهن لاءِ مون ضروري ڄاتو ۽ انهن ماڻهن کي اطلاع ڪرايم جن جي لاءِ يقين هئڻ ته اهي ڪڏهن به پڄڻ ڪونه ايندا، مگر دلي چاهت هئڻ ته اهي ضرور ڏسڻ اچن. منهنجي سوچ صبح ۾ ڪئي، جن کي اچڻو هو، اهي ته آيا ۽ دل کي آلت ڏيندا رهيا مگر ڪنهن به راه ۽ نڪم رات ٿي وئي پر اهي نه آيا. وارد ۾ رات جي ڊيوٽي تسليم ڪئي ته سوري دير کانپوءِ هڪ ننڍڙي قد واري نرس تيز تيز قدم ڪندي ٻا ڪنهن تحلف ۽ هٻڪ جي ڪمري ۾ داخل ٿي ۽ اڀيران جو ڪيسي مان ٿرماميٽر ڪڍي مون کي ڏيڻ لڳي. مون ڊگري ڏسڻ لاءِ وات کوليو ته هن ڪنڌ جي اشاري سان انگار ڪندي منهنجي ساڄي ڪچ ۾ هڻي ٻانهن کي چسمر سان ملائي ڇڏيو ۽ پاڻ ساڳئي رفتار سان واپس هلي وئي، جيئن ڪا بجلي چمڪي هجي. ان وقت مون کي صرف گنجي پيل هڻي ۽ هن کي منهنجي قميص جا بٽڻ کولي ڊگري (ٿرماميٽر) ڏيڻ جي تڪليف ڪشي ڪانه پيئي. هوءَ ڪافي دير کانپوءِ واپس آئي ته مون مذاق ڪندي ڊگري کي ڪچ ۾ قابو رکندي چيو، ”ان کي ٿوري دير اڃان به اتي رهڻ ڏيو.“

”ڏيو، مون کي دير ٿي رهي آهي، ٻين مريضن کي به ڏسڻو آهي.“ هن وڏي معصوميت سان چيو. ”پوءِ ايتري دير ڇو لڳايو؟“ مون مصنوعِي شڪايت ڪئي. ”ڇا ڪريان، ڪم تمام گهڻو آهي.“ ساڳي معصومانه انداز سان هن حقيقت بيان ڪئي.

”اوهين ڳالهائو ڪيئن ٿا؟“ مون وري مذاق ڪيو. مگر اها حقيقت به هئي ته هوءَ ڪيئن پئي ڳالهائي، ڇاڪاڻ ته هوءَ تمام معصوم ۽ محجوب ٿي نظر آئي.

”ڇو؟“ هن حيرت مان پڇيو ۽ ٿرماميٽر ۾ بخار ڏسي مريض بوڪ ۾ گراف جي ليڪ کي مٽي ڪيو.

”اوهان ايترو ته معصوم لڳو ٿيون،“ مون چو جو جواب ڏيڻ شروع

ڪيو، ”آءُ حيران آهيان ته هيڏي ساري وارڊ ۾ هيترن ماڻهن جي وچ ۾ هلو ڪيئن ٿيون، بلڪ پنيوريءَ وانگر اڏامو ٿيون ۽ وڏي ڳالهه ته انهن جي وچ ۾ ڳالهائي به سگهو ٿيون!“

”بس، آءُ ڇا ٿي چئي سگهان....“ ۽ پوءِ هوءَ وري اڏامي وئي. منهنجو ڪمر وڃيئن ته ٻن وڏن وارڊن جي وچ ۾، ٻين ڪيترن ڪمرن سان گڏ هو، رات جو نٿو نه اچڻ ڪري آءُ ڏسي ۽ محسوس ڪري رهيو هئس ته هوءَ هر وقت ٻنهي وارڊن جي وچ ۾ اڏامي رهي هئي. ڇا ته محبت هئي هن کي پنهنجي ذميواري ۽ ديوتئي سان؟

رات جي پوئين پهر ٿوري اک لڳي هئي، ته آءُ تمام پيارو خواب ڏسي رهيو هئس، سڄو ڏينهن جن جو انتظار ڪيو هئم، اها آرزو خواب ۾ پوري ٿي رهي هئي. هاڻي هو مون وٽ هئا. مون سان گڏ هئا ۽ مون وڏي پيار سان اکيون وري وري چنبي انهن کي پنهنجي اکين ۾ پئي ويهاريو. ڏسڻ جي اڃ هئي جا پوري نه پئي ٿئي.

عين ان وقت دروازي کڙڪائڻ جو هلڪو آواز ٿيو. آءُ هڪدم خواب مان واپس انهي بستري تي پهچي ويس جتي ننڊي قد واري ساڳي پنيوري (سسٽر) هٿ ۾ ٿرماميٽر کنيو بيٺي هئي. مون ساڄي ٻانهن کي ٿورو مٿي کنيو ۽ هوءَ ڊگري منهنجي ڪڇ ۾ هڻي انهيءَ لمحي الائي ڪٿي وڃي پهتي. ڪافي دير ٿي وئي مگر هوءَ نه موٽي. شايد منهنجي اک ٻيهر انهيءَ سهاني خواب لاءِ بند ٿيل لڳي هئي جو اوچتو مون کي پنهنجي ڪڇ مان ڪا شيءِ سرندي محسوس ٿي. هوءَ ٿرماميٽر ڪڍي چيڪ ڪري رهي هئي. مون وري به ساڳي شڪايت دهرائي،

”اوهان هي هڻي پوءِ ڇو ٿيون وساري ڇڏيو؟“

”ڇا ڪريان، ڪم گهڻو آهي.“ وري به معصومانه انداز ۾ متاثر ڪندڙ ساڳيو جواب ۽ آءُ لاجواب.

”اوهان جو نالو پڇي سگهان ٿو؟“ خوف هئم ته ڪٿي ناراض نه ٿي پوي ۽ يقين هئم ته ههڙي معصوم چوڪري ڀلا ناراض ڪيئن ٿي ٿي سگهي. ”مون کي سمجها ڇوندا آهن.“ مختصر ۽ فوراً جواب مليو. منهنجي ٻئي سوال وري سندس قدر روڪي ڇڏيا،

”اوهان جا پاءُ پيشيون آهن؟“

”ها“ بلڪل مختصر جواب مليو.

”اوهان انهن کان ڪڏهن ناراض ٿيا آهيو؟“

”اهو ته سوال ئي ٻڌا تنهنجي جو آءُ انهن کان ڪڏهن ناراض ٿيان.“

هن وڌيڪ ٻڌايو،

”اگر هو ڪڏهن ناراض ٿين تڏهن به مون کي چڙ نه ايندي آهي، پر آءُ

ته اهو سوچي به نٿي سگهان.“ مون کي پنهنجي احساسات جو مڪمل ۽

واضح جواب ملي ويو. مون چيو،

”ها، اهو ته اوهان جي صورت مان ئي ظاهر آهي.“ هوءُ تمام تيزيءَ

سان ٻاهر نڪري وئي، مگر منهنجا الفاظ ان تائين ڪٿي پهچي ئي ويا،

”اوهان تمام معصوم آهيو ۽ انهيءَ ۾ ڪوبه شڪ ناهي.“

”مهرباني.“ پري کان ڪٿان سندس جواب به منهنجي ڪنن تائين پهچي

ويو. ايندڙ ڏينهن به منهنجي لاءِ گهٽ تڪليفده نه هو. ساڳي حالت،

هڏڪوئي ۽ الٽي، جيڪا تڪليف ڪالهه هئي اڄ به اها ئي رهي. ٻن ٻهرن کان

پهرين پروفيسر صاحب پنهنجي پوري ٽيم سان وارد جو راڻوٺ ڪندي

منهنجي ڪمري ۾ به آيو ۽ منهنجي پيٽ کي ٽپائيندي پڇيو، ”سور آهي؟“

”نه.“ فقط هڏڪي ۽ الٽي بي حال بنايو آهي.“ رجسٽرار صاحب منهنجو

تعارف ڪرائيندي پروفيسر صاحب کي چيو،

”سر، زاهد صاحب صحافي به آهي.“ مگر پروفيسر ان تي ڪوبه توجهه

نه ڏيندي چيو، ”بلڊ يوريا، بلڊ سي پي ۽ يورين رپورٽون ڪٿي آهن؟“ هن

رجسٽرار کان پڇيو.

”سر، مون لکيو ته هو، شايد اڃان تائين آيون نه آهن.“ هو پنهنجي

ڪنهن ڪمزوري کي لڪائي رهيو هو، ڇو ته يوريا ۽ يورين لاءِ ڪوبه قدم

نه کنيو ويو هو. مون کي هن جي اها ڳالهه ۽ سندس اهو انداز سٺو نه

لڳو. بس زور سان ڳالهائي رهيو هو جيڪو مون کي پهرين به اوور ايڪٽنگ

لڳو هو.

منجهند کانپوءِ مون کي بخار وڌي ويو ۽ پيشاني سخت گرم رهي هئي.

سسٽر به پنهنجي طور تي بخار نوٽ ڪرڻ نه آئي هئي. انهيءَ ڪري پٽ کي

موڪليم ته نرس کي سڏي اچي. جلدئي هوءَ آئي پر اها ڏينهن جي ڊيوٽي واري هئي گل راڻي، يعني ڦولن ڊيوٽي.

”اوهين پاڻ ڇو نٿا اڄو بخار ڏسڻ؟“ مون هاسيڪار مريض جي انداز ۾ شڪايت ڪئي.

”اجهو، هاڻي ته اچي وئي آهيان.“ ائين چئي هن ڊگري منهنجي ڪچ ۾ ڏني ۽ بيهي انتظار ڪرڻ لڳي ۽ آءُ هڪ ٽڪ ڪيس ڏسندو رهيس ته اجهو ٿي ڪجهه ڳالهائي ۽ سندس لڻ مان اجهي ٿا گل ڪرن. آءُ پاڻ کي ائين محسوس ڪري رهيو هئس ته جيئن ئي گل ڪرڻ شروع ٿيندا ته آءُ مٿان ئي مٿان اهي جهٽيندو ويندس ۽ پٺ تي هڪ به ڪرڻ ڪونه ڏيندس.

پر هوءَ خاموش رهي ته مون ڪا چپ رهيو نه ٿيو،
”ڪي ماڻهو اهڙا به هوندا آهن جيڪي ڳالهائڻ سان گڏ گل به پکيڙيندا رهندا آهن، اهو سچ آهي؟“

”خبر ناهي.“ قدرتي مسڪراھٽ سان مختصر جواب مليو. پر ائين لڳو، جيئن هن زبردستي گل روڪي رکيا هجن. نه ته گلاب ۽ موٽي جا گل ضرور ڪرن ها، جيئن ٻار ببل گر مان ٽوڪڻا ڪيندا رهندا آهن.

”اوهين ڪجهه وڌيڪ نٿيون ڳالهائي سگهو.“ مون شڪايت ڪندي جواب جي اميد جي آسري تي پڇيو،

”آخر ڇو؟“ هن سمجهڻ جي ڪوشش ڪندي مشڪندي پڇيو.
سندس وڏين وڏين ڍنڍ جهڙين اکين، جن ۾ کير جهڙي سفيدي هئي ۽ جن کي ڪجھ جي ٿلهي ڪاري تهه سان بند ٻڌو ويو هو ۽ وچ ۾ هڪ گول ڪارو تارو جهاز وانگر تري رهيو هجي. جهرو اهڙو شگفتي جيئن ڪو وڏو گل هجي، ۽ آءُ اهو فيصلو ڪري نه سگهيس ته هوءَ خود گل آهي يا گل ڏيندڙ گل ڊيوٽي آهي. اوچتو مون هن کان نالو پڇي ورتو.

”اوهانجونالو؟“

”پڇي ڇا ڪندؤ؟ بس سسٽر ئي چوندا ڪريو.“ جواب ۾ اهاڻي مسڪراھٽ ۽ چهري تي اهاڻي حسين رنگت، هوءَ ناراض نه ٿي ته مون وري همت ڪري چيو، ”هر ماڻهو اوهان کي سسٽر چئي پڪاري ٿو، انهيءَ ڪري مون کي سٺو نٿو لڳي.“ وري چيم، ”۽ هي ته هڪ عالمي نالو آهي اوهانجي

سڃاڻپ جو.

”مون کي شبي جاويد چوندا آهن.“ شايد هڪ مريض جي دلجوئي خاطر هن پنهنجو نالو ٻڌايو ۽ منهنجي ڪڇ مان ٿرماميٽر ڪڍي بخار ڏٺو ۽ گراف تي ليڪ کي اڃان مٿي ڪيو.

”اوهانجا ڀاءُ پيشيون آهن؟“ مون هن سان ٻه ڪجهه زياده ڳالهائڻ گهريو ٿي، ”ها، مگر آءٌ سڀني ۾ وڏي آهيان. باقي سڀ پڙهن ٿا.“ هوءَ آرام ۽ سڪون سان منهنجي سوالن جا جواب ڏئي رهي هئي. هن کي ڪابه جلدي ڪابه بي چيني ڪانه هئي. بعد ۾ به اهو ئي اندازو ٿيو ته هن جي زندگيءَ ۾ ٺهراءُ آهي سڪون آهي. آرام سان هلڻ، اطمينان سان قدم تي قدم کڻڻ ۾ هن کي پنهنجو ئي انداز آهي. منهنجا سوال گلن جي ملڻ جي آسري تي اڃان جاري هئا،

”اوهان ڪٿي جون رهندڙ آهيو؟“

”لاڙڪاڻي جي“ هن سوال جو جواب ڏئي چيو، ”بس هاڻي آءٌ وڃان؟“ شايد منهنجي دل رکڻ لاءِ هن اجازت گهري ۽ شايد مون پنهنجي طور تي گهڻائي گل ميڙي ورتا هئا.

”شبي! سڄ اهو ئي آهي ته اوهان جيترو ڳالهيندا اوهانجي وات مان گل ڪرندا ۽ آءٌ پنهنجي جهوليءَ ۾ اهي گل ڀريندو رهندس. اڳ اڃان به وڏي ويا ته آءٌ توکيءَ ۾ ڀريندس جيڪا...“ مون مذاقاً ڪپٽ ڏانهن اشارو ڪندي چيو، ”هن ۾ رکي آهي. ان ڪري اوهان جڏهن به اچو ته وڌ ۾ وڌ ڳالهايو، اها اوهان جي مهرباني ٿيندي.“ مون پنهنجي دل جي پوري ڳالهه ۽ چاهت هن جي آڏو رکي.

هوءَ ويندي ويندي اوچتو رکجي پئي ۽ چوڻ لڳي، ”ڇا واقعي اوهان کي گل ايترا پسند آهن؟“

”جي ها! مگر اهي زياده جيڪي اوهان جي وات مان نڪرندا.“

”ڇڱو، مگر ائين به ته ناهي“ هوءَ حقيقت کي مذاق سمجهڻ لڳي.

”نه نه، بلڪل ائين آهي.“ مون پنهنجي يقيني انداز تي وڌيڪ اعتماد جو

اظهار ڪيو.

”ته پوءِ سڀاڻي آءٌ اوهان جي لاءِ گل آڻينديس.“ آخر هن کي ڪجهه

ڪجهه يقين اچي ويو ۽ منهنجي طرفان ”شڪر ٿي“ جو تحفو کڻي وئي. هاڻي ته چار پنج ڏينهن گذري چڪا هئا اسپتال ۾ داخل ٿيڻ کان پهرئين ۽ پوءِ، مگر منهنجي طبيعت ۾ اڃان تائين ڪوبه فرق نه آيو هو. نه هڏڪي بند ٿي هئي ۽ نه وري اتي کان نجات ملي هئي. نه بخار ۾ فرق آيو هو نه اهو حسين پيڪر، روح پرور مون کي ڏسڻ لاءِ آيو جنهن کي جڏهن به اک لڳي ٿي ته پنهنجي تصور جي آسمان تي چوڏهين جي چمڪندڙ چنڊ مٿل جلوه فگن ڏنم ٿي. مطمئن انهيءَ لاءِ هئس ته اهو پري پيڪر هروقت خيالن ٿي خيالن ۾ مون وٽ هو. اسين ڪٿي طويل سفر تي گڏ هئاسين. ڪٿي سرسبز وادين ۾ لهي رهيا هئاسين ۽ ڪٿي وڻڪار سان ڍڪيل حسين پهڙن جي بلندين تي ڪڪرن سان ٽڪرائجي رهيا هئاسين. بس جتي به هئاسين، پيار ۽ محبت جا گل هڪ ٻئي کي تحفي ۾ ڏئي رهيا هئاسين. مون کي سندس هر ساٿ مان نڪتل جادوئي خوشبوءِ هر وقت معطر ڪندي ٿي رهي. انهيءَ سان ئي منهنجي جان ۾ جان ۽ انهيءَ سان ئي منهنجي دل جي ڌڪ اڃان باقي هئي.

هن کي مون وٽ نه اچڻ جو هڪڙو ئي سبب اهو هو ته، منهنجي جهول ۾ جيترا به گل هئا اهي آءٌ پهرين ڪنهن ٻئي کي ڏئي چڪو هئس، منهنجون ڪيتريون ئي بهارون ڪنهن ٻيءَ سان گذري چڪيون هيون، ۽ آءٌ خزان ڏانهن موٽي رهيو هئس، مگر هوءَ ته بهارن ۾ اڃان هاڻي ئي هلڻ لڳي هئي. بس انهيءَ تضاد اسان کي گڏجڻ کان روڪي ڇڏيو. هوءَ منهنجي ختم ٿيل بهار کي پنهنجي پرنڊ بهار جو سهارو ڏيڻ لاءِ تيار نه هئي.

منهنجا دوست، احباب ۽ عزيز و اقارب، آفيس جا ڪليگ وغيره روزانو الڳ الڳ طور تي عيادت لاءِ ايندا رهيا ۽ ڪلاڪن جا ڪلاڪ منهنجي دلجوئي ڪندار هيا.

هڪ رات ۱۱ بجي امڙ ۽ منهنجو سڄو اهل عيال مون کي ڏسڻ لاءِ آيو ته مون سميرا کي سڏي کيس پنهنجي خاندان وارن سان متعارف ڪرايو. اهڙيءَ ريت هڪ شام منهنجون پيڻيون ۽ سوتون آيون ته شبي کي گهرائيم ۽ انهن کي هڪ ٻئي سان گلي ملرايم. مون کي اهو سڀڪجهه ڏاڍو سٺو ۽ بيحد پيارو لڳي رهيو هو، جيئن مختلف دوستن ۽ عزيزن کي پاڻ ۾ ملائي خوشي

محسوس ٿيندي آهي.

ٻه ڏينهن وڌيڪ گذري ويا ۽ منهنجون رپورٽون اچڻ شروع ٿي ويون، مگر هر رپورٽ بلڪل درست ۽ نارمل هئي. سڀ ڊاڪٽر حيران هئا ته خرابي آهي ته سهي مگر ڪٿي! هاڻي فيصلو ٿيو ته اسڪيننگ ڪرائي وڃي ۽ بلڊ يوريا به پرائيوٽ چيڪ ڪرائي وڃي، ڇو ته اسپتال جي رپورٽ تي انهن کي ڪوبه اعتماد ڪونه هو.

اسپتال جي انتظاميه جي سستي ڏسي مون پنهنجي طور تي ڪينسر وارڊ پهچڻ جو بندوبست ڪيو، تاريخ ورتي ۽ اسڪيننگ ڪرائي ۽ بلڊ يوريا جي رپورٽ وٺي ڊاڪٽرن کي پيش ڪيون. هي رپورٽون اڃان به نارمل هيون، البته اسپلين ۾ ڪجهه سوچ ڏيکاري وئي، جنهن ڪري ٽراسائونڊ ڪرائڻ جو مشورو ڏنو ويو. ايندڙ ڏينهن تي اهو به ڪرايو ويو، مگر ڳالهه جيئن جو ٿيڻ يعني ساڳئي رهي. هاڻي اسپلين وارو شڪ به ختم ٿي ويو، اها به نارمل هئي جنهن ڪري هر هڪ ڊاڪٽر ۽ وزير مڃي جا سڀ حيران ۽ پريشان هئا ته آخر هي آڻي ۽ هچڪي ڇا جي لاءِ آهن ۽ بند ڇو نٿيون ٿين. جڏهن ڪجهه به سمجهه ۾ نه آيو ته هڪ ڏينهن مذاق ڪندي پنهنجي بيگرم کي سندس والده ۽ پنهنجي امان جي سامهون چئي ڏنر،

”ڪي تعويذ ۽ توثا ڦڻا ته ڪونه ڪرايا اٿئي؟“

”اوهان کي ته اجايا شڪ آهن.“ بيگرم پريشانيءَ جي عالم ۾ چيو، ”جو ڪجهه به آهي، توهان هينئن ڪريو، هي به ليماڻ اٿو،“ هن ليماڻ مون کي ڏيندي چيو، ”اهي پنهنجي سيرانديءَ کان رکي ڇڏيو، جيڪي ڪجهه به هوندو، ان جو اثر ختم ٿي ويندو.“

مون سندس دل رکندي ائين ئي ڪيو. امان جيگل هڪ سائو وٽيل ڏاڳو ڏيندي چيو، ”پٽ! هي ڏاڳو تنهنجي ماسيءَ پڙهي ڏنو آهي، اهو يا ته ڳچيءَ ۾ وجهه يا ڪيسي ۾ رکي ڇڏ.“

مون ڏاڳو وٺي سندن سامهون ئي قميص جي ڪيسي ۾ وجهي ڇڏيو. ڪنهن عزيز منهنجي حالت ڏسندي راءِ ڏني، ”هي ته ”سن اسٽروڪ“ جو اثر آهي، انهيءَ لاءِ بهتر آهي ته سوباريءَ کي پاڻيءَ ۾ اوباري اهو پاڻي پيتو وڃي.“ ڪنهن رات جو مڱ پاڻيءَ ۾ پسائي صبح جو اهو پاڻي پيئڻ لاءِ چيو.

مطلب ته هر شخص پنهنجي تجربې ۽ مشاهدي جي ڳالهه ڪري رهيو هو ۽ آءٌ به بنان چوڻ چرا ۽ هېڪ جي ائين ئي ڪري رهيو هئس. پر ان جو ڪوبه اثر ٿيو ڪونه هو ۽ نه ٿيو.

ٻئي ڏينهن تي پروفيسر، رجسٽرار ۽ هاؤس جاب ڊاڪٽرن جي گروپ سان راڻونڊ ڪندي منهنجي ڪمري ۾ آيو ۽ طبيعت ۾ فرق لاءِ پڇيائين ته چير:

”سر، مون کي اڃان تائين ڪوبه فرق نه ٿيو آهي. ڪو به اتفاق نظر نٿو اچي.“

”سر! زاهد صاحب صحافي آهي، انهيءَ ڪري هو سوچي گهڻو ٿو.“
رجسٽرار صاحب عادت مطابق چپ رهي نه سگهيو.

”ڊاڪٽر صاحب!“ مون ذرا جذبات ۾ ايندي رجسٽرار کي مخاطب ٿيندي چيو، ”اوهان مون کي بار بار صحافي هجڻ ۽ سوچڻ جو طعنو چو ڏيندا آهيو؟“

”صحافي چوڻ ڪا گار ته ڪانهي.“ پروفيسر صاحب، رجسٽرار جي جان ڇڏائڻ جي ڪوشش ڪئي.

”ته پوءِ سر آءٌ لکندس ضرور.“ جنهن ڳالهه جو رجسٽرار صاحب کي انديشو هو، اها ئي روبرو چئي ڏنر.

”يار! ڪا شڪايت نه ڪجان.“ رجسٽرار صاحب ٻاهر ويندي چيو.
”اهڙي ته ڪا به ڳالهه نه هوندي، توهان يقين رکو.“ ۽ هن شڪريو ادا ڪيو.
ڪيترا ڏينهن گذرڻ جي باوجود طبيعت ۾ ڪوبه فرق ڪونه پئي آيو.
ٻئي طرف صرف خواب ڏسي ڏسي ماڻهو ڪيسٽائين مطمئن ٿي پيو سگهي.
اڪيون جن جي راهه ٽڪي رهيون هيون، اهي به اڃان تائين ڪونه آيا ۽ اهو احساس مون کي ڪاٽي رهيو هو.

آخرڪار هڪ ڏينهن ان جي گهر جا ٻيا ڀاتي مون کي پڇڻ لاءِ آيا ته اطمينان ٿير ته ڪير ته آيو. هڪ ئي وڻ جا گل آهن. مون ته ڪا به گلا، ڪابه شڪايت ڪانه ڪئي. نه غرور ۽ تکبر جو ذڪر ڪيم ته اهو مسيحا ڪهڙو جيڪو مسيحا ئي نه ڪري. مون کي اندر مان اهو آواز آيو ته غرور جو سر جهڪندو ضرور.

ايندڙ ڏينهن تي ائين ئي ٿيو. ڪفر ختر ٿيو خدا خدا ڪري. هوءَ آئي ۽ منهنجي ئي سامهون اچي ويئي. منهنجي ته بيماري ئي هلي وئي هئي. مرزا غالب ياد اچي وڃي، جنهن سچ چيو هو ته هن کي غلط فهمي ٿي سگهي ٿي ته بيمار هاڻي ٺيڪ آهي. مون کي ڪيترين ئي راتين جا خواب ذهن تي اڀرڻ لڳا. هيءَ ته هر وقت، هر لمحي مون سان گڏ هئي جيڪو تصور هو، ان جي تصوير سامهون هئي. ڪيتريون ئي دل جون ڳالهيون ڪرڻ ٿي چاهيم. خوابن جي سير و سفر جا احوال ٻڌائڻ لاءِ چين تي اچي وري رکجي ٿي ويا.

” يقين ايندس به الاڻي نه.“ بس هتي هتي جون ڳالهيون ڪري کيس وندرائڻ ۽ وڌ ۾ وڌ ڳالهائڻ جي ڪوشش ڪيم. ”گلن جي ديوي“ ۽ ”باغ جي تتلي“ جو ذڪر ڪيم. مون مسلسل پئي ڳالهايو. سمجهه ۾ نٿي آيو ته طبيعت جي هيڏي خرابيءَ جي باوجود آءٌ ايترو ڪيئن ڳالهائيندو رهيس. دل هئي جا اندر ۾ نه پئي ماڀي. هوءَ زياده دير ويهي ها ته شايد اها ٻاهر نڪري اچي ها.

هوءَ جڏهن اتي ويا ته يادن جون دريون الاڻي ڪيتريون ۽ ڪٿان ڪٿان کلي پيون. مون سالن کان دل تي جيڪو سندس چاهت جو زخمر لڳائي رکيو هو اهو ڪڏهن به ٺيڪ ٿيڻو ناهي. مون کي محبت ۽ چاهت جي ساڳي موت اگر ملي ته اهو زخمر خودبخود ٺيڪ ٿي ويندو ۽ اهڙي اميد تي دنيا قائم آهي، هوءَ منهنجي دنيا هوءَ منهنجي زندگي!

بس اها رات به ڏاڍي خوابناڪ گذري. حسين يادون ورور ڪريو اڳيان دلڪش منظر پيش ڪري رهيون هيون. ڪوه مري ۽ ڪاغان جي پهڙين ۽ وادين ۾ پنهنجي پنهنجي جذبات جو اظهار پنهنجي الفاظ ۾ ڪري رهيا هئاسين. جڏهن خواب جي دنيا مان واپس اسپتال جي بستري تي پاڻ کي ڏٺو ته صبح ٿي چڪو هو ۽ شبي منهنجي مٿان ڊگري کنيو بيٺي هئي.

گلن جي توڪري جي ڳالهه نڪتي ته هوءَ هڪدم پڇي ويئي، ”ڪٿي آهي توڪري؟“ هو ان کي مذاق سمجهي رهي هئي. مون ڪٿت ڏانهن اشارو ڪيو ۽ هوءَ به حقيقت معلوم ڪرڻ لاءِ الماڙي ڏانهن وڌي ۽ ٻئي طاق کولي ڇڏيائين. سامهون ڳاڙهي رنگ جي پلاسٽڪ جي هڪ وڏي توڪري بيل ڏسي بي اختيار مسڪرائڻ لڳي. ان توڪريءَ تي به ڳاڙها گل ٺهيل هئا، جن کيس

وڌيڪ متاثر ڪيو. کيس پنهنجو وعدو ياد اچي ويو گل آئن وارو. پهريون ڀيرو پنهنجي ڪوتاهي تي هن کي سنجيده ٿيندي ڏٺم.

اڄوڪو ڏينهن قدرتي بهتر گذريو. تڪليف ۾ ڪافي افاقو هو. بخار به گهٽجڻ لڳو. مٿ مائٽ دوست احباب آيا ته ڏاڍو خوش ٿيڻ لڳا ۽ اطمینان جو ساڻه کنيائون. آءُ ته بيحد خوش هئس، منهنجو مسيحا ٻيو ڀيرو مون کي شفا ڏيڻ لاءِ آيو. انهيءَ خوشيءَ ۾ ايترو ته محو رهيس جو ايندڙ پوري رات ان جي قدمن جا آواز ۽ ڳالهين جي مهڪ ۽ خوشبوءِ مون کي سمهڻ نه ڏنو. پوري رات جاڳندي گذاريم. آءُ اڄ خوابن جي دنيا ۾ وڃڻ بجاءِ حقيقت جي هڪ جهلڪ تي پاڻ کي ور ور ڪري قربان ڪري رهيو هئس.

نتيجو صاف ظاهر هو. ساري رات جاڳڻ جي ڪري صبح جو منهنجو سر ايترو ته ڳرو لڳو، جيئن ڪو ڳرو پٿر مٿان رکيو هجي ۽ بخار به وڌي ويو. سميرا به پنهنجي وقت تي آئي ۽ ٿرماميٽر پڻ ۾ ڏٺي ساڳي تيز رفتاريءَ سان هلي وئي. مون به غيصلو ڪيو ته اگر اڄ هوءَ دير سان موٽي ته پوءِ ڊگري کيس ڪانه ملندي. ۽ هوءَ پنهنجي عادت کان مجبور هئي يا واقعي مصروف هئي، آئي ته ٻارهن پندرهن منٽ گذري چڪا هئا. مون به مصنوعي طور تي سخت ناراضگيءَ جو اظهار ڪندي چيو.

”بس، اڄ هي ٿرماميٽر اوھان کي ڪونه ملندو، بلڪل نه ملندو.“ مون ٿرماميٽر کي ڪڇ ۾ زور سان پڪوڙي رکيو. ”ٺيڪ آهي مان ڀلا وڃان ٿي.“ هن جي جواب ۾ ڪابه رنجش يا ناراضگي قطعي طور تي ڪانه هئي.

”اڄ ته مون کي گهڻو تپ پيو لڳي، پر نوٽ ڇا ڪندين؟“ مون کيس سندس ذميواريءَ جو احساس ڏياريو. ”ڇڱو سائين، آئينده ائين ڪونه ڪنديس، ڪڏهن دير نه ٿيندي.“ هن فطري معصوميت سان ورائيو ۽ ڊگري ڪڍي ڏسڻ شرط ڊوڙي ٻاهر نڪتي. سندس پريشانئيءَ جا الفاظ منهنجي ڪنن سان ٽڪرايا، ”اوھان کي ھاڻي ئي انجيڪشن ڏيڻي پوندي.“

هن پيري هن اچڻ ۾ ذرو به ويڙم ڪانه لڳائي ۽ آهستيگي سان ”بسم الله“ چئي هن سئي لڳائي، مون کي ذرو به احساس ڪونه ٿيو. آءُ هن دور ۾ هن معصوم چوڪريءَ جي ايمان، اعتقاد ۽ اعتماد تي دل ٺي دل ۾ کيس سارا هن لڳس. ياد آيم. ٻه ڏينهن اڳ سميرا جڏهن انجيڪشن لڳائي ته مون

مذاق ڪندي کيس چيو هو.

”اڄ توهان جي لڳايل سئي سور پئي ڪرائي، آءُ توهان کي ڪڏهن به معاف ڪونہ ڪندس.“

”سوال ئي پڻدا نٿو ٿئي سور جو.“ هن وڏي اعتماد سان جواب ڏيندي چيو هو، ”مون بسر الله چئي سئي لڳائي آهي.“ ۽ حقيقت به اها هئي، مون کي احساس به نه ٿيو هو ته ڪا سئي لڳي اٿر. شبي جي به اهاڻي صورتحال هئي، هو به بسر الله چئي سئي هڻندي هئي. هي رمضان شريف جو مهينو هو، سميرا ته روزو به رڪندي هئي البت شبي ايتري پابندي ڪانه هئي.

سميرا هلي وئي ۽ آئون ٿوري دير بعد بستري تان اٿيس ۽ آهستي آهستي قدم ڪڍندو ڊاڪٽرس روم ۾ وڃي هڪ ڪرسيءَ تي ويس. سامهون ٽيليفون سيٽ ٿيل تي رکيو هو ۽ هڪ ڪنڊ ۾ سميرا ڪنهن ڪم ۾ مشغول هئي. مون رسيور ڪنيو ۽ هڪ اهڙي دوست کي فون ڪيم جيڪو رات جو اڪثر پلگ ڪڍي سمهندو آهي، جيئن سندس آرام ۾ خلل نه پئي. ۽ اڄ به منهنجو خيال درست ثابت ٿيو. منهنجي طبيعت تي سٺو اثر نه پيو ۽ ان جو اثر هي ٿيو جو مٿو ڦرڻ لڳو. مون فوراً سميرا کي مخاطب ٿي چيو،

”اوهان خالي پيٽ سئي هڻي آهي، هاڻي ته مون کي چڪريا اچن.“ ”ڪا ڳالهه ناهي. هاڻي به ڪجهه کائي سگهو ٿا.“ هن جي جواب ۾ پنهنجائپ هئي. مگر جيئن ئي مون اٿڻ جي ڪوشش ڪئي ته زمين ڦرڻ لڳي. سميرا منهنجي حالت ڏسي چيو، ”اوهان ڪجهه دير آرام ڪريو.“

مون سندس مشوري تي عمل ڪيو ۽ جيئن تيئن ڪري اچي بستري پيڙو ٿيڻس. سامهون ريمڪ تي رکيل گل ڏسي حيران ٿي ويس. سمجهي ويس ته شبي پهچي وئي آهي ۽ اڄ منهنجي لاءِ گل آڻڻ نه وساريا اٿس. مون بنا دير جي وڏي چاهت مان انهن کي ڪنيو ۽ پنهنجي چهري سان لڳائي ڇڏيو ۽ اکيون بند ڪري اطمينان سان انهن جي خوشبوءِ کي پنهنجي ساهه ۽ رڳ رڳ ۾ جذب ڪرڻ لڳس.

انهيءَ دوران هڪ هائوس آفيسر منهنجي بي بي چيڪ ڪرڻ لاءِ پهچي ويو ۽ بلڊ پريشر گهڻو ڪريل ڏسي پريشان ٿي ويو، منهنجا ته هٿ پير به ٿڌا ٿي ويا هئا. طبيعت کي گهڻو خراب ڏسي ٻيا به ڪيترائي هائوس آفيسر

اچي گڏ ٿيا ۽ مون کي ڊرپ لڳائڻ جي ڪوشش ڪرڻ لڳا. گل هئا جي منهنجي چهري سان لڳل هئا ۽ آءُ اکيون بند ڪيو نيم غشيءَ جي عالم ۾ پيو هئس، ڪا به نبض ڊرپ ڪٿڻ لاءِ تيار نه هئي. خدا خدا ڪري ڪنهن هڪ نبض کي رحم اچي ويو، ڊرپ پنهنجو ڪم شروع ڪيو ۽ ڊاڪٽرن اطمينان جو سامهه ڪيو.

جيئن ته آءُ وڏا وڏا سامهه ڪئي رهيو هئس، ۽ گل منهنجي چهري سان لڳل هئا، ان ڪري نيم بيهوشيءَ جي عالم ۾ به خوشبوءِ جو احساس ڪنهن ڪنهن وقت مون کي سرور بخشي رهيو هو. جڏهن شام جو منهنجي طبيعت ذرا بهتر ٿي ته اسٽاف نرس منهنجي ڪمري کان گذري رهي هئي. معمول مطابق کيس نالي سان مخاطب ٿيندي چير:

”عطيه! اوهان مون کان ناراض آهيو ڇا، نه اچين ٿي، نه ڳالهائين ٿي ۽ نه وري طبيعت ئي پڇين ٿي؟“

”اوهان مون کي نالي سان سڏيو ٿا. ماڻهو ان کي سٺو نٿا سمجهن.“ هن افسردگي مان ورائيو. آءُ چڪرائجي ويس، ائين لڳم جيئن وري مٿي کي ڦيري اچي وئي. سوچڻ لڳس، هتي ته هر ننڍو وڏو ڊاڪٽر ۽ هاؤس آفيسر کيس نالي سان سڏيندا آهن، ۽ پوءِ اگر مون ائين ڪيو ته ڇا ٿي پيو، پوءِ به مون کي پنهنجي غلطيءَ جو الائي ڇو احساس ٿيڻ لڳو.

”ته پوءِ آءُ توهان کي ڇا چوان، ڪيئن پڪاريان. اسٽاف نرس چوڻ لڳي ته مون کي به سٺو نٿو لڳي. هيئن ٿا ڪريون،“ ٿورو سوچيندي چير، ”آءُ توهان کي اڏي چونڊس. ٺيڪ آهي نه!“

”اهو ٺيڪ آهي.“ هن پهريون ڀيرو ڪجهه مسڪرائيندي چيو. هوءَ هلڪي ڦلڪي سنهڙي سيڪڙي گوري ڇوڪري هئي. اسٽاف نرس ته لڳي ئي ڪانه ٿي.

”ته اڏي. عطيه! هاڻي ته توهان ناراض نه آهيو؟“ مون هڪ ڀيرو اطمينان ڪرڻ چاهيو.

”نه نه، هاڻي ڀلا ڪهڙو اعتراض ٿي ٿو سگهي.“

سوچڻ لڳس، آءُ ته سميراءِ شبلي کي به نالي سان سڏيندو آهيان، انهيءَ جو مطلب اهو به ٿيو ته انهن کي به اعتراض ٿي ٿو سگهي. مون فيصلو

ڪيو ته انهن کي به نرس چوڻ جي بجاءِ اديءَ سان مخاطب ٿيندس؛ ياد آيم، سسٽر جو لفظ انگريزي ۾ ان جو نعر البدل آهي؛

ڪمري ۾ ئي ليٽيو پيو هئس، شام جا پاڇه لاٽيزيءَ سان وڌي رهيا هئا. اسپتال ۾ وزيٽرس جو وقت ختم ٿي چڪو هو. اوچتو شبي منهنجي ڪمري آڏو گذري. کيس سندس قدمن جي آواز مان ئي سڃاڻي ورتو. مون پهريون ڀيرو کيس آواز ڏئي سڏيو.

”ادي شبي!“ هوءَ ڪجهه رڪي ۽ پوءِ منهنجي ڪمري ۾ اچي سامهون سواليه نظرن سان ڏسڻ لڳي، آءُ ڇپ رهيس ته هن کي مجبوراً ڇپ چورٺا پيا، ”ڇا ڳالهه آهي؟“ هن روايتي قرباڻي انداز سان پڇيو. چيم ”اڄ کان آءُ اوهان کي ادي شبي چئي پڪاريندس، ائين ٺيڪ آهي نه؟“

”ٺيڪ آهي.“ پر سندس سنجيدگي ۽ خاموشي مون کي سٺي نه لڳي. ”ادي، اوهان جي مسڪرائڻ تي به پابندي آهي ڇا؟“ هوءَ کلڻ لڳي ۽ چيائين، ”اهڙي ته ڪا به ڳالهه ڪانهي.“

”ادي! اڄ اوهان جي وڏي عنايت، وڏي مهرباني، اوهان جا ڏنل گل ڏاڍا سٺا لڳا آهن.“ مون حقيقت جو اعتراف ڪيو ۽ دل جي ترجماني ڪئي. ”مگر سڀاڻي ڪو نه آئيندس.“ هن وري سنجيدگي ۽ فڪر جي انداز ۾ چيو. ”آخر چو!؟“ منهنجي طبيعت ۾ چرڪ اچي ويو ۽ مٿو وري ڇڪرائڻ لڳو. ”دي عطي ڇوي ٿي ته ڪنهن کي گل ڏيڻ سٺو ناهي.“

”هن کي ڪي شڪر ٻڌايو ته اهي گل اوهان ڏنا آهن!“ پريشانءَ مان پڇيم. ”هن کي معلوم هو ته اهي گل مون ئي اوهان کي ڏنا آهن!“ هوءَ هاڻي بيحد سنجيده ۽ فڪرمنديءَ مان ڳالهائي رهي هئي.

”ته اوهان لڪائي ڏيو ها!“ اڀرائيءَ مان ورثيم.

”لڪائي ڇو ڏيان ها!“ هن کي اهو انداز پسند نٿي لڳو.

”پاڻ ئي چوين ٿي ته ماڻهن کي سٺو نٿو لڳي، آخر ماڻهن کي سٺو ڇو نٿو لڳي؟“ مون سواليه انداز سان کيس قائل ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي پر هوءَ بنان ڪجهه ڪڇڻ جي ڪمري مان هلي وئي.

بي چيني وڌي وئي ته بستري تان اٿيس ۽ ڊاڪٽرس روم ڏانهن آهستي آهستي وڌڻ لڳس. اڄ جمعي جو ڏينهن هو ۽ وارڊ بوائي وارڊ جي جنرل

صفائي ڪري رهيا هئا. اڃان صبح ساجهر ٿي هو. ڊاڪٽرن مان ڪير به ڪونه آيو هو. شبي اڪيلي ٿي ڪمري ۾ ويٺي مريضن جي ڪابين تي ڪجهه اندراج ڪري رهي هئي. آءٌ به ”ادي اسلام عليڪم،“ ڄڻي هڪ ڪرسيءَ تي ويهي رهيس.

”وعيلڪم السلام،“ هن روايتي انداز ۾ مسڪرائيندي جواب ڏنو ۽ بدستور پنهنجي ڪم ۾ مشغول رهي.

”ادي! هي رشتو پڪو رهيو نه؟“ مون ڪجهه سوچيندي چيو.
 ”آهي ته ٺيڪ“ وري ڪجهه سوچيندي چيائين، ”مگر ڌي ڇو نه؟“
 شايد عمر جي تفاوت تي سوچيندي منهنجي چهر تي نظرون ڄمائيندي چيائين.
 ”مون کي پيلا ڪهڙو اعتراض ٿي ٿو سگهي، اهو ته اڃان به سٺو رهندو.“ مون به ان رشتي کي وڌيڪ پسند ڪندي چيو؛

”جيڪڏهن اوهين مون کي ابو چونڊو ته پوءِ اوهان کي پٽ چوڻ ۾ مون کي ڪهڙو اعتراض ٿيندو؟“ مون پوري وضاحت ڪئي. والد جي محبت ذرا جذبات ۾ اچي وئي. چير؛

”ته پوءِ اوهين مون کي ابو چئو، ابو چئو پيلا، آءٌ به ته ٻڌان پنهنجي ڪن سان!!“

”بابا سائين!“ هن وڏي پيار مان پڪاريو ۽ منهنجي روح کي تسڪين اچي وئي.

”جي پٽ!“ منهنجي ڇپن مان خود بخود اهي لفظ ادا ٿي ويا. مون وري چيو؛
 ”هاڻي تون ۽ تنهنجي ادي سميرا منهنجا پٽ آهيو، ان ڪري انهيءَ رشتي ۾ توهان به پاڻ ۾ پيئون آهيو، ٺيڪ آهي نه؟“

”ٺيڪ آهي بلڪل ٺيڪ.“ هن بدستور ڪم کي اڪلائيندي ورندي ڏني.
 ”اوهان جي سڳي ابو جي انڊريس ڪهڙي آهي؟“ هاڻي آءٌ ذهني طور تي پاڻ کي لاڙڪاڻي جي شهر ۾ ڏسي رهيو هئس.

”ڇا ڪندؤ ان جي انڊريس وٺي؟“ هن فڪرمندي مان پڇيو. هوءَ ٻار ته هئي. هوءَ نه ۽ منهنجي ڳالهين جي تهه تائين پهچي نه پئي سگهي. چير، ”هاڻي اوهان جو سي؟“ ته منهنجو پاڻ ٿيو نه، آءٌ جڏهن لاڙڪاڻي ويندس ته ان سان ملندس ۽ کيس سائيندس ته اوهان جي ڌيءَ هاڻي منهنجي به ڌيءَ آهي. هو

اهو ٻڌي خوش نه ٿيندو؟
”مون کي ڪهڙي خبر!“ ۽ پوءِ هن بنان تڪلف جي مڪمل انڊريس
ٻڌائي ڇڏي.

”پٽ شبي،“ آءٌ وري سائنس مخاطب ٿيس، ”پنهجي باجي سميرا کي به
ٻڌائي ڇڏجان ته هاڻي اها ادي نه پر منهنجي ڌيءُ آهي. شايد عمر جي تقاضا
به اها ئي آهي. تنهنجي عمر ڪيتري آهي؟“ هن فوراً پنهنجي عمر ٻڌائي. هن
وٽ عورتن واري رک رکاءُ ۽ هڪ به ڪانه هئي. ۽ پوءِ آءٌ پنهنجي ڪمري
۾ هليو آيس.

اڄ ٻن هفتن بعد اسپتال مان ڊسچارج ٿيڻ جو وقت اچي ويو هو.
منهنجو سامان گاڏيءَ ۾ رکيو پئي ويو. عين انهيءَ وقت منهنجو مسيحا تصور
۾ اچي ويو. لڳم هوءَ مون کي هٿ کان وٺي آهستي آهستي صدر دروازي
ڏانهن وڌي رهي آهي، ۽ منهنجون هي ٻئي ڏيئرون مون کي ٻنهي ٻانهن کان
سهارو ڏئي مون سان گڏ هلي رهيون آهن، آءٌ بار بار انهن جي مٿي تي هٿ
رکي کين دعائون ڏئي رهيو آهيان، ”شل ڳالهائڻ پرائين ئي مريضن کي گل
ڏينديون رهو ۽ تتلين جيان وارڊن ۾ اڏامنديون پنهنجي فرض ادائي ڪنديون
رهو. مون کي هميشه اوهان تي رشڪ رهندو، اوهان تي فخر رهندو منهنجا
پٽڙو منهنجيون ڏيئرو.“

وفا ۽ حفا

”آءٌ سوچيان ٿو ته آخر تون مرين ڇو نٿو!“ هن وات کي چيو
ڪندي چيو.

”ها مون کي جيئن جي به تمنا ڪانهي.“ ڀڻڪندي ورائيم.
”هون! توکي ضرورت به ڪهڙي آهي“ هو چوندو رهيو، ”۽ دنيا کي
به تو جهڙن بي ضميرن جي ضرورت ناهي، بزدل جي به ڪا زندگي آهي؟
جيڪو دنيا جي رحم و ڪرم تي پلجندو هجي، ان کان ته ٻڏي مرن بهتر آهي!“
”تو کي سڀ ڪجهه چوڻ جو حق آهي، آءٌ ته اهڙي دنيا کان ئي بي نياز
آهيان ۽ تون، تون ته دنيا کي چاهين ٿو احمق! آءٌ اهڙي زندگيءَ سان ڪيڏن
بجاءِ تقدير سان مقابلو ڪريان ٿو ۽ تون...“ لفظ نڙيءَ ۾ اٽڪي پير، ”تون
ته هن زندگيءَ کي ئي ابدي سمجهيو ويٺو آهين.“ ٻنهي ۾ ڪيڏو نه فرق
آهي؟ گڏ نپنا آهيون پر تڏهن به ٻنهي جي ذهنن ۾ ڪيڏو نه تضاد آهي. هاڻي
ته هڪ لفظ به نڙيءَ مان نڪرڻ محال هو.

”تڏهن ته چوان ۽ پيو ته نپتيا پنهنجي هوڏ ڇڏ ۽ اسان سان گڏجي ڪم
ڪر.“ اکين کي ٿورو چنجهو ڪري ائين چيائين، جيئن ڪا راز جي ڳالهه
ڪندو هجي. ۽ هئي به ته راز جي ڳالهه، مون کي ٿوري چڙاچي ويئي!
”تون پنهنجين مڪروه چالبازين کان باز نه ايندين! تو دنيا جي اکين ۾
ڌوڙ وجهڻ جي ڪوشش ڪئي آهي، تو دنيا کي لٽيو ۽ لڳيو آهي. پر مونکي
ڪڏهن به بي ضمير بنائي نٿو سگهين.“ مون کي هاڻي پگهر اچي ويو هو.
تهڪ ڏيندي ورائيائين، ”بس! ايتري ۾ ئي وڌڻ شروع ڪئي! اهي به
بک جا پار، چوان ۽ ٿو ته پنهنجي ضد کي ڇڏ ۽ ماڻهي ۾ اچ. ان ۾ تنهنجو ئي...“
”بند ڪر زبان ڪميٽا، بي حيا، بي شرم.“
”اهي به بک جا پار ۽ محرومي جا آثار.“

"۽ هي به بک جا پار." وڃي ڳچيءَ کان ورتومانس.
 "جيڪڏهن مارڻ ڏوهه نه هجي ها ته اڄ ساھ ڪڍي ڇڏيان ھا."
 "ڪفر ٿو بکين نادان ڪفر ٿو ڪرين." توکيندي چيائين.
 "شت اپ" منهنجي ڄمات هن جو ٻڪل ڳاڙهو ڪرڻ، ٺٺي، "نسولي
 ڪندي به مڙين ٿو. تنهنجو ڇا وڃي ڪفر ۽ ايمان سان."
 "مونکي اڄ خوب مار، ايترو ماريم جو تون پنهنجو منسلو بدلائڻ تي
 مجبور ٿي وڃين. آءٌ چريو ڪري ڇڏيندو سانءُ." هو ڪيمٽاپ تي لهي آيو.
 "آخر مون تنهنجو ڇا بگاڙيو آهي، تون منهنجي پچر ڇڏيندين به يا
 نه؟" بيزار ٿيندي ۽ جان ڇڏائيندي چيمر.

"نه" بي پرواهيءَ مان چيائين.
 "ڇو؟" چڙ مان پچيمر.
 "ان لاءِ ته تون نادان آهين بيڪار آهين پر پراڻو ننڍي لاکون جو يار
 آهين. تنهنجي حالت تي رحم ٿو اچيم. اسانکي به تو جهڙن نوجوانن جي
 سحت ضرورت آهي."

محبت پريل ساگرن سان چوندو رهيو، "علم پرائڻ جو مطلب نوڪري
 ترروئي آهي ۽ تون نوڪريءَ جو انتظار ڪندين به ڪيترو! ڏوڪڙ تو وٽ
 ڪونهن ۽ سفارش تنهنجي ڪير ڪندو؟ مفلس جو هن دنيا ۾ ڪير نه ٿيندو آهي."
 هو پنهنجي چرپ زبانيءَ کان خوب ڪم وٺي رهيو هو، "زمين دشمن،
 اجايو پئي ويڃاري مفلس تي تنگ ٿيندي، آسمان دشمن پر ساري ڪائنات
 دشمن، ائين ڪشي چئو ته خدا ۽ ان جي خدائي به دشمن. وڃ ڪري ته به
 مفلس جي ڪڪن تي، پاڻي وسي ته به مفلس جي لٽن تي ۽ ڦاهي اچي ته به
 ويڃاري مفلس جي گردن تي."

ڏاڍو چالاڪ آهي. زبان اهڙي ته تيز هلائيندو آهي جو اسڪول واري
 زماني ۾ خود استاد به تنگ اچي ويندا هئس. منهنجي لاءِ ته بس ڪات آهي
 ڪات! روزانو ملندو اثر ۽ پيو وڍيندو اثر. ڳالهائيندو هميشه فلسفيانه انداز
 ۾. مثال ڏيندو ته انٽرنيشنل ماده پرستن ۽ سوشلسٽن جا. آءٌ انهن کي مور
 نه پسند ڪريان. پنهنجي ڪات بياني جاري رکندي چيائين،
 "هي ڏس، هو ڏس" ڇو طرف اگر جي اشارن سان متوجه ڪندو ويو،

”سڀ پنهنجا دشمن ڏسندين. ڪو به همدردي ڪرڻ وارو ڪونه ملندءِ. دنيا ۾ رهڻو اٿئي ته پنهنجي مڙسيءَ سان ره. نامردن لاءِ هميشه نامراديون تقدير بنيل آهن.“ ائين چئي هو مون کي پنهنجي حال تي ڇڏي رهندو رهيو.

اُتي ئي بيٺو رهيس ۽ سوچيندو رهيس. لنگهندڙ پاڇولا ڪٿڙي ڦيرائي هليا تي ويا. واقعي منهنجو ڪو به همدرد ڪونهي. ڪو به حال پائي ناهي، چين ۾ پئڪي رهيو هئس. رات به چڱي گذري ويئي هئي. آءٌ ڪو فيصلو ڪري گهر وڃڻ وارو هئس ته هو وري اچي ويو ۽ منهنجي ڀر ۾ اچي مشڪندي پڇيائين، ”سوچي ورتو هوندءُ؟“

آءٌ خاموش رهيس ته وري چوڻ لڳو، ”بيڪار وقت ٻيو ضايع ڪرين“ هن چهري تي نظرون کڻائيندي چيم، ”ليڪ آهي“ منهنجي زبان مان غير ارادي طور تي نڪري ويو. پوءِ ته پنهنجي زبان کي ان بي اختياري تي ملامت ڪرڻ لڳس. پر هن کڻي گلي لڳايو. ”مونکي يقين هو ته تون ڪڏهن نه ڪڏهن راهه تي اچي ويندين“ چهري تي خوشيءَ جا آثار ظاهر هئس.

”آءٌ اڄ پيٽ جي ڪري پنهنجي ضمير سان جنگ ڪري زندگي کي روحانيت مان ماديت جي نئين دور ۾ داخل ڪري رهيو هئس. اڳي به انٽرنيشنل قوم جو رڪن هئس روحانيت سان سڀني هٿ ۾ هائي به انٽرنيشنل ڪاميٽي برادريءَ جو رڪن بنجي ويس. فرق صرف ذهن ۽ عمل جو هو. فرق صرف ايمان ۽ اعتقاد جو هو، منهنجي اکين ۾ ڳوڙها تري آيا ۽ هو مفاد پرست انهن کي به پنهنجي مفاد ۾ بهتر تصور ڪرڻ لڳو.

آءٌ گهر پهتس ته ساڳيو نه هئس، جسر ساڳيو هو پر ان ۾ انساني روح جي بجاءِ صرف حيواني وڃي رهيو هو.

صبح ٿيو ئي مسر ته اچي گهران اٿاريائين. نئون سلام ڪيائين پوءِ جن جن ماڻهن سان ملايائين سي سڀ هن وانگر ڏاڍا چالاڪ ۽ ڳالهائڻ جا بلا هئا. هنن مونکي نئين برادريءَ جي اصولن ۽ طريقنءَ ڪار کان آگاه ڪيو.

چند ڏينهن اندر نئين صحبت ۽ نئين ماحول مون ۾ تمام وڏو فرق آڻي ڇڏيو. اڳي ذهني طور تي جيڪي اخلاقي بندشون ۽ رڪاوٽون حصار ڪندو هئس هاڻي انهن کي خيال ۾ نٿي آندو. مون لاءِ هر اهو ڪم بهتر ۽ عظيم

هو جيڪو مون بهتر ٿي سمجهيو. باقي سڀ بيڪار ۽ بڪواس هو.

هر شام جو ساڻين کي اڪثر مٿي ۾ سور ٿي پوندو هو. مون کي ڇو نٿي پيو، شايد آءٌ نئون هئس. ۽ پوءِ خاموش انهن سان گڏ ان منزل تي پهچي ويندو هئس جت فراغت ۽ آزاديءَ سان ڪٽڙو ڳاڙهو پاڻي نريءَ مان داخل ڪيو ويندو هو. پهرين ته مون کي بچان ايندي هئي پر پوءِ آهستي آهستي آءٌ به مانوس ٿي ويس.

”آزاد دنيا جا رهواسي، تون به ٽڪاوت کي دور ڪر. پاڻ کي گهڻوئي ڪجهه ڪرتو پيو آهي.“ هو منهنجي ذهني ڪشمڪش کي مٽائڻ لاءِ اڳواٽ ئي اهي لفظ چئي ڇڏيندو هو.

آءٌ چئي نٿو سگهان ته مون ۾ اهو فرق ڪيئن آيو ۽ ڇو آيو. جڏهن هن جي دنيا ۾ آيو هئس ته هن جي هر ڳالهه کي حڪم سمجهي بنان چون چرا جي ان تي عمل ڪري ڏيندو هئس.

جڏهن جان ۾ شيطاني جذبات ۽ جوش اچي ويندو هو تڏهن ”سستي حسن وٽ عشق کي نادر ڪندا هئاسين.“ ان ويل هو اڪثر چوندو هو، ”ڪاٺو، پيٽو ۽ مزا مائيو، اها ئي زندگي آهي ۽ اهو ئي ان جو بدلو. باقي سڀ اجايون پراڻيون ۽ فرسوده ڳالهيون آهن. جنهن ڳالهه لاءِ اسان پاڻ کي منظم ڪيو آهي، اهو ئي مقصد کڻي پنهنجي سر زمين تي ان کي عام ڪنداسين ۽ هر هڪ تائين اهو پيغام پهچائينداسين.

منهنجي حجاب جا پردا ٽٽي ويا ۽ جنهن انٽرنيشنل سوشلسٽ ٽريننگ اسڪول“ ۾ داخل ٿيو هئس اتان ڪامياب ٿي اسٽيج تي اچي پنهنجي پارٽ کي ادا ڪرڻ لڳس.

مونکي تربيت ۾ پهرين ڳالهه هي ملي، هو اڪثر چوندو هو، ”هي اهو دور آهي جڏهن ته ڪشمڪش پنهنجي انتها تي آهي. اسانکي ڳولڻ ۽ واهڻ ۾ دورن تي وڃڻ گهرجي. ديس واسين کي پنهنجا حق وٺي ڏيڻ، غاصبن جي غلامي ۽ ناانصافيءَ کان نجات ڏيارڻ اسان جو اولين فرض آهي، سوچو ته سهي ته هن دور ۾ مذهب جي نالي ۽ رشتي ۾ اسان کي ٺڳيو ٿو وڃي. مذهب جو مطلب ئي بي انصافي آهي يا هڪ نشو آهي. هر قوم کي پنهنجي نرمي ۽ فراخدليءَ مان نقصان پهتو آهي ۽ اڄوڃهه قوم هميشه لتبي رهي آهي ۽ محنت

ڪشن کي گهرجي ته هو هر شيءِ جا خود مالڪ بنجي وڃن.

هڪ هنڌ تقرير ڪندي مون هن جا رومال ۾ ويڙهيل لفظ دهرايا،

”وقت اچي ويو آهي ته اسين اڪيون پٽيون. پنهنجي حقن جي خود حفاظت ڪريون. اسان جو مطالبو پيٽ آهي، پيٽ ڀريل آهي ته سچ پچ ته ايمان به قائم آهي. ان کان وڌيڪ اسين ڪجهه به نٿا چاڻئون.“

هي تحريڪ ۽ هي برادري مفلسن جي حامي ۽ مددگار آهي اگر پنهنجي عزت پياري اٿو ته اسان سان شامل ٿي وڃو ۽ پاڻ تي پيل صدين جا پراڻا خول ٽوڙي ڇڏيو. جيڪي آهي هتي آهي ۽ اها حقيقت آهي باقي آئندو جو رڳو خواب آهي.“

اسان کي ورڪ ڪرڻ لاءِ خوب پئسا ملندا رهيا. تنظيم ڪافي تيزيءَ سان عوام ۾ مقبول ٿي رهي هئي. سڀ کان اول اسان شاگردن ۾ حڪومت ۽ ملائن جي خلاف جذبات پندا ڪيا. مطالبن تي مطالبو، تحرڪن تي تحريڪون، جلسا ۽ جلوس ۽ بڪ هڙتالون ۽ انتشار ۾ اسان کي شاگردن وڏي مدد ڪئي.

ٻئي نمبر تي مزدورن کي سرمائيدارن جي خلاف، ”محنت ڪشن جي پگهر جي پورهئي تي عيش ڪندڙ ۽ داد عيش ڏيندڙن کي ڪهڙو حق ٿو پهچي ته بنا ڪنهن محنت ۽ مشقت جي عيش ۽ آرام جي زندگي گذارين.“

ٽئين نمبر تي هارين جو ئي اصلي حق زمين تي آهي. ظالم وڏيرن ۽ چوڌرين کي ان تي ڪو حق ناهي. حڪومت جي غنڊن ۽ چاڙتن ڪنهن نه ڪنهن طريقي سان ڪارخانن ۽ زمينن تي قبضو ڄمائي رکيو آهي. ڪارخانن تي قبضو ڪريو ۽ زمينن کي پنهنجي هٿن ۾ رکيو، هي اسانجي عوام کي اڀيل هئي، جنهن ۾ ئي انهن جي پلائي پوشيده آهي.

اسانکي عوامي حڪومت اٿڻ لاءِ هر طريقي سان راهه کي هموار ڪرڻو پيو. عزت ۽ شرافت، نيڪي ۽ ڀلائي، احسان ۽ بندگي اسان وٽ ڪجهه به حيثيت نه ٿيون رکن، اسان لاءِ صرف پنهنجي ڪم سان لڳن هئي ۽ جڏهن ٽڪجي پئون ته خاص ڪوئن تي آرام ۽ ڪڙي پاڻي جي نعمتن سان ان کي دور ڪرڻ هو. آخر انهن نعمتن کان منهن ڇو موڙيون، جڏهن ته دنيا ۾ هر شيءِ اسان لاءِ ئي ته آهي.

اگر قيامت ٿئي ها ته ان وقت ئي ٿئي ها. پر اصل ۾ اهو صرف هڪ

خوف ڏنل آهي ۽ آءُ ان خوف کي پروڙي بي خوف ٿي ويو هئس. پر رسمي طور تي عوام جي آڏو مذهبي عقيدن کي اکين ۾ جاءِ ڏيندو هئس. نه ته هي مذهبي جاهل اسان جي هڪ به نه ٻڌن ها.

مسئلا پيدا ڪرڻ اسان جي ڏائي هٿ جو ڪم هيو، ۽ انتشار ۾ ئي اسان جي مقصدن جو حصول لڪل هو.

”ڇا ته زمانو هو جڏهن هر شيءِ کان خوف کائيندو هوس ۽ ڇا ته زمانو آهي جو ڪجهه به ڪريان پر ذري برابر به هڪ نٿي ٿئي؟“
اوچتوئي بيمار ٿي پيس. بيمار به بيمارن جهڙو، بس زندگي هيڏانهن کان هوڏانهن ٿيڻ تي هئي، جيڪي ڪيو هئس، سڀ اکين آڏو ڦرندو ٿي رهيو. مرحوم والد کي ڪئين ڀيرا خواب ۾ ڏٺس. سوچيم ته جيڪي انهن زندگيءَ ۾ ٻڌايو هو ۽ جيڪي خوابن ۾ ڏسان پيو، انهن ۾ مڪمل هم آهنگي ۽ تسلسل آهي.

”هاڻي ڇا ٿيندو ڪجهه خبر نه ٿي پوي.“

هو به مون وٽ پڇڻ لاءِ هڪ ڀيرو آيو هو. پر مونکي هاڻي بيڪار ميوو ڄاڻي، جنهن کي ڪيڙو لڳي چڪو هجي ۽ اهو ڦٽو ڪيو وڃي، مونکي به ڦٽو ڪيو ويو آهي. هاڻي آءُ انهن جي ڪم جو نه رهيو آهيان. پر سوچيان پيو ته منهنجو ڇا ٿيندو؟

”هڪ ڀيرو هو وري اچي ته پنهنجي گناهن جو ڪفارو هنکي ختم ڪرڻ سان ڏيان.“

”پر هاڻي ته آءُ وري انهي فعل کي به گناه ٿو سمجهان.“

”اڻ الله!“

”جڏهن ڪنهن به فعل کي گناه ٿئي ڄاڻم، ته هن کي ڪڇو ڇو نه کاڌم.“

”موت“

”جنازو“

”قبر“

”۽ پوءِ.....“

”اڻ الله، هاڻي الائي ڇا ٿيندو؟“

بخشش جو در مون لاءِ به کليو رهندو الائي نه؟“

اجايا پور

”آءِ“

”چو طبيعت ته ليڪه اٿئي؟“

”اونه.“

”خير ته آهي! مٽي ۾ سور اٿئي؟“

”اهوئي هجي ها ته بهتر هو.“

”خير گهر، پوءِ چو پيو ائين ڪرين؟“

”الله هو.“

”توبه، ڳالهه چوئو ڪرين، ڇا ٿيو اٿئي، زور ڏيان؟“

”نه، ضرورت نه آهي.“

”ته ائين نه ڪر.“

”منهنجي مرضي، توکي ڇا ٿو ٿئي؟“

”ها ها، تنهنجي مرضي، پر ڪا ڳالهه به هجي!“

”پلي ڪا نه به هجي!“

”پر ڇنگهه پنهنجو نه.“

”چو؟“

”اجايو طبيعت ٿو خراب ڪرين.“

”پنهنجي نه؟“

”افوه، تنهنجي ته آهي يا نه، پر ٻين جي.“

”هيا ڪير؟“

”هاڻي ڇڏ ڪئي.“

”نتو ڇڏيان“

”پلا نه ڇڏ.“

"الله هو، مالڪ، رحم ڪر."
 "ڪنهن تي رحم ڪري؟"
 "جنهن تي آءُ چاهيان؟"
 "توتي نه؟"
 "ڇو توتي نه؟"
 "مون تي ته لک پيرا ڪري پر اڄ توتي ضرور ڪري."
 "آءُ مران ته پوءِ، هينئر ڇو؟"
 "هينئر ڪير مٿو آهي؟"
 "بس ڪو آهي."
 "ڪير آهي؟"
 "هروڀرو ٻڌائڻ ضروري آهي؟"
 "ڪير مٿو آهي ته ان جي ٻڌائڻ ۾ چاهي؟"
 "ان ۾ گهڻو ڪجهه آهي."
 "آسمان ته نه ڌري پوندو؟"
 "ها، شايد اهو به ڌري پوي."
 "ڀڙمين؟"
 "ها زمين به."
 "هاڻي جلاءِ نه."
 "واقعي جلي ويندين؟"
 "ڇو جلنديس؟"
 "ڳالهه ئي اهڙي آهي."
 "پوءِ ٻڌائين ڇوئڻو؟"
 "تنهنجي طبيعت خراب ٿي ويندي."
 "ڇو خراب ٿيندي؟"
 "بس ڳالهه ئي اهڙي آهي."
 "ڪانه خراب ٿيندي، تون ڪٿي ٻڌاءِ."
 "تون رسي ويندين؟"
 "ڇو رسنديس؟"

”ڳالهه جو اهڙي آهي.“
 ”ٻڌاءِ ڪٿي، تنگ نه ڪر.“
 ”تون چڙي ويندينءَ.“
 ”وري ساڳي ڳالهه؟“
 ”ڪاوڙينءَ ته ڪونه؟“
 ”نه، نه، نه! ڪونه ڪاوڙيس. ڪو ۽ چڙنديس، تون رڳو ٻڌاءِ.“
 ”مون کي ڪي يقين ڪيئن اچي؟“
 ”الله منهنجي توبه، بس ڳالهه به ڪندين يا؟“
 ”ها ڳالهه ڪيان پوءِ جهيڙو وهايان؟“
 ”هاڻي وري ڪٽڻ ڪٺ“
 ”ڪٽڻ ڪونه ٿو ڪٿان، سڄي ٿو چوان.“
 ”پوءِ سڄ کي لڪائين ڇو ٿو؟“
 ”تنهنجي خوف کان؟“
 ”منهنجي خوف کان؟“
 ”ها تنهنجي خوف کان.“
 ”آءُ ڪا ڏاڻا آهيان جو توکي ڪاڻي وينديس؟“
 ”ڏس! ڏس!!“
 ”ڇا ڏسان؟“
 ”ڇا ڏسندين! منهنجو منهن ويهي ڏس!“
 ”ها تنهنجو منهن ويهي ڏسان، ڇڻ ڇنڊ آهي نه؟“
 ”ڇنڊ! ڇنڊ به ٿي سگهي ٿو. پر هاڻي اهو لهي ويو آهي.“
 ”ڇا چيئي؟“
 ”ڇنڊ لاءِ چير.“
 ”پر اهو ته اڃا مس اڀريو آهي؟“
 ”اهو ٿوروئي!“
 ”ٻيو ڪهڙو؟“
 ”تنهنجي دائيءَ جو.“
 ”منهنجي دائي تنهنجو ڪهڙو ڏوھ ڪيو؟“

تون جا اهڙي آهي؟

آءُ ڪهڙي آهيان؟

ان جهڙي.

ها آءُ مريم جهڙي آهيان؟

ڪونه آهي؟

هوءَ ته واتراڌي آهي.

تون ڪونه آهي؟

ها آءُ واتراڌي آهيان! ڇا ڪيو اٿم؟

هو جهڙيڪار به آهي.

آءُ به جهڙيڪار آهيان؟

ڪونه ڪندين آهيان جهڙو؟

ڪڏهن؟

اهو لڪر تي پتر تي.

ڪنهن سان ڪيا اٿم.

مون سان، اوڙي پاڙي سان.

ڪڏهن؟

هر وقت، ڳالهه ڳالهه تي ڇمپل ٿي ويو اٿم. نوڪري چونڻو ڪرين،

توم ڪيئي وئي آهي. ڪڪڙ ڪي لڙهو ٿي پيو. آهي. خنجر حرڪتي ٿي پيو آهي،

سس چو چير نه ڏٺو ولوڙ ۽ ٽن سالن کان برسات چو ڪانه پئي آهي؟

۽ پاڙي وارن سان؟

انهن سان به ته منهنجو پٽ ڏنگو ڪونه آهي، هن سان سڀ ٿا وڙهن.

هو گاريون ته اصل ڪونه ڪڍي. هينئر به پتر هن ڪونه هنيو هوندا. ها باقي

آچر حرڪتي آهي. ان اڇلايا هوندا. ڀاڻيجو ٿيو ته ڇا ٿيو. پر سڄ چوڻ کان

ڪونه مرڻ. منهنجي پليٽ اوهان چو رکي آهي؟ اوهان جي چوڪري چور آهي.

ڪالهه کان به روپيه گر آهن، ضرور ان ئي ڪنيا هوندا.

بس، بس! سڀ خاميون مون به آهن، چري آهيان نه..

توڪي چري ڪير ٿو چئي.

ڇڏين به پيو وري مڃين به نه ٿو؟

”ڪڏهن، سر، ترسان ته ڳالهائڻ ٿي چوڪ ٿي.“

”ا، منهنجو نه ڳالهائڻ به نٿو وڻئي.“

”ڪيئن وڻندو؟“

”جو ته چري آهيان!“

”وڙي ساڳي ڳالهه، چري، چري جي!!“

”پوءِ مريم کي چري جو سڏيندو آهي؟“

”منهنجي مرضي.“

”هو منهنجي ڏاڻي آهي.“

”ڇا ٿي پيو؟“

”نه ته آءُ به تنهنجي ڏاڻي، کي چون ٿا.“

”ڇا؟ ائين ته هوءَ به...“

”ائين ٿوروئي“

”ٻيو ڪيئن؟“

”نالارڪنديسانس.“

”ڪهڙا؟“

”ترس سوچيان، پر هو ڳالهه ته ٻڌاءُ؟“

”اون هون، ڪڪر ۾ کڙو ڪير هڻي؟“

”ها، سو مان ڪڪر آهيان. ڏنگيان ٿي نه!“

”نه، تون ته هينئر آڌيءَ رات جو اوڙي پاڙي کي ڪٺو ڪندين.“

”خير، اهڙي به ڪهڙي ڳالهه آهي جو لڪائين پيو؟“

”شادي!“

”شادي! ڪنهن جي شادي؟“

”ڪنهن جي به؟“

”ها! تون شادي ڪندين نه؟“

”ائين وري ڪيئن.“

”تون جو شادي شادي پيو ڪندو آهي.“

”پوءِ ڇا خيال آهي؟“

”مون توکي روڪيو ٿوروئي آهي.“

"پر هينئر ته مون شادي ڪرڻ جو ڪونه چيو."
 "يا الله توبه! منهن تي مڃاڻڻ هينئر چيئي ڪونه؟"
 "ڪيڏي مهل!"
 "هي هينئر هينئر!"
 "پر مون ته فقط شاديءَ جو لفظ ورتو هو."
 "هڪري کي اڃا به سڱ ڪونه ٿيندا آهن؟"
 "پر مون ائين ڪتي چيو ته آءُ شادي ٿو ڪريان."
 "پوءِ ان جو مطلب؟"
 "بس مطلب بطلب ڪجهه ڪونهي."
 "لڪائين ڇو ٿو؟"
 "منهنجي مرضي."
 "سنئون سڌو چئين ڇوئڻو، ماسي مان مجيد آهيان."
 "تون ڪاوڙجي پوندينءَ."
 "ههڙي تهڙي رن آهي ڪهڙي جا...؟"
 "ڏس، ڏس....."
 "ڇا ڏسان! ڳالهه ته ظاهر ٿي پئي."
 "ڪجهه به هجي پر ڪنهن کي ڳالهائين ڇو ٿي!"
 "ڏکي ٿي لڳندي؟"
 "ڇو نه."
 "تو کي ٻين جي ڏکي ڇو نه لڳندي. مون الائي ڇا ڪيو جڏهن ائين ته
 مون کي ندين ۽ ڏٺو به ڪرين."
 "پر تون مٿن کي ڇو ٿي پئين؟"
 "ڪڏهن؟ ڪير مٿو آهي!"
 "هي هينئر."
 "ڪير مٿو آهي؟"
 "جنهن کي ڳالهائين پئي."
 "سچ!"
 "يوڳ ٿوروئي آ."

”نه، نه ڀوڳ ٿو ڪرين!“
 ”ڀوڳ! سو به توهان!! خدا کان پناهه.“
 ”ڀوءِ چڱو ٿيو.“
 ”آءُ ته هاڻي نيڪ پئي هلاهن.“
 ”تنهن ڪري؟“
 ”ويچاري وڃي سگهي ٿي.“
 ”نه ته؟“
 ”نه ته چريو ڪري ڇڏيانس ها، ۽ توکي به!!“
 ”آخر ڇو؟“
 ”بهاڱ ڪي ڪير سهندو.“
 ”۽ هاڻي؟“
 ”تون ڪاوڙجين ٿو. زور ڏيانءِ؟“
 ”ڇو؟“
 ”متان سور هجنئي؟“
 ”مون کي ته ڪونهي.“
 ”تڏهن به ڏيانءِ ٿي.“

انڌي ۽ منڊي جي نئين ڪهاڻي

”اڙي انڌ، اڄ ڇا آندو اٿئي؟“ چيزيندي پڇيو مانس.
”ڏس! وري مون کي آندو ٿو چئين! تنهن ڏس ته آءُ آندو آهيان!“ هن
ڪٽ ڪائيندي ورائيو.

”پر ڏينهن جو ته ماڻهن لاءِ آندو هوندو آهي!“
”ها ها، انهن لاءِ ته آهيان، جيڪي خيرات ڏيندا آهن.“
”مان به ڪي خيرات ڏيان.“ ڪلندي چيو مانس.
”نه بابا نه. اها خيرات ئي نه گهرجي. اهو سون ئي گهريو.“ بيزار
ٿيندي ورائيائين.

”ڇو ڇو، خير ته آهي، بيا به ڏيندا اٿئي، مان ڏني مانءُ ته ڇا ٿي پيو.“
”اڙي ڇڏ، هاڻي سر نه ڪاءُ. ٻاولي ڏني رڀيو ڦري ويندين.“
”اهو وري ڪيئن.“ ٿورو ڪلهي تي زور ڏيندي پڇيو مانس.
”اڙي مردارا! آءُ ته سڄو آهيان. پر تون نه سچ پڇ منڊو آهيان. مون کي
ٻاولي ڏني هڪ رڀي جي گهر ڪرين ته..“
”اڇا! عقل دي دور ڇڏي! ڏاڍو چالاڪ ٿي ويو آهيان. ٻيلا هاڻي ٻڌاءُ
ته ڇا آندو اٿئي؟“

”ترس ٿيندا ڳڻي ته وٺن.“
”اڄ داءُ چڱو ٺڳو اٿئي ڇا؟“
”ٻيو نه وري، اڄ جمعو ڪهه هو.“
”اها ته مون کي به خبر آهي، پر مون به“

”ها ها، مون کي سڀ خبر آهي ٻيائي ڇڏيندين ڪونه.“
”ڪڏهن پاڻ به سڄ ٻڌايو اٿئي؟“ اڌ ٻر ڪٽيندي چوندو رهيو، ”حرام
ٻه ٻه دوکو، نيت جا پاڙا اٿئي بگهه.“

”نيت جا پاڙا توکي نه ٿا ملن، حرام خور مون کي ٿو چئجي! مان ته
وري به مندو آهيان، معذور آهيان. گهوڙيءَ بنا هلڻ مشڪل اٿس. پر توکي ڇا
ٿيو آهي جو وتين اڃا تارا ڪڍيو ماڻهن کي ٽڳيندو؟“

”ڪٿ نه ڪاءُ، ڏڏل ٻڪري جهڙا، اهو منهنجو فن آهي، ۽ فن ڪڏهن
ٻه عيب ٿي نٿو سگهي.“

”سبحان الله ته پوءِ چوري ڪرڻ به فن ۾ شامل آهي؟“
”ها آهي، پر ان ۾ ۽ هن ۾ وڏو فرق آهي.“ پاوليون، آڏيون ۽ رپيا
ڪڍي، پاڻ ۾ ملائيندي چوڻ لڳو،

”چوري، سٽي لوڪ، ٻاٽ اونڌاهيءَ ۾ ٿيندي آهي ۽ مالڪن جو جهڳو
جهڻ ٿي ويندو آهي.“

”مون ڪنهن جو جهڳو ڊالو آهي! آءُ ڪهڙي زور زبردستي ٿو
ڪريان؟“

”پاڻ کي صحيح ثابت ڪرڻ لاءِ ڪيڏو نه سوچين ٿو؟“ ٻيٽ ۾ اڳر
هڻندي چيو مانس، ”تو ڪڏهن هٿ ڏيکاريو آهي؟“
”ڪنهن کي؟“ حيران ٿيندي پڇيائين.

”ڪنهن جوتشيءَ کي پيو ڪنهن کي! هتي آهي ڪو نه هو پروفيسر
ڪيڪائي...“

”اڙي ها ها، جيڪو تلڪ چاڙهيءَ جي هيٺان ويهندو آهي. ٺڳ، فراڊ،
دوڪو، آءُ ڪڏهن به اهڙن حرامخورن کي هٿ نه ڏيکاريندو آهيان. وزارت
ٿوروئي گهرجي.“

”انهن وٽ به فن آهي. جيڪڏهن اهي فراڊ ۾ دوکو آهن ته تون وري
ڪهڙو ساق آهين! حرامخوري ته هنن جي آهي يا نه، پر تنهنجي ته آهي. تون
ته ڏٺو متو، سنئون سڀيتو، وتين پنندو! خدا جي ڪا مار پويئي....“

”مار پوي توکي رمزو“ مون کي ڇڏ ته پنهنجو حساب ڪري وٺان.
ٿوري دير ماٺ رهي، پوءِ هو منهن ٻڙو ڪري ويهي رهيو.

آء سندس روڪڙ ڏسي رهيو هوس. پاڻ سارو ڏينهن گهوڙيءَ تي هلندي
 مس به ٿي روپيه ٺاهي سگهيو هئس. ماني کائڻ بعد باقي ڪي پاوليون پيل
 هئڻ کيسي ۾، جيڪي صبح جي نيرن لاءِ به مس پوريون ٿيندڙ ۽ پوءِ وري
 رهندو نانءُ الله جو. ۽ هن وقت ته پنجن روپين کن جي روڪڙ ڏسڻ ۾ پئي
 آئي. کائي بي باقي بچت ڪئي آيو هو.

اسين ٻئي ڪاري موريءَ ويجهو هڪ جهوپڙيءَ ۾ رهندا آهيون. اسان
 کي اتي گذر رهندي ۲ سال گذري چڪا آهن. پر ڪڏهن به مون آچر کان
 وڌيڪ روڪڙ ڪا نه آندي آهي. هو کائيندو به سٺو آهي ۽ هٿاڻيندو به چڱو
 آهي. ساڳئي وقت بچت به سٺي اٿس. ڪڏهن ڪڏهن ته آءُ به هن کان اڌار
 آءُ وٺندو آهيان پر آهي ڏاڍو پڪو. آءُ سمجهان ٿو ته جڏهن وري نوٽ بدليا
 ته هن وٽان ڪيترائي پئسا نڪرندا، ۽ مون وٽان ڪيسي جا خالي ابدانا.

صبح مس ٿيو ته چون لڳو، ”رمزو اڃ ڪو روئشو ڪيو.“ مون کي
 خبر هئي ته ڪا نه ڪا شرارت سوچي هوندا آهن.

”اهو وري ڪيئن؟ مون وٽ ته اڃ کائڻ لاءِ به ڪونهي.“

”تنهنجي ماني مون تي، پوءِ ته بس، جيترو ٿيو ان ۾ آڌو آڌ.“ تنهنجي
 مرضي.“ اطمينان سان جواب ڏنومانس. شهر کلڻ جو وقت ٿيو ۽ اسان به
 نيرن پاڻي ڪري وائڊا ٿياسين ته چيائين،
 ”رمزو تيار ٿي پوءِ اورتي اڃ.“

وٽس پهتس ته حڪم جي انداز ۾ چيائين، ”چڙه منهنجي ڪلهن
 تي.“ هو اوڪڙو ٿي ويٺو هو. آءُ سمجهي ويس ته اڄوڪي شرارت گهٽ
 ڪانه هوندي. ٿلهو ٿنيرو ته اڳي ئي هو، بنان چوڻ چرا جي ٽپ ڏيئي ڪلهن
 تي چڙهي ويٺومانس. ڀڳل آڌ تنگ اڳيان لڙڪائي ڇڏي هئڻ.
 ”تنهنجو ڪم آهي سر ۾ سر ملائڻ ۽ ورائي ڏيڻ. پوءِ جيڪي ملي اهو
 وٺي منهنجي کيسي ۾ وجهڻ، پياڻي نه ڪجانءِ، نه ته مٿان ڪري ڦٽو
 ڪندومانءِ.“

”دلگير نه ٿيءُ، تو ڪميني سان ڪنهن جي پيشي ٺاهي.“ آءُ هن جي
 ڪلهن تي چڙهيل ٻاهر نڪتاسين. مٿي ويٺي ئي دروازي کي آٽوميٽڪ تالو
 ڏنڻ، جيڪو بنا چاهيءَ جي کلي به ويندو آهي. اوڙي پاڙي وارن مان تمام

ٿورن ماڻهن کي خبر هئي ته آچر اندو ڪونهي. ان ڪري هن اتان ئي سڻين هڻڻ شروع ڪئي.

”ڏي ڙي بنڊا تون نالي الله جي.“ سر ۾ وڏي واڪي چيائين. ۽ مون به سر ۾ وراڻي ڏني. ”دل جون اميدون الله پوريون ڪندو.“

”ڏي ڙي بنڊا تون نالي الله جي،“

”دل جون اميدون الله پوريون ڪندو.“

گهر کان ٻاهر نڪرڻ سان هو ٺپ اندو ٿي ويو هو. هن کي پاڻ تي ايڏو ته ملڪو حاصل آهي جو ڪارا تارا لڪايو ڇڏي، اڃا تارا پيا ڏسجن. نيٺ اندو. ۽ پوءِ مجال آهي جو اک کلي پويس. ڀلي ڪلاڪن جا ڪلاڪ هو ان طرح گذاري ڇڏي. کيس ڏسندي اصل رحم ڀيو ايندو.

هو آهستي آهستي هلندو سڻين هڻندو، شاهي بازار جي پيڙ مان ٿيندو استيشن تائين پهتو. چورن کي اصل رونشو اچي لڳو هو. جند ئي نه ڇڏين. گهر کان واندڻا ڪيترا ته اسان سان به گڏ هلندا رهيا. اسان جي ان ياري ۽ وفاداريءَ تي ڪيترن کي ڪل به آئي ته رشڪ به ٿيو هوندو. ڪيڏو نه سادو ۽ رحمدل آهي زمانو، آءُ به هر ڪنهن کان خيرات وٺندو هن جي ڪيسي ۾ وجهندو ويس. ڪيسو به ڪيسو هئس. اندروڻ اندر ايترو ته اونھون هليو ٿي ويو جڏهن ڪو به ڪنهن پٿر اچليو. جنهن جو ڪافي وڏو آواز اڀريو ٿي ۽ هو ويتر خوشيءَ ۾ زور زور سان سڻيون هڻندو ٿي هليو. ڪمال ڪري ڇڏيان. پورا ٽي ڪلاڪ مون کي ڪلھن تي ويهاري استيشن پهتو هو. تارا بلڪل اڃا ۽ انهن ۾ ڌرو به ڦير نه آيو. رستو آءُ ٻڌائيندو هليس ۽ هلندو هو رهيو.

استيشن تي پهچي، ريلوي پل جي پاڙ جي ٿوري آڙ وٺي اوچتو مون کي هيٺ ڦٽو ڪندي چيائين،

”له حرامزادا، بالمر ٿيو ويٺو آهين، پڻهين جي ڏنل سنواري اٿئي نه!“

”ٿڪ هجيئي لعنتي، مادر... منهنجي ته ٻي تنگ به ڀڳي هئي؟ باقي

هڪڙي اٿم، اها به ڀڳي لولهو ڪنڊير ڇا؟؟“

آءُ ڏڍ ڀر ڪريس. ڏاڍو ڌڪ لڳم. پر هن کي اڃا تارا ڪڍيو ڪلندو

ڏسي منهنجو رت تهڪڻ لڳو. دل چاهيم ته آءُ به مٿي ڪٿي پٽ تي هٽانس.

هيٺر هونءَ به ڪڇندو ڪو نه... پوءِ ته وجهه ئي ڪو نه ڏيندم.

”سوئر جا... آءُ ماڻهو هئس يا جانور، جو ائين ڪئي ڦٽو ڪيو اٿئي؟“
چڙ مان چير، ”بيهم ته توکي به تو سڀڪت ڏيان ڪيومان..“ ائين چئي وڃي
بک وڌومانس. پاڏي جهڙي مڙس کي ڪڻن جي ڪوشش ڪرڻ لڳس ته هن
جي رڙ و رڙ شروع ٿي وئي.

”گهوڙاڙي، باباڙي، مون معذور کي ٿوماري، بچايو بچايو!“
”حرامزادا، پوءِ ڇو اچليو هيئي؟“

”اڙي هيڏي خلق خدا جي ويٺي آهي. هي مون مسڪين انڌي کي ٿو
ماري، آهي ڪو الله جو بندو جيڪو هن .... کان ڇڏائي.“

ماڻهو هتان هتان ڊوڙي اچي مڙيا. هن جي ته رڙ و رڙ سان گار جي به
رئي پي پئي. ۽ آءُ هڪ پهڙ کي مٿي ڪڻن جي ناڪام ڪوشش ڪري رهيو
هئس، جڏهن ته مون وٽ گهوڙي به ڪانه هئي ۽ آءُ پاڻ بيهمي به نه ٿي
سگهيس. پر اجائي ڪوشش مون به ڪانه ڇڏي.

”فقير! تون به گاريون ته نه ڏينس.“ هڪڙي مسافر هن کي ٽوڪيندي
چيو ۽ ٻه چار چٽا اڳتي وڌي مون کي روڪڻ جي ڪوشش ڪري رهيا هئا.
آءُ به ضد ڪرڻ لڳس ۽ چير.

”هڪ ته بک لڳي اٿم ۽ منهنجو حصو به نٿو ڏئي. ٿيون ته مون منڊي
معذور کي مٿان ڪري ڦٽو ڪيو اٿس، آءُ نه ڇڏيندومانس.“

گوڙ مڇي ويو. ايتري ۾ هڪ سڪل سانڍي جهڙو سڀاهي ڪاري ڏنڊي
چيلهم سان ٻڏيو اچي وڃ ۾ پيو. ان گوڙ ۾ ڪراچي ايڪسپريس به اچي
پليت فارم تي پهتي، تڏهن وڃي ڪجهه پيهم گهٽي. هر ڪو پنهنجي پنهنجي
سامان ڏانهن ڀڳو ۽ گاڏي بيهن سان له چڙم جي ڇٽڪائي شروع ٿي وئي.

”اڄ ڪميٽيان...“ اوچتو هن ڳالهائيندو. ”ڪيئي اتي به فشري!!“
آءُ وري هن جي ڪلهن تي چڙهي وينس ۽ هن وري سئين هٿن شروع
ڪري ڏني.

”هه رب پاڪ پڙدو... پناهه... ڏئيو.“ هن صدا هنئي.

”هه رب سات... سلامت ڏئيو.“ مون ورائيءَ ۾ چيو.

”هه رب پاڪ... پڙدو... پناهه... ڏئيو.“

”هه رب سات... سلامت... ڏئيو.“

هي ورد هلندو رهيو ۽ مائهن وتان همدردی اسان کي پلٺ پوندي رهي،
 پر گهٽ ڇو ته هرڪو پنهنجيءَ ۾ ورتل هو. البته جن مسافرن اسان کي
 وڙهندي ڏٺو هو اهي اچرج کائي رهيا هئا ته هي هاڻي هاڻي ڏاڙهي پٽ ڪندڙ
 ايتري ۾ ڪيئن ٺهي ويا. انهن مان هڪڙي مسافر خيرات ڏيندي پڇيو،
 ”فقير ٺهي ويو ڇا؟“

”بس بابا سائين، اوهان جو سر سلامت رهي، هن حرامي...“ آچر وري
 ڪار ڪيندي چيو، جنهن کي هن روڪيندي چيو،
 ”ڏس ڏس! فقير اڃان مڙين نٿو؟“
 ”سائين آءٌ ته هاڻي چپ آهيان.“
 ”تورو ڪچندس ته پينسان ٻي تنگ نه پڇي وجهي.“ مون وڃ ۾
 ورندي ڏيندي چيو.

”فقير مڙين ته تون به ڪونه ٿو، اوهين پاڻ ۾ ٺهندو ڪيئن؟“
 گاڏي جيئن ٿي ڪوڪ ڪئي ته هن مون کي هوريان لاهيندي چيو،
 ”پاڳ تا آزمايون، الڳ الڳ چڙهون ٿا.“
 ”تون ابو لڳين، تون زور آهين پر هلبو ڪيستائين؟ اڙي ٻڌ ته سهي،
 مون وٽ ته گهوڙي به ڪانهي...“

”آءٌ ٻڌل ناهيان وڏيرا، هلڻو اٿئي ته هل، روهڙي لهنداسين.“ ائين چئي
 هو هٿوراڙيون ڏيندو هڪ گاڏي ۾ چڙهي پيو. آءٌ به ڪاوڙيس ته ڏاڍو پر
 مجبور هئس. لاچار آءٌ به رڙهي ساڳئي گاڏي ۾ وڃي چڙهيس ۽ هڪ ڪنڊ
 وٺي ويهي رهيس. هو اتي اڃا تارا ڪنيو بيٺو هو. مون کي ڏاڍي ڪل پئي آئي،
 پر زوري روڪي نماڻو منهن ڪري ويٺو رهيس.

ان وقت مون کي هن جي حرفت ڏسڻ جو بهترين موقعو مليو. گاڏي
 جيئن ئي اسٽيشن ڇڏي ڦليلي پار ڪري روهڙيءَ ڏانهن ڊوڙي تيئن هو به پاڻ
 سنڀالڻ لڳو ۽ پوءِ چوڻ شروع ڪيائين،

”صاحبو صدقي وڃان اوهان جي سر تان، ڪيڏا نه حسين ۽ ڪلمڪ
 هوندا چهرا اوهان جا، اوهان هڪ ٻئي کي ڏسي ڪيڏا نه خوش ٿيندا هوندا.
 صاحبو! دنيا جي هر شيءِ نعمت آهي. ماءُ پيءُ، عزيز دوست هڪٻئي کي
 ڏسي، دنيا جي عجيب ۽ حسين نظارن کي پسي هرڪو ڪيئن نه پيو تڙندو

هوندو. پر صاحبو! جنهن کي ديد نه هجي ان جو ڇا حشر هوندو! صاحبو اوهين دنيا جي عظيم نعمت سان مالا مال آهيو ۽ آءُ ان عظيم نعمت کان محروم. آءُ محتاج آهيان، معذور آهيان، بي وس ۽ لاچار آهيان، دولت نه ٿو گهران، مال ملڪيت نٿو گهران، منهنجو فقط هڪ سوال آهي. هڪ ڏھ رپئي جو سوال آهي. مولِي جو نانءُ وڌو آهي ۽ ڏھ ڪا شيءِ ناهي. مٺي محمد بيٺ جي صدقي ڏيو ڏھ روپيا ..... هن گاڏي مان فقط ڏھ رپئي جو سوال آهي.....”

۽ اهڙيءَ طرح هر هڪ پير، ولي، صوفي ۽ سچن جي صدقي تي هو گهرندو رهيو. مسافر پهرين ته کيس ٻڌي رهيا هئا. هن جي جذباتي تقرير کان متاثر ٿي، ساڻس همدرديءَ جو اظهار ڪرڻ چاهين پيا. پر اوچتو ڏھ رپئي جو ٻڌي سندن لپ ٺٺي لڙي پيا نڪ کي موڙا ڏئي ڪنڌ ورائي ٻاهر ڏسڻ لڳا، يا بي تعلق ٿي پاڻ ۾ ڳالهائڻ لڳا يا جيڪي اڪيلا هئا سي اڪيون بند ڪري جهوٽا کائڻ لڳا. هاڻي ڪوبه هن کي ٻڌڻ لاءِ تيار ڪونه هو.

جڏهن ان انداز سان هو ڪامياب نه ٿيو ته هن نعمتون بيان ڪرڻ شروع ڪيون.

”صاحبو! هن گاڏي ۾ ڪو امير هجي، رئيس هجي، زميندار هجي، چوڌري هجي يا خان هجي، الله جي نالي تي قربان ڪري ڏھ رپيا. ڪو شخص هجي، صوبيدار هجي، ڪلٽر هجي، اهو سچي سردار جي نالي تي ڪري قربان رپيو هڪ.“

ان نموني کي به هن گهڻو ئي آزمايو، پر ڏنل ته مسافر هاڻي بيزار ٿي رهيا هئا. چڙب ڏيڻ عيب نه هجي ها ته شايد ڪو ڳٽر کان وٺي کڻي هيٺ ڦٽو ڪريس ها. پر سائل کي نه جهٽڪڻ کان مطمئن آچر پنهنجي رت کي جاري رکيو ۽ وڏي واڪي پنهنجي سوال کي دهرائيندو رهيو. هاڻي هو ذاتين تي لهي آيو هو.

”صاحبو! هن گاڏي ۾ ڪو سيد هجي، ڪو اڙو هجي ڪو لاشاري هجي، ڪو رند هجي، ڪو لغاري هجي ڪو جت هجي، ڪو سومرو هجي، ڪو ميمڻ هجي، ڪو سبايو هجي، ڪو شيخ هجي، ڪو عقيقي هجي، ڪو خاصخيلي هجي. ڪو ڪوريجو هجي يا ڪيريو ۽ ڪورائي هجي ڪري مٺي

محمد جي نانءُ تان قربان ڀريا ڏهه... ”
”فقير! بابا هاڻي معاف ڪر.“ هڪ مسافر بيزار ٿي نيٺ چئي ڏنو. پر
آچر هو جو ڪنهن جي ٻڌي ڇو ٿو.

”ڪو مخدوم هجي، ڪو بگٽي هجي، ڪو بيگ هجي يا جتوئي هجي،
ڪو ڪنير هجي يا ڪوري هجي...“

مون کي ان تي ڏاڍي ڪل آئي ۽ وات تي هٿ ڏئي ڏاڍو ڪليس ته هاڻي
هي بدمعاش روھڙي تائين هنن جي جند ڪونه ڇڏيندو. نه سنڌ جون ذاتيون
ڪٽنديون ۽ نه هي بس ڪندو. نيٺ ڪنهن نه ڪنهن وڏي ذات وارو يا
ڪمزات سهي، مجبور ٿي هن کي ڏيندو ضرور.

”اچي فقير، هي وٺ بسر الله.“ واقعي جان ڇڏائڻ لاءِ هڪ مسافر
کيس ڏهه ڀريا ڏيڻ لاءِ سڏي رهيو هو. ڏنر ته هو پگهر ۾ شل هو. اڪيون
ڳاڙهيون ٻيرا لڳي رهيون هئس. ننڍڙي هئس شايد، جنهن لاءِ ڪيائين قربان
ڀريا ڏهه.

ڏهه ڀريا وٺي آچر جڙتو دعائون وڏي واڪي ڏئي رهيو هو. ڇٽڪ
سندس اندر مان اڏما ڏئي نڪري رهيون هجن. ٽنڊو آدم تي گاڏي رکي ته
هو لهي ويو ۽ مسافرن اطمينان جو ساهه کنيو. ڪنهن وٽ به ڇڱا تاثيرات
ڪونه هئا. پر انهن جي آچر کي به پرواهه ڪانه هئي. هن جو ڪم ٿي ويو ۽
هن جي به ڪوشش ايتري لاءِ ئي ته هئي.

گاڏي جڏهن روھڙي پهتي ته آءُ رڙهي هيٺ لٿس ۽ پري پليٽ فارم تي
وڃي ويهي رهيس. ڏنر ته ٿوري دير بعد هو به هٿ ناٿ ڪندو مون ڏانهن
اچي رهيو هو. ٽيڙي اک سان مون کي ڏسي وري اڪيون بند ڪري ڇڏيون هئائين.
مون کي اهو معلوم ڪري ڪوبه عجب نه ٿيو ته هن حيدرآباد کان
روھڙي تائين هڪ سؤ روپين کان مٿي ٺاهي ورتا هئا، جيتريون استيشنون آيون
۽ جيترا گاڏا هئا ڏهاڪن جا ڀريا به اوترائي آندائين.

”آچر هاڻي ڀيٽ ڀريه يا اڃان به رڙيون ڪندين؟“

”بس هاڻي گهڻو ٿيو. رات موتي هليو. هيٺ ٿورو سکر جو چڪر
هڻداسين، ماني به هوٽل تي هلي کائينداسين. بڪ ڏاڍي لڳي آهي.“
سکر پهچي سٺي ماني کاڌي سين. رڙهندي ٿورو شهر کي به گهميوسين

۽ پوءِ چناب ايڪسپريس جي وقت تي موٽي وري به روھڙي آياسين. هو هاڻي
اندو ڪونه هو. ماڻهن جهڙو ماڻهو هو. آڪڙ مان ٻانهون لوڏي هلي رهيو هو.
البتہ آءٌ منڍو ضرور هئس.

چناب ايڪسپريس ۾ روھڙي کان ڪراچيءَ لاءِ دٻو لڳندو آهي، ان
ڪري جاءِ وٺڻ ۽ آرام ڪرڻ لاءِ اسين اڳواٽ ئي پهچي وياسين. آءٌ ته آهيان
غريب ۽ ڊڄڻو ماڻهو، ان ڪري هڪ سيٽ تي پاسو وٺي ويهي رهيس ۽ هو
ته بنا ڪنهن هڪ جي مڃڻ مروت تي مٿي برت تي سونڊجي سمهي پيو ته
جيئن کيس ڪير اٿاري ٿي نه. مون ته گهڻو ئي سمجهايومانس پر هو ضد
ڪري چڙهيو به سيڪنڊ ڪلاس ۾.

چناب آئي، گاڏو ملايو ويو ۽ پوءِ واپسيءَ جو سفر شروع ٿيو. مون
کي دل ۾ هر وقت ڌڙڪڻ لڳي رهي ته ايس-ٽي نه اچي وڃي، ان ڪري
تڪيٽ وارن مسافرن کي جاءِ ڏئي هيٺ ويهي رهان، پر آچر جي ناراضگي به
ڪڏن نه ٿي چاهيم.

نواب شاهه تي گاڏي بيٺي ته ايس-ٽي به اندر هليو آيو. منهنجو ته
سام ئي سڪي ويو. هن کي ڏسندي ئي آءٌ آهستي آهستي اٿيس ۽ رڙهندي
ڪاڪوس ڏانهن وڌيس. جڏهن هن جي ڀرسان لنگهيس ته هن معذور ڄاڻي
نظر انداز ڪري ڇڏيو ۽ پوءِ ته مان در وٽ در جي ٽيڪ تي بيٺو رهيس،
جيستائين ايس-ٽي گاڏي ۾ موجود هو، مسافر سمجهڻ لڳا ته آءٌ گهڻو
ويهڻ ڪري ٽڪجي پيو آهيان ان ڪري ساهي پيو ڪٺان.

هو اگهور ننڊ ۾ آلوٽ هو ته اوچتو ايس-ٽي هن ڏانهن وڌيو. اٿاريندي
تڪيٽ جي گهر ڪيائينس. پهرين ته هن اکيون کولي پاسو ورائي ڏٺو پر
پوءِ جلد ئي معاملي کي ڄاڻي ويو ۽ هڪدم اڃا تارا ڪڍي ايس-ٽي کي
چوڻ لڳو.

”صاحب! مان ناين آهيان، اندو آهيان.“

مسافرن، جن کيس روھڙيءَ ۾ ويهڻ وقت ڏٺو هو، اهي حيرت ۾ هئا
ته هي اوچتو اندو ڪيئن ٿيو.

”اهو غلط آهي“ اي-ٽي ٿورو ٿاڻي ورتو هئس، ان ڪري چوڻ لڳس،
”تون اندو ناهين، ڪوڙ ٿو ڳالهائين.“

”نه صاحب، آء ته ڪجهه به ڏسي نٿو سگهان. اوهان خود ڏسو مون کي ته تارائي ڪونه آهن، باقي ڏسندس ڇا سان؟“

”تو هاڻي جو اڪيون کولي ڏٺو؟“ ايس - ٽي تيز ٿي چيس.

ڄاڻي ڄم کان ئي اندو آهيان. مون نابين کي تنگ ڪرڻ مان اوهان کي ڇا ورتندو؟
”تون دوکيباز ۽ فراڊي آهين، مون کي يقين آهي ته تون اندو ڪونه آهين، ٽڪيٽ ڪڍ، نه ته ڏنل ڀر.“

”صاحب خدا خدا ڪريو....“ هو مٿون ڪرڻ لڳو.

”هاڻي بڪ بڪ ڇڏ، بهتر آهي ته هاڻي ئي ٽڪيٽ وٺ نه ته...“
ايس - ٽي دڙڪو ڏيندي چيس.

”آء اوهان کي ڪيئن يقين ڏياريان ته آء اندو آهيان صاحب، هاڻي منهنجي قسمت. صاحب الله اوهان کي اڪيون ڏنيون آهن ڏسو نٿا ته آء نابين آهيان؟“ هو پنهنجن اڇن تارن ڏي اشارو ڪري رهيو هو.

”تون ائين نه مڙندين. توکي لاکب ۾ رکائڻو پوند.“ ايس - ٽي کي پڪ هئي ته آچر اندو ناهي. پر هو به هو پورن ڏينهن جو لڙم، سو ڪٿي ٿو مڃي. اصل ۾ ايس - ٽي کي انتظار هو ته ضرور ٿڪيو ۽ اڪيون کوليندو. پر آچر کي سارو ڏينهن اڪيون بند رکيون پون ها ته به رڪي سگهيو ٿي.

”اڙي بابا، هاڻي تنگ نه ڪر. ڪٿي اڪيون کول. ۽ پئسا ڏي ته آء ٽڪيٽ ٺاهيان.“ ايس - ٽي نرم ۽ پر اميد لهجي ۾ چئي رهيو هو. ”شاباس، شاباس“

”صاحب اوهان کي اعتبار ڇو نٿو اچي ته آء نابين آهيان! ٻارن ٻچن وارا آهيو، رحم نٿو اچيو؟“ ۽ پوءِ مڙني مسافرن کي مخاطب ٿي چيائين، ”صاحبو، آهي ڪو جو هن صاحب کي سمجهائي. ناحق مون غريب، مسڪين ۽ انڌي کي اچي ورائي ورتو اٿس.... اڙي آء نابين ڇا ڪريان، ڪاڏي ويڃان، پئسان ڪٿان آڻيان، نه ته ڪٿي ڏيانس به. هو پئڪندو رهيو.“

دل ۾ آيم ته ڪٿي ٻولھ ٻڌرا ڪريانس ۽ ڪريانس بيسٽو (بي عزتو)

”ڇڱو ڀلا ٽڪيٽ نه وٺ، رڳو اڪيون ته کول.“ ايس ٽي ڳالهه کي سمجهندي ۽ بان ڪندي هن جي آڏو ڪٿي هٿيار ڦٽا ڪيا.

”سڄا“

”سو نيڍي پئسا سڄ.“

”هي هي هي“ هو اڪيون ڪوليندي ڏند ڪڍي کلڻ لڳو. ”هلا تئي حرام خور، وٺ ٽڪيٽ. تو گهڻن کي بيوقوف بڻايو آهي. جناب هي آهي نابين! جنهن هيترو وقت مٿو هٽايو آهي.“ ايس - ٽي منهن ۾ گهنج وجهندي چيو. هو پنهنجي ڳالهه تان ٽڙي ويو ۽ مسافرن کي ان عجيب ڍڻنگ لاءِ ٻڌائي پنهنجي ناڪاميءَ کي لڪائڻ جي ڪوشش ڪرڻ لڳو، ”ولين تو ٽڪيٽ يا اڳئين اسٽيشن تي رڪانءِ لاکپ ۾؟“

”صاحب، مان نابين آهيان، انڌو آهيان، معذور آهيان مون کي ڇو ٿا تنگ ڪريو.....“

هن وري تارا لڪا ڇڏيا ۽ پوءِ حيدرآباد تائين وري نه ڪوليائين.

شيشي جو گهر

گهر ۾ پير پاتر ته گهرواري کي پنهنجي معمول جيان قد آور آئيني اڳيان ويٺل ڏٺو. هوءَ هار سينگار ۾ مصروف هئي. گهر مان نڪتو هئس ته ان وقت به کيس آئيني آڏو ئي ڇڏي ويو هئس. آئيني ۾ منهنجي تصوير ڏسي هن مڙي ڏٺو. اڄ هن جي چپن تي سرخي ڪونه هئي. شايد منهنجي چوڻ کي مان ڏٺو هئائين. بنا سرخيءَ جي هن جا چپ مونکي حد کان وڌيڪ وڻندا آهن. جڏهن هوءَ سرخي لڳائيندي آهي ته بجاءِ حسين ٿيڻ جي مون کي ڀولي نظر ايندي آهي. بنا سرخيءَ جي هن جو حسن منهنجي دل ۾ ڪهي ويو هو ۽ منهنجي دل ۾ منهنجي ويجهو سري آئي. بي ڌڙڪ منهنجي چپن تي مرڪ اچي وئي. ”ڇو کلين ٿو؟“ هن اکين ۾ ڪجل پائيندي چيو.

”تنهنجو حسن پُر ڪشش ضرور آهي پر بي مثال ناهي پرين.“ هن جي چهر ۾ اڪيون کپائيندي چيو.

”ڇڳو مٿو نه هئ.“ هن رکائيءَ مان چيو.

”آءُ نٿو هٿان پر تنهنجي وڏين اکين لاءِ ٿو چوان.“ مون ٿورو چٽاڻيندي چيو.

”پر تنهنجا گيت وري ڪهڙا مور آهي!“ هن نڪ کي موڙو ڏئي

چيو، ”ڪڏهن پاڻ کي به ٻڌو اٿئي؟“

”سوال جو اهو جواب ته ڪونهي پرين! ڇنڊ ڪيڏو نه حسين آهي....“

”ها آهي.“

”پر بي نور ۽ محتاج آهي.“

”بلڪل نه“ پر آءُ ائين نٿو چوان ته تون سهڻي نه آهين — آهين ته سهڻي.

پر سو في صد ناهين.“ مون پنهنجي شرارتي رڳ تي قائل رهندي چيو.

”تنهنجو مطلب ڇا آهي — چوڻ ڇا ٿو گهرين؟“ هوءَ بيزاريءَ مان پڇي

رهي هئي.

”حسين آهي چاهت، حسين آهي شهرت ۽ حسين آهي ڪشش جنهن کي تون چاهين ٿي (پاڻ ڏانهن اشارو ڪندي چير) ڇا اهو تو لاءِ حسين نه هوندو؟ پر تنهنجي ان چاهت کي ڪو ٻيو به ته چاهيندو هجي...“

”تون فلسفي ڪڏهن کان ٿيو آهين ۽ دماغ سوزي ڪڏهن کان سڪيو آهين؟“ هن منهنجي ڳالهه کي اڌ ۾ ڪٽيندي چيو.

”هي فلسفو ناهي چري ۽ نه منطق آهي. جڏهن بيزار ٿين ته ڪشي مک هٿجان ۽ پر حقيقت کي ٻڌ ضرور.“

”هينئر وري ڪهڙي راضي آهيان. زوري پيو بگ منهنجي ڪنن ۾ پرين.“

”تنهنجا ڪن رٿڙ جا ته آهن ڪونه جي ڦاٽي پوندا. ڀلا سڄ پڇ ناراض به آهين ڇا؟“ ڪلندي پڇيومانس.

”نه، دل ته ڏاڍي بهار پئي ٿيڻ...“ هن غصي جو اظهار ڪندي چيو.

”نه! ٺيڪ آهي. اڃان سنجيده ڪانه ٿي آهين.“ مون تنهنجي سوال جو جواب پئي ڏنو، ”اهو ضروري نه آهي ته تنهنجي چاهت کي ڪو ٻيو به ساڳي نظر سان ڏسندو هجي. ۽ اڄ تائين اهڙو بشر ڄاڻو ئي ڪين آهي جيڪو هر ڪنهن کي هڪ جيتري ڪشش ڪندو هجي. شهرت ته اجايو انسان کي پاڻيءَ مان به ڪڍندي آهي.....“

”اڄ مرضي ڇا اٿئي؟“ هن بيزاريءَ مان وري پڇيو، ”آءُ ان لاءِ مثال به پيش ڪري سگهان ٿو ته شهرت به حسن ۽ ڪشش ۾ وڏو حصو ادا ڪيو آهي.“ ٿورو ترسي وري چير، ”قلو پٿر هڏي هوندو، بي حد حسين هئي. ڇا ان دؤر ۾ ۽ ان سر زمين تي ڪو ٻيو هن کان به وڌيڪ حسين نه هوندو؟ ان کي به ڪشي ڦٽو ڪر. پر جنهن کي هوءَ پاڻ چاهيندي هئي، اهو ته ڪاٺس وڌيڪ حسين هئڻ گهرجي....“

”ٺيڪ آهي.“ هن منهن پاسيرو ڪندي چيو.

”سهڻي ته جيڪولين به آهي. ڇا سڄي آمريڪا ۾ هن کان وڌيڪ ڪا حسين نه هوندي؟ بس، هن کي فقط شهرت آهي ۽ نسبت به وڏن ماڻهن سان رهي اٿس.“ مون ٿورو رکجي وري چوڻ شروع ڪيو. ”ڪالهه حسينءَ عالم جو فوتو اخبارن ۾ ڏٺو هيئي. واقعي حسينءَ عالم اهائي چوڪري هئي؟ ان کان وڌيڪ حسين پوري دنيا ۾ ڪاهي هئي ٿي ڪانه! هي سڀ دوکو آهي،

فريب آهي منهنجي پياري، چوٺون ۽ جهوپڙين ۾ به اهي موتي پيا آهن جن جو ڪن ٿورن کي ئي پتو هوندو.

”پر جيئن ته اهي غريب آهن ۽ ساڳئي وقت عزت نفس جا به دعوي دار آهن. اهي ان طرح ٻاهر نڪري نه سگهندا آهن. گنجي ۽ نڪر پائي دنيا آڏو اچي نه سگهندا آهن، پنهنجي جسم ۽ عضون جي ماپ - ٽيسٽ ڏئي نه سگهندا آهن، جج حضرات کي پنهنجي دام ۾ ڦاسائي شهرت جو سرٽيفڪيٽ وٺي نه سگهندا آهن ۽....“

”الله منهنجي توبه، جند ڇڏيندين به يا نه، ڇو ٿو مغز ڪپائين، ڪا ٻي ڳالهه به اٿئي؟“ هن بنه بيزاريءَ جو اظهار ڪندي ائيني جي پچر ڇڏي ۽ اٿي کڙي ٿي. پر مون ته اڄ کيس بيزار ڪرڻ جو فيصلو ئي ڪري ڇڏيو هو ۽ ان طرح کيس پيار ڪرڻ ٿي چاهيم. ڇو ته بيزاريءَ ۾ پيار جو حصو وڌي ويندو آهي. پنهنجي ڳالهه کي جاري رکندي چيم، ”ڏس! تون به ته گهٽ ڪانه آهين. انهي حسينءَ عالم چوڪريءَ کي جيڪر تنهنجي پيرن ۾ به ويهڻ نه ڏيان...“

”پر تو مهاندي جي چوڻ سان ڇا ٿو ٿئي؟“
”پنهنجي دل تي هٿ رکي ڏس ۽ پوءِ ان حسينءَ عالم کي به ڏس! ڪهڙيءَ ڳالهه ۾ هوءَ توکان وڌيڪ آهي. پر آءُ توکي ڪٿي ٿو ان انتخاب ۾ اچڻ ڏيان.....“

”وڃي به ڪير ٿو!“
”ان لاءِ ته پوءِ تون منهنجي نه رهندينءَ، توکي نظر لڳي ويندي....“
”ڇڏ، هروڀرو تپائيم نه.“

”پوءِ تپين ڇو ٿي ٽوڪيندي چيومانس، ”دنيا هڪ وڻ مثل آهي. تمام وڏو وڻ. ان درخت ۾ لکن ڪروڙن جي انداز ۾ ميوو بيٺو آهي. ڪو ڪمزور ٿي، طاقت پوري نه ملڻ سبب ڪري پوي ٿو. ڪنهن تي هوائن ۽ موسمن جو اثر ٿئي ٿو ۽ اهو ڪنو ٿي وڃي ٿو. ڪن تي اس ۽ گرميءَ جو اثر پوي ٿو. اهي ڪارا ٿي وڃن ٿا. رنگ بدلائي وڃن ٿا، ڪي هيٺ هميشه ڇانو ۾ بيٺل آهن. اس ۽ گرميءَ کان بچيل آهن. هوائن ۽ خراب موسمن کان به بچيل آهن. اهي ڏاڍا وڻندڙ ۽ پيارا آهن، صحتمند ۽ توانا آهن. پر آهن ته سڀ ان

وڻ جا ئي ميوو. پوءِ ڇا هڪڙوئي ميوو اهڙو سندر ۽ وڻندڙ هوندو پياري! اتي ته هڪ ئي وقت هزارين، لکين حسين ۽ پرڪشش ڊاڻا هوندا. فرق صرف اڪ جو آهي، دل ۽ چاهت جو آهي. ڪشش ۽ خيال جو آهي..."

"خدا جي واسطي من جند ڇڏين. مون کي تنهنجي ان بحث ۾ ذرو به مزو نٿو اچي."

"مولاڻن! تون بادشاهه زادي هجين ها، ناز ۽ انداز سان پلجين ها، ته پوءِ تو ۾ ۽ شهزادي اين ۾ ڪهڙو فرق هجي ها. يا جيڪڏهن هو تنهنجي جاءِ تي هجي ها ته ڪير پڇيس به ها! پوءِ ڪٿي ڪيڏي به حسين ڇو نه هجي ها. بس وقت ۽ حالتون ڪنهن کي فرش تان کنيو عرش تي پهچائين ۽ ڪن کي ته ڪوه جي تري ۾ ويڃو ڦٽو ڪن. تون ۽ آءٌ پوئين ٽولي جا رڪن آهيون."

سامه ڪٿي وري چير،

"مغل گهراڻو اُسرِيو ۽ صدين تائين ان جي ڏاڪ ڪروڙين انسانن جي دٻين تي نقش رهي. انهن جون شهزاديون به حسين هيون ۽ اهي پاڻ به عاقل هئا. پر جڏهن اهو دؤر ختم ٿيو ته هاڻي اهي آهن ڪٿي؟ ڇا اڄ به انهن ۾ حسين ترين ماڻهو نه هوندا. عاقل، منصف نه هوندا پر جيئن ته هاڻي هو شهزاديون ۽ شهزادا نه رهيا آهن ان ڪري کين ڪير نه پڇي ٿو ۽ نه خبر ئي آهي ته اهي ڪٿي آهن ۽ ڪهڙي حال ۾ آهن."

"ڏس! مون گهڻو ڪجهه برداشت ڪيو آهي. مون کي هروڀرو تنگ ڇو ٿو ڪرين، نه ته..."

"نه ته ڇا! نه ته ائين چوندين ته تون به ڪنهن وڏي گهراڻي سان تعلق رکين ٿي. پر هتي ڇڏ، اڄ مون کي اهو ثابت ڪرڻو آهي ته..."

"ته ڇا؟ بڪ!...."

"ته... ته... تون ئي آهين حسين ۽ عالم. دنيا دوکي ۾ آهي. انهن کي ڪهڙي خبر ته تون ڇا آهين. ڪٿي آهين ۽ ڪهڙي دل ۾ لڪل آهين! پر نه... نه... آءٌ اڄ اهو به ثابت ڪندس ته صرف تون حسين نه آهين. تو جهڙيون ۽ توکان وڌيڪ هزارين لکين جيون هن دنيا ۾ موجود آهن جن کي حسن جا مجسما چئجي ته وڏا نه ٿيندو. پر اهي به دٻين ۾ لڪل آهن. اکين جي ڇپن ۾ محفوظ آهن. انهن کي ڪنهن به نه ڏٺو آهي ته اهي ڪٿي آهن."

پر مان ته چوندس ته....."

"ها ها بڪندو وڃ، توکي ڪير ٿو روڪي سگهي." هن انتهائي درجي تي پهچي بيزاريءَ جو اظهار ڪندي چيو ۽ منهن ڦيري ويهي رهي.

"پياري، ايتري رکائي به ڪا توکي سونهين ٿي! جڏهن تون وات کي مشين وانگر هلائيندي آهين تڏهن آءُ ڪيئن نه ڪنن ۾ آڱرين وجهڻ کان سواءِ سڀ ڪجهه ٻڌندو ۽ برداشت ڪندو آهيان. پر يقين ڄاڻ، ڪڏهن به بيزار نه ٿيو آهيان.

تڏهن هوءَ ڪجهه مشڪي، سڌي ٿي ويئي بلڪل اصلي حالت ۾، جنهن ۾ هوءَ مون کي بي حد حسين ۽ پياري لڳندي آهي.

"منهنجو خيال آهي ته هر جواني حسين آهي من! ها هر جواني ۾ ڪشش آهي ۽ چاهت آهي. توکي ڪير ڏسي وٺي ته ان جي دل ۾ ڪهڙا نه جذبا اٿندا! واچ ئي گودو ٿي ويندس! اڪيون ڦاٽي ويندس. دل جي ڌڙڪڻ تيز ٿي ويندس! ان ڪري انهن بيوقوفن کي گهرجي ته هر جوانيءَ کي حسينه عالم قرار ڏئي ڇڏين قصو ئي ختم."

"خوب! واه، وا، ڪيڏو نه سهڻو خيال آهي." هاڻي هوءَ ٿورو ٿورو ٽوڪڻ لڳي، "پر تون پهرين آرسي ڏسي پوءِ وري اها ڳالهه ڪر." هوءَ کلڻ لڳي. "تون فنڪار ٿئين ته ڇا ٿي پيو.. دنيا ۾ لکين فنڪار پيا آهن."

"پر مٺي! انهن کي مون وارو سوز ڪٿي! انهن وٽ مون وارو پيار به نه هوندو. انهن کي مون وارو درد به نه هوندو. ڇا هنن وٽ ڪشش ۽ آس ٿي سگهي ٿي؟" مون ٿورو جوش ۾ ايندي چيو، "ٻڌاءِ انهن کي پنهنجي مٺيءَ سان ايڏو پيار هوندو!"

"وقلين چو ٿو. تانسين کي مشهور ڪيو وقت ۽ حالتن. ڇا ان دؤر ۾ ڪڪن ۽ جهوپڙين ۾ ڪئين تانسين نه پيا هوندا! بس، انهن کي وقت ۽ حالتن ساٿ نه ڏنو هوندو، فن محدود نه هوندو آهي ۽ هر فن ۽ فنڪار کي پنهنجي پنهنجي ڪشش هوندي آهي. انهن ۾ ڀيٽ ته ڪري نٿي سگهجي."

راءِ ڏياچ به ته فن ئي سر ڏنو هو. "هن مون کي منهنجي فن تي ٽوڪڻ شروع ڪيو هو."

"هشار جي پٽ حڪم بادشاهه هوندي به هڪ غلام زرياب ڳاڻي جو

شهر کان ٻاهر نڪري استقبال ڪيو هو! ڇا اهو آڌرڀاءُ غلام جو هو يا فن جو هو؟ جيئن ته هر گيت ۽ سنگيت کي پنهنجي ڪشش هوندي آهي. هر سر ۽ آلاپ کي پنهنجي چاهت هوندي آهي. ان ڪري هر فن کي لاجواب يا بي مثال چئي نٿو سگهجي! ”هوءَ پهرين جا خاموش ۽ بيزار هئي تنهن هائي مون کي گنگ ٿيڻ تي مجبور ڪري ڇڏيو هو.

”البتہ هر فنڪار کي انفرادي حيثيت ڏئي سگهجي ٿي، ڇو ته هو الڳ جسم ۽ شڪل و شباهت رکي ٿو ۽ انداز اداڻگي به هن وٽ نرالي هوندي آهي!“ هن اڃا به وضاحت ڪندي چيو.

”ان جو مطلب اهوئي ٿيو ته حسن محدود نه آهي.“ مون وضاحت

ڪندي چيو.

”ها، هر ڪنهن حسين کي پنهنجي انفراديت آهي، پنهنجي ڪشش ۽ چاهت آهي.“

”بلڪل درست!“ هن هڪدم چئي ڏنو.

”ان ڪري ڪنهن کي حسينءَ عالم ڇو ٿو قرار ڏنو وڃي ۽ ڪنهن کي عظيم فنڪار ڇو چوڻ گهرجي.“ ٿورو ترسي وري چيم، ”حسين ماڻهو پاڻ نه هوندو آهي، حسين ته دل هوندي آهي. تون منهنجي دل ۾ آهين ۽ منهنجي لاءِ توکان وڌيڪ دنيا ۾ ڪو به حسين ناهي پياري!“

هوءَ مون کي عجيب نظرن سان ڏسڻ لڳي. مون هن جي ڳالهه کي ئي نئين انداز ۾ پيش ڪيو هو، ”مان سچ ٿو چوانءِ من! منهنجي دل ۾ ليئو پائي ته ڏس!! ائينو توکي صحيح حسن ٻڌائي نه سگهندو. تون ڪيتري حسين آهين سو منهنجي دل کان ڀڄ، ڏيکاريانءِ ڪڍي!“

هوءَ مشڪي ۽ هن جي مشڪ چپن تان ترڪي منهنجي دل ۾ لهي ويئي. ”راڻي! تون حسن جي پري آهين، تون حسينءَ عالم آهين. تون آسماني حور آهين.“ مون هن جي ويجهو ٿيندي چيو، ”منهنجي دل به ته تنهنجي ئي حسن سان حسين آهي.“

هوءَ مشڪي منهنجي اکين ۾ ڏسڻ لڳي.

”ان ۾ فنڪاري ته نه آهي؟“ ڀڻڪيائين.

”نه“ حقيقت ظاهر ڪيم.

هن جي اکين ۾ چمڪ پڻا ٿي ۽ منهنجي دل جو ڪنول ٽڙي پيو.

درد جي پڇاڻي

وهڙو زندگي ۽ موت جي ڪشمڪش ۾ ٻڌ تر هو. جڏهن هو هوش ۾ آيو ٿي ته گهر جي مڙني ڀاتين کي هوش ٿي آيو، ورنه سمورا هوش وڃائي ويٺا هئا. حڪيم ور ور ڪري خبر ورتي ٿي ۽ دوا بدلائي ٿي، پر مريض جي حالت جيئن پوءِ ٿيڻ وئي ٿي وڌيڪ خراب ٿيندي. هن کي ڳاڻي پڳو بخار پوري زورن تي هو. جيئن ته گهر جي ڪنهن به ڀاتي کي هن تپ جي ڪا به خبر نه هئي تنهن ڪري هر ڪنهن ائين ٿي ڄاتو ته شايد ڪنڌ لڪاءَ ڏئي پڇي پوندس. سڄي گهر تي موت جهڙي خاموشي ڇانيل هئي. شايد اميدون لاهي فقط هنجي موت جو ئي انتظار ڪري رهيا هئا.

صرف رمزوءَ جي جيجل ماءُ ئي هئي جنهن جو ساهه نه هيٺ هو نه مٿي. هن کي اڻ ٿڌ لڳي پيئي هئي، اکيون پٽل هئس، کائڻ پيئڻ وسري ويو هئس. نه ڪنهن سان ڳالهائين ٿي ۽ نه ڪنهنجو ڳالهائڻ ئي پسند هئس. فڪر صرف اهو هئس ته رمزوءَ جي زندگي ڪيئن بچي سگهي ٿي. آئي وئي جي صلاحن تي خير خيراتون ڪيون هئائين. لک ڪڍرايا هئائين، پيرن تي پڙ باسيا هئائين، پر پريان جو اڃان امر ئي ڪونه ٿي ٿيو. قابل حڪيمن جي علاج هيٺ رهڻ ڪري مائٽن کي هاڻي بلڪل نااميدي اچي ورايو هو ته ٻيو ڪهڙو ويڇ ٿي سگهي ٿو، جو هن جي حياتي ملڪ الموت جي چنبي مان ڇڏائي سگهجي.

رمزوءَ جي ماءُ کي اڄ ڪنهن هي صلاح ڏني ته هوءَ پنهنجي ننهن کان بخشائي جا هميشه رمزوءَ جي ڏاڍاين جو شڪار پئي رهي آهي. ٻيڙي زار و زار ڀاڳل آڏو روئي لپڙائي رهي هئي.

”ڀاڳل ڌيءَ، رمزو کي بشڪ (بخش) ڪر. منهنجي هنن اڇن وارن ڌي ڏس. اهو سڄو سارو اسان جو ئي ڏوهه آهي، رمزو بي ڏوهي آهي، هن

جيڪي ڪجهه توسان ڪيو آهي اهو اسان جي ئي غلط نٿيڃاڻ جو نتيجو آهي." هوءَ نڪ صاف ڪندي ۽ سڌ ڪندي چئي رهي هئي.

"اسان توکي ته سڀ ڪجهه خبر آهي، ڌارين ته آهين ڪانه، پنهنجي آهين، ڪجهه ٻڌو هوند ۽ گهڻو ڪجهه ڏٺو اٿئي. رمزو اسان جو دين دنيا ۾ هڪڙوئي پٽ آهي. الله شال حياتي بشڪيس (بخشيس) شال جواڻي جمائي مائي ۽ ساڄهه ڏئيس، جڏهن ڄائو ته بلڪل ڪمزور هو. ڇهن سالن تائين ته کير به بوتل ۾ پيئندو هو. هو اسان سڀني لاءِ اکين جو ناز هو. هر ڪو هن تان هزار جان پيو صدقي ٿيندو هو."

"امان، حد کان وڌيڪ پيار به ته ٿيڪ نه آهي. تنهن ڪري رمزو نٿو، بي چيو ۽ ضدي ٿي پيو. هن جو هر انگل اسان لاءِ اڻ ٿر هو. اسان مان ڪو نه ڪو پاڻي ضرور هن جو پاسو وٺندو هو، "ڏيوس ڪٿي، هي پنڊ اصل ڪين ڇڏيندو."

"پلي کير جي مٿان زيتون ڪاءُ ته ڦٽي پوين؟"

"حرڪت ڇڏين نٿو، تنهنجي ته شل ٻيڙي ترئي،"

"ڏاڪڻ تي نه چڙه، پلي ته ماڻهن جو ڪنڌيچڻي" يا وري "رمزو جا

پيءُ حيدرآباد (حيدرآباد) ڇو نه ٿو وٺي وڃينس، هلندو ته پنهنجي پيرن سان."

پئس چوندو هو، "مون کي ته آفيسن جا ڪم آهن. هي گهندڻي مون

سان ڪٿي ڪٿي هلندي، مون کي ته ڪم ڪرڻ به ڪونه ڏيندو."

پر آخرڪار جيت رمزو جي ئي ٿيندي هئي. اگر ڪاوڙجي پوي ته به

ويچارا مائٽ مٺا، گهر جا تر ٽپڙ ئي ڀڄي ڪٿي پور ڪندو هو.

اهوئي سبب هو جو رمزو پڙهيو ته ڪونه، وٽر هو خراب سنگت ۾

ايندو ويو. نتيجو هي نڪتو جو چؤ طرف کان دانهون اچڻ لڳيون. پوءِ ته هو

اسان لاءِ رحمت بدران زحمت بنجي پيو هو."

ٻڌڙي، ڀاڳل کي چئي رهي هئي، "بس جيغل، پوءِ ته ماڻهن کي چوندا

هئاسين، "اڃا ٻار آهي، ڇوڪرائي پوتي جهڙي ڌوٽي تهڙي نه ڌوٽي." پاڻي

ٺيڪ ٿي ويندو. پر هن جي ڪن تي جونءُ به ڪانه ٿي سري."

ٻڌڙي هاڻي چپ ٿي ويئي، لڳاتار ڳالهائڻ ڪري ايساهي ٿي پئي هئس،

ٿورو ترسي وري آهستي چوڻ لڳي، "ڏيءُ ڪير ائين گهرندو ته منهنجو اولاد

نرجو هجي. آخر اها صلاح ملي ته هن جو هڪڙو ئي علاج صرف شادي آهي. تنهن کان پوءِ هو پاڻيھي ٺيڪ ٿي ويندو. نيٺ اها رٿ به عمل ۾ آئي، پر تو ڏٺو ته اٽلندو اهو سمورو بار توتي اچي ڪريو. ”حقيقت جاري رکندي چائين، ”جس آهي ڏي؟ تو کي، خدا شل تو جهڙيون ڏيڻيون جڳ کي ڏئي، تو ڪڏهن ٻاڦ به ٻاهر نه ڪڍي.“

”ياڳل!! مظلوم جو صبر به نيٺ ڪونه ڪو طوفان آڻيندو آهي. رمزو کي سندس ڪڏن ڪرتوتن جي سزا ملي رهي آهي. مگر، مگر منهنجي مامتا! منهنجي مامتا!! اهو ڪيئن پسند ڪندي ته دين دنيا ۾ هڪڙوئي پٽ سو به نپٽيو هجي. ڏي؟ هن کي معاف ڪرينس، نه ته منهنجو موت هن کان به وڌيڪ خراب ٿيندو، آءٌ موت کان ڊڄان ته نه ٿي پر اهو بار سهڻ منهنجي وس کان ٻاهر آهي.“ ڪنڌ مٿي ڪندي چوڻ لڳي،

”پياري ڏي؟ هن توسان ڇا ڇا نه ڪيو آهي؟ پر تون هن کي ٻڌي جو بدلو نيڪي سان ڏينس، هن کي ڏي؟ معاف ڪرينس. تومان مون کي اهائي اميد آهي ياڳل! جيئن توکي پٽ ”سجڻ“ ۽ ”عزيز“ پيارا آهن تيئن هيءَ جندڙي مٿي به ”رمزو“ کي پيار ڪري ٿي. چريو ڪريو آهي ته وري به جگر جو ٽڪر آهي. هنن معصومن جي صدقي هن کي معاف ڪر.“

ياڳل، جا هيستائين چپ ويٺي هئي، هن کان هاڻي رمزو جي ماءُ جي حالت ڏٺي نه ٿي. مگر ڏکي رهي هئي، پنهنجن معصومن ڏانهن نظر ڪيائين، جي بي خبر ستا پيا هئا. هن کي انهن جي چهري مان رمزو جو معصوم چهرو به نظر آيو. آهستي آهستي قدم ڪڍندي هوءَ ٻاهر نڪتي، ورائي ۾ آئي جت رمزو کٽ تي بيهوش پيو هو، اوڙي پاڙي جون عورتون جي ان وقت اتي ويل هيون، ياڳل جي عجيب حال ڏسي رهيو هيون، جا رمزو جي کٽ جي پيرانديءَ کان اچي ويٺي هئي.

آهستي آهستي ياڳل جا ڏڪندڙ هٿ آسمان ڏانهن ڪڇڻ لڳا، هوءَ بارگاه رب العزت مان رمزو لاءِ دعا گهري رهي هئي. نيئن مان ڳوڙها ٿر ٿر ڪري دامن تي ڪري رهيا هئس. ٻيڙي به هاڻي پهچي وئي هئي ۽ اچي رمزو جي سيراندي ۾ ٿي بيٺي. هن جا ڏڪندڙ هٿ به آسمان ڏانهن ڪڇڻ لڳا. هي حالت ٻين کان به ڏٺي نه ٿي، اهي به سري اچي رمزو جي کٽ جي چوڌاري

مڙي بيٺا. هاڻي سڀني جا هٿ هڪ ئي تار ۾ ٻڌل هئا. اوچتو رمزو جي ماءُ جي اکين مان ڳوڙها نمڻ لڳا ۽ هي گلاب جو پاڻي رمزو جي چاهري تي ڪرڻ لڳو.

انهيءَ وقت رمزو کي به هوش آيو. اڪيون کولي ڏٺائين، مگر هن کي ڪجهه به سمجهه ۾ نه آيو ته آخر هي ڇا ٿي رهيو آهي. اوچتو هن جي نظر وڃي ڀاڳل تي پئجي، ته ان جي مظلوم تصوير هن جي ذهن ۾ ڦرڻ لڳي. آهستي آهستي هن جا هٿ به فضا ۾ ڪڍڻ لڳا، زبان هلڻ لڳي مگر گنگ هئي. هن کي پنهنجي زندگيءَ جي پوري تصوير ذهن تي تري آئي. اکين ۾ ڳورها ڇلڪڻ لڳس ۽ پوءِ لارون ڪري وهڻ لڳس.

مٿان رحمت جا ڪڪر وسي رهيا هئا ۽ هيٺان ظلمت جا ڪڪر خالي ٿي رهيا هئا. مٿان شفا جي بارش پئي ٿي، ته هيٺان گناه جون لاتريون نڪري رهيون هيون. اڪڙين هن گنهگار چاهري کي دوتو پئي ۽ اڪڙين ئي ڪجرو پاڻي ڪڍيو پئي. عجيب حالت هئي، سڀ روئي رهيا هئا، سڀ دعا گهري رهيا هئا، ڳلن تان ڳوڙهن جو بوندون ڪري رهيو هيون، مگر سڀ خاموش هئا، خاموشي به ڪهڙي، جهڙي ڪنهن قبر تي وڃي فاتح پڙهي آهي. اوچتو هن قبر مان هڪ نحيف آواز نڪتو، ”ڀاڳل! منهنجي ڀاڳل! مون کي معاف ڪر.“

هيٺائين جي ڪري رمزون کان وڌيڪ ڪجهه ڳالهائي نه سگهيو. مگر جلدي رمزو جي طبيعت سڌڻ لڳي ۽ ٿورن ئي ڏينهن ۾ هو ڇاڪ چڱو ڀلو ٿي ويو. پر هاڻي رمزو اهو رمزو نه رهيو هو. ان جي اکين ۾ نه اها وحشت هئي ۽ نه اها چنگيزيت. هاڻي هو هڪ شريف انسان ۽ محبت جو مجسمو هو.

پير پلو ويسا هم پلو

”اهي هي ڪير ماڻهو آهي ۽ هتي ڇو بيٺو آهي؟“
”چريا اهو فقير آهي.“

”فقير ڪير ٿيندو آهي ادي؟“ مون وري حيرت مان پڇيو.
”هاڻي مٿو نه ڪا، توکي ته رڳو پڇ پڇان لڳي پئي آهي.“ آءُ چپ ٿي ويس. جڏهن ٻئي ڏينهن وري اتان لنگهياسين ته ساڳئي فقير کي ساڳي حالت ۾ بيٺل ڏٺم. ۽ جڏهن کان اتان لنگهڻ شروع ڪيو هئم تڏهن کان هن کي انهيءَ حالت ۾ ڏسندو آيس. ميونسپل ٿونهارِي وٽ، وڏي اسپتال جي آڏو. فقير ڪٻو ٿيو صبح شام ساڳيءَ حالت ۾ بيٺو رهندو هو ۽ وڏي ڳالهه ته مٿان سوڙ به اونهارِي سياري پئي هوندي هئس. ٿورو ڀرپرو هڪ جست جو ڪهيل گلاس، چنل دٻڪي، پراڻو ڪنا پگڙ لوٽو، ۽ گودڙي وغيره پکڙيا پيا هوندا هئا.
”امان تي چيو ته فقير خيرات پنندا آهن، پوءِ هي خيرات نٿو وٺي ادي؟“
مون کان رهيو نه ٿيو وري به اديءَ کان پڇي ويس.
”چريا هي اهو فقير نه آهي، هي ته درويش آهي.“ اديءَ مٿي تي هٿ رکندي چيو.

”درويش ڪير ٿيندو آهي ادي؟“ مون وري حيرت مان پڇيو.
”ديو ٿيندو آهي.“ ادي وري به ڪاوڙ مان ورائيو. آءُ هيسجي ويس. پر دل نه رهي. ٿوري دير بعد وري پڇيم.
”پر امان چوندي آهي ته ديو ماڻهو کي به کائي ويندا آهن. هي به ماڻهو

ڪائيندو آهي ادي؟“ آءُ اديءَ ۾ لڪڻ جي ڪوشش ڪري رهيو هوس.
”چريا درويش ديو ڪونه ٿيندا آهن. هو ته سٺا ماڻهو هوندا آهن.“
ادي وري نرم ٿيندي ورائيو.

”بابا کي به ماڻهو سٺو ڪوٺيندا آهن، اهو به درويش آهي ادي؟“
”هاڻي پڪ تون سر ڪائيندين، ڇپ ٿو ڪري هليو!“ ادي هلڪو
تڻڪو ڪڍائيندي چير ۽ آءُ هڪ ڀيرو وري ڇپ ٿي ويس.

آءُ اسڪول ۾ ٻيو درجو پڙهندو هئس ۽ ادي وري وڏي اسڪول ۾
پڙهندي هئي. منهنجو اسڪول اديءَ جي رستي تي هو، ان ڪري ايندي ويندي
ٻاڻ سان گڏ وٺيو ايندي هئي. امان روزانو اديءَ کي چوندي هئي ته ٻارڙي جو
خيال رکندي ڪر. ان ڪري ادي پاڻ به گهڻو پائيندي هئي، پر ساڳئي وقت
هر ڳالهه تي ڇڄيندي به رهندي هئي.

ٽئين ڏينهن جڏهن فقير وٽان لنگهياسين ته ڏٺو ته هڪ ماڻهو بيٺو فقير
کي چيلهه تي زور ڏئي رهيو هو ۽ ڪجهه مرد ۽ عورتون پاسي کان ويٺا هئا.
”ادي! امان چيو ٿي ته بابا کي ماڻهو ان ڪري سٺو سڏيندا آهن ته هو
ماڻهن جا ڪم ڪندو آهي انهن سان سٺو هلندو آهي. پر هي ته ادي، رڳو
هڪ هنڌ بيٺو ئي بيٺو آهي!“

”اڙي چريا هي سٺو ماڻهو ناهي! نه ڪنهن سان وڙهي، نه ڪنهن کي
تڪليف پهچائي. بس پنهنجو منهن وٺيو بيٺو آهي.“

مون ڪنڌ ڌوڻي ها ڪئي. مون کي به ڳالهه سمجه ۾ اچي وئي هئي.
شام جو ادي جون سهڻيون رخسان ۽ فرزانه آيون ۽ ايندي ئي ادي کان پڇيائون،
”هن چرئي ته تنهنجو دماغ ئي خراب ڪري ڇڏيو هوندو؟“

”ان ۾ ڪهڙو شڪ.“ ادي مون ڏانهن نهاري ڪلندي چيو ۽ پوءِ سڀ
ٽهڪ ڏئي کلڻ لڳيون. مون کي ڏاڍو ڏک ٿيو. ان ڪري آءُ آهستي آهستي
ٻاهر نڪري آيس ۽ وڃي امان جي ڀر ۾ بيهي رهيس. اڃان به ٿي منٽ به نه
گذريا ته وري ادي سڏ ڪيو. مون کي خبر هئي ته هوءَ مون کي چريو ته
سڏيندي آهي پر هڪ ڀل به پاڻ کان جدا نه ڪندي اتر. پائيندي به ڏاڍو
اتر. پر چريو ڇو سڏيندي آهي؟ آءُ ڊوڙي ادي وٽ پهتس ته ٻانهن کان
ڇڪي ڇمي ورتائين ۽ پوءِ ڀڄڻ لڳم.

"چريا وري ڪيڏانهن ويو هئين؟"
 اڃان مون جواب ٿي نه ڏنو ته رخسانه پڇيو.
 "اڄ قلبي کاڌي اٿئي؟"
 "نه" جهٽ ورائير، ان آسري تي ته من ڪو بلو ٿئي.
 "اڃي هي وٺ، قلبي ڪاڌ." ادي به آنا ڏيندي چير، "به جلدي موٽي اڃ."
 آءُ خوشي خوشي ڊوڙي ٻاهر نڪتس ۽ پري کان چؤنڪ تي ويٺل قلبي
 واري کي به آنا اڇلائيندي چير،
 "رسولا جلدي ڪر به قلفيون ڪرائير."
 "پنهل، اڄ ڇو دير ڪيئي؟" هن قلفيون ڏيندي چير.
 "جڏهن پئسا ملندا ڪين." ۽ آءُ پنهي هٿن ۾ به قلفيون ڪڍي واپس
 موٽيس ته هڪڙي در وٽ ڪري پير. پهرين هيڏانهن هوڏانهن ٺهاري ڏنر
 ته ادي جن مون کان بي خياليون پنهنجين ڳالهين ۾ محو هيون، مون آهستي
 آهستي هيٺ ٺوڙي جهٽ ڪري قلبي ڪڍي ورتو. جنهن جو هڪ ٽڪرو
 ڪاٺيءَ کان الڳ ٿي وڃي پري پيو هو. آءُ ٻئي هٿ جي آڱر سان قلبي تي
 لڳل مٽي صاف ڪرڻ لڳس ته اوچتو فرزان جي آواز چرڪائي وڌو.
 "چريا ڇا پيو ڪرين؟" ۽ پوءِ ٽڪرو هيٺ ڪريل ڏسي سمجهي وئي.
 "چريا تون پٽ تان ڪريل قلبي ڪڍي پيو ڪائين ڇا؟"
 "ڇو نه ڪائيندو." رخسانه ورنديءَ ۾ چيو. "چريو جو ٿيو." ۽ پوءِ
 سڀ زور سان تهنڪ ڏيڻ لڳيون. مون کي وري ڪاوڙ اچي وئي ۽ پٽ تان
 ڪنيل قلبيءَ کي زور سان وٺي پري اڇليو.
 "هاڻي شڪي ٿيو آهي. مڙس ڏسو جنهن کي غيرت آئي آهي." فرزان
 چيڙيندي چيو. پر آءُ انهن کان بي پرواهه باقي هڪڙي قلبيءَ کي منهن کان
 مٽي جهلي مٺا مٺا ڦڙا جهٽڻ لڳس. ڏنر ته فرزان جي وات ۾ پاڻي ڀرجي آيو
 ۽ هو وري وري گيتون ڏئي رهي هئي. هڪ اڌ پيرو ته اٿي در کان ٻاهر ٽڪ
 به اڇلياين، ۽ پوءِ ڀڙڪندي چيائين، "ڏاڍو شرارتي آهي."
 "هن بيٺل پير لاءِ تو ڪجهه ٻڌو! هو ڪو وڏو اهل الله آهي!" رخسانه
 اديءَ کي مخاطب ٿي چيو. آءُ به قلبيءَ جا چشڪا وٺندو سري انهن جي پير
 ۾ وڃي بيٺس. ساڳئي فقير جي ٿي ڳالهه هلي. ان کي رخسانه ٽوڪ طور

”بيٺل پير“ سڏيندي هئي.

”آءُ ان تي حيران آهيان ته هر وقت ڏسوس ته ائين ئي بيٺو آهي ۽ مٿان من ڪن ٻار واري سوڙ پئي آس!“ فرزانہ هميشه وانگر حيرت جو ساڳيو اظهار ڪندي چيو.
”سيءُ هئا ته خير پير هنن سخت گرمين ۾ به سندس اها خالت آهي. واقعي ڪو وڏو پهتل شخص ٿو ڏسجي.“

”مون ٻڌو آهي ته ڏاڍا ماڻهو ٿا اچنس، وٺي به ڪنهن کان ڪجهه نٿو.“ ادي وچ ۾ ورائيو، ”پر چون ٿا ته جنهن سوال تي ڪنڌ ڌوڻي ٿو اهو ڪم ضرور ٿئي ٿو.“

مون کي فقير جي ڳالهه ڏاڍي وڻي پئي، ان ڪري چڪ هڻي باقي قلبي کي کائي ڇڏيم ۽ ڳالهيون غور سان ٻڌڻ لڳس.

”ادي هن جا پير ڪونه سڙن؟“ مون حيرت مان پڇيو. فرزانہ يڪدم تهڪ ڏيندي چيو، ”تون ته چپ ڪر چريا.“

”پهرين ڪن ماڻهن تي چيو ته بيمار آهي ۽ ڪو اهڙو مرض اٿس جو ويهي ته سگهي ئي نه ٿو.“ رخسانہ ڳالهه کي وڌائيندي چيو.

”ادي مون به ائين ئي ٻڌو هو ته بيمار آهي. افسوس جو هن کي اسپتال ۾ داخلا نٿي ملي. غريب جو ٿيو ان ڪري ڪاڏي وڃي. بس اسپتال جي اڳيان بيٺو رهي ٿو. هن جي حالت کي ڏسي ماڻهو انهن کي ڏاڍو ڳالهائين ٿا. ڪي ته گاريون به ڏيندا آهن.“ ادي ڳالهه جي وضاحت ڪندي چيو.

”ادي گاريون ڏيندا به ڇو نه! جن غريبن ۽ لاوارثن لاءِ اهي اسپتالون آهن انهن جي اگر پرگهور نه لڏي وڃي، انهن سان اگر انصاف نه ٿئي ته، ٻيو نه ته به گاريون ته ضرور ڏيندا ۽ بددعا ٿون تنهن کان سواءِ.“

”حقيقت به اها آهي ادي!“ فرزانہ چوڻ شروع ڪيو، ”هڪ مريض علاج جي آسري رستي تي پيو آهي ان جو علاج نٿو ٿئي. آخر ڇو؟ اسپتال وارن کي ته ٻڏي مرڻ کپي. نڪ هجين ته جيڪر ائين ڪن ئي ڪونه.“

”پر هو بيمار ٿورو ئي آهي. هو ته بيٺل پير آهي.“ رخسانہ پنهنجي ساڳئي جملي کي دهرايو ته مڙني کان تهڪ نڪري ويا. ”سپائي هن چرئي لاءِ به ان کان دعا گهرنديس.“ ادي نئون انڪشاف ڪيو.

”ادي هو بيمار آهي ته پوءِ دوا ڇو نٿو ڪرائي؟“ مون پڇيو.

”هو چاق نٿو ٿيڻ چاهي ڇريا.“ رخسانه وري تهڪ ڏيندي چيو، ”هو فقط ٻين کي چاق ڪرڻ لاءِ پڻدا ٿيو آهي ”بيٺل پير“ جو ٿيو.“

”آءُ ته اڪثر ڏسندي آهيان ته ٻه چار مرد عورتون وٽس هوندا ئي هوندا آهن، آهستي آهستي پنهنجي مدعا پيا بيان ڪندا آهن ۽ فيض پيا حاصل ڪندا آهن.“ ادي ڪلندي وڃ ٻر چيو.

”فيض! ادي تون به قهر ٿي ڪرين!! فيض اگر ائين عام جام ملندو هجي ته پوءِ درويشي ڪٿي رهندي. جيڪو گهر کان رسندو سو درويش ٿي پوندو ڇا؟ يا جيڪو لا علاج ٿيو سو ولي الله ٿي پوندو ڇا! آءُ ته سمجھان ٿي ادي، ته ماڻهن جي ڪل ٿري آهي.“ رخسانه ٿورو سنجيدگيءَ سان چيو.

”ادي ڪل ڪيئن ٿرندي آهي؟“ مون حيران ٿيندي پڇيو، ”جيئن تنهنجي ٿريل آهي.“ فرزانہ يڪدم تهڪ ڏيندي چيو.

”ادي خير گهر، ائين ته نه چئو،“ ادي، فرزانہ کي توڪيندي چيو، ۽ پوءِ مون کي گهوريندي چيائين، ”توڪي به ماڻ نه ٿي اچي. بڪبڪيا، هر وقت وح ٻر ٿيڪيو بيٺو آهيڻ ڇريا.“

آءُ يڪدم ڊوڙي امان ڏي هليو ويس جا مصلي تي نماز پڙهڻ کان پوءِ دعا گهري رهي هئي. جڏهن بس ڪيائين ته مون کي بيٺل ڏٺائين. سڄي ۽ ڪٻي شوڪارا پري مون کي مٿي تي هٿ ڦيرائين. مون کي وري به سمجھ ٻر ڪونه آيو ته امان شوڪارا پري مٿي تي هٿ ڇو ڦيريندي آهي. ٻر مون ٻر پيڇڻ جي همت ڪانه هئي.

هڪ هفتو گذري ويو. اسان جا امتحان به ٿيا. سڄي ڪلاس ۾ آءُ ئي ناپاس ٿيس. سائين به چوندو هئم ته تون اگر پاس ٿئين ته پوءِ ڪوبه ناپاس ڪونه ٿيندو. ان ڏينهن مون کي ڏاڍو ڏک ٿيو. سڀني ڇوڪرن کي خوش ڏسي مون کي به دل ۾ آيو ته ڪهڙو نه سٺو ٿئي جو آءُ سڀ امتحان پاس ڪري هڪ وڏي خوشي ڪريان. پوءِ ته ڪو به مون سان تيش سان ڳالهائي ڪونه سگهندو. بس اهائي خواهش مون کي مطمئن ڪري وئي ته هڪڙي ڏينهن آءُ سڀ امتحان ضرور پاس ڪندس ۽ پوءِ سڀني کان مٿي ٿي ويندس. منهنجو سڀ ڏک لهي ويو ۽ آءُ ٻين وانگر خوش نظر اچڻ لڳس.

هڪ ڏينهن فقير کي نه ڏسي آئون حيران ٿيس ته هو ڪاڏي هليو ويو.

پاڻ ته ڪونه هو پر سندس ڪوبه سامان ڪونه هو. ادي کي هٿ کان
لوڏيندي پڇيم،

”اديءَ! فقير ڪيڏانهن ويو آهي؟“

”پڇي ويو آهي ڇريا.“ ادي چڙب ڏيندي چيو.

”ڪيڏانهن پڇي ويو آهي ادي؟“ مون هڪندي وري پڇيومانس.

”جتان آيو هو.“ هن رکائي سان ورائيو.

شام جو اديءَ جون ٻئي سهيليون آيون. فرزانہ ته اچڻ سان وري مون
کي چيڙڻ شروع ڪيو. آءُ ڏاڍو خار کائيندو هئس جڏهن هوءَ چوندي هئي
”ڇريو ڇوڪرو ڇم جو، کائي ڪچا پير... اٺ جيڏي اوجھري گابي جيڏا
پير.“ هو چوندي رهي ۽ آءُ پيلو ٻوٽ ڪريو اديءَ جي ڀر ۾ بيٺو رهيس.

”اٺي ادي! بيٺل پير لاءِ تو ڪجهه ٻڌو؟“ رخسانہ اديءَ کان پڇي رهي هئي.

”ها، ته هو وڏو ولي الله ۽ عبادت گذار آهي. ماڻهن جا ميڙ متل هوندا

اٿس ۽.....“

”مون توکان اهو ته ڪونه پڇيو آهي. منهنجو مطلب آهي ته هو هاڻي
ڪيڏانهن ويو آهي. ڏسجي جو ڪونه ٿو.“ رخسانہ اديءَ جي ڳالهه اڌ ۾
ڪٽيندي چيو.

”الاڻي! ادي اڻ ڄاڻائيءَ مان ورائيو.

”بابا هو پير وير ڪجهه ڪونه هو، سڀ فراڊ هو.“ فرزانہ وضاحت

ڪندي چوڻ شروع ڪيو، ”هو ته ڪنهن ڌارئين ملڪ جو جاسوس هو. کيس

بوليس گرفتار ڪري وئي آهي. اخبار ۾ به آيو هو. تو شايد ڪونه پڙهيو.“

”اوئي الله!“ اديءَ کان چرڪ نڪري ويو. ڪا مار پويس، ڇريو کي بڻايو هئائين.“

”ادي! جاسوس ڇا ٿيندو آهي؟“ مون کي سخت حيرت لڳي.

”ڇڏ جند“ ادي ته بيزار هئي ۽ ڪنهن ويچار ۾ هئي.

”تون جو اسان جون ڳالهيون وڃي امان کي ٻڌائيندو آهين.“ فرزانہ اکين

۾ شرارت آڻيندي چيو.

۽ آءُ سوچيندو رهيس ته امان کي دانهن ڏيڻ جو ان فقير سان ڪهڙو

تعلق! مون کي ڪجهه به سمجهه ۾ نه آيو. ته جاسوس ۽ فقير جو پاڻ ۾

ڪهڙو تعلق!

راز

”ڀاڳ تنهنجي سان ريس ناهي فضل! تون بازي کٽي وٺين.“ منير پري کان ئي ڏسندي چيمر.

”نه ڀاڳ آهن ۽ نه بازي هئي منير! بس هي ته قدرت جا راز آهن.“ رکائڻ سان ورائير ته هو حيران ٿي ويو ۽ ويجهو ايندي چيائين، ”خير تون مڃين يا نه مڃين، پر تون مبارڪن جو ته مستحق آهين.“

ٿورو ترسي وري چيائين،

”ميان! فريده جو ملڻ ڪو سهل ته ڪونه هو. هڪ طرف بشير هو، مالدار هو ۽ ٻئي طرف تون مفلس، سچ پچين ته فريده کي جس هجي جنهن مائٽن کي به ناراض ڪري توکي ئي پنهنجي لاءِ منتخب ڪيو ۽ تنهنجو هڪ جيڏن ۾ نڪ مٽي ڪيو. تون آهين جو ان کي ڪا اهميت ئي نٿو ڏئين!“

”منير! تون سمجهين ڇو نٿو. مان توکي ڪيئن سمجهايان ته فريده جو اهو فيصلو غير سنجيده ۽ ٻاراڻو آهي.“ شايد ايترو ته آهستي چيو هئم جو رڳو چپ ئي چريا هئا، باقي آواز ته مون به ڪونه ٻڌو ۽ منير جي چوڻ تي ٻيهر ورجائڻو پيو.

”تون ته ڪو خطي آهين يار! الائي ڇا پيو سوچين. هن جو ته ٿورو ويو ڪوه جي تري ۾، هن جي محبت وٺي ڍنڍ جي پاڻي ۾، اٽلو هن غلطي ڪئي آهي! بابلا، تون پيو غلط صحيح جو فيصلو ڪر، اسان هلون ٿا.“ منهنجو عجيب جواب ٻڌي هن جا ته ٺپ ئي ٺڙي ويا هئا ۽ هو بنا لفٽ ملائن جي ائين ئي هليو ويو.

”قدرت! ڪو تون ئي رحم جو ڦيرو ڪر ۽ هنجي من ۾ وجهه ته هوءَ پنهنجو فيصلو بدلائي، نه ته سندس زندگي تباهه ٿي ويندي. الله، مان ڇا ڪريان! امڙ کي ڪير سمجهائي ۽ فريده کي ڪير چوي. مان کين ڇا

ٻڌائين، مولِي! مان ڇا ٻڌائيان!! مان ته هن حياتيءَ مان ئي بيزار آهيان.

مان چين ۾ تيز تيز ڀڙڪي رهيو هوس.

”ايڏو سارو فيصلو ڪيو ويو پر مون کان پڇيوئي نه ويو!“ مان آهستي

آهستي هلندو ڳوٺ کان ٻاهر نڪري آيس.

ٽاڪ منجهند لڳي پئي هئي. گرمي به خوب خبر پئي ورتي. هوا جو ته

نالو به ڪونه هو. بس جسم هو جو وگهري رهيو هو. ٿورو ٻريرو وٺڻ جي

جهڳٽي ۾ مال بيٺو هو ۽ اوڳر ورائي رهيو هو. پاسي ۾ به ڇوڪرا پاڻ ۾

ڪينچل ڪري رهيا هئا. اها سندن خشت مون کي ڌرو ڪونه وئي. وڏو

ڇوڪر آخر وڏو آهي. نوجوان آهي ان سان ننڍي جي ڇولائي ڪيئن ٿي نهي؟

زندگيون اتان ئي ته برباد ٿينديون آهن. مان جو جيئرو جاڳندو مثال آهيان.

وڏي جي ڪنڀيس ننڍي سان، سا به اڪيلائيءَ ۾!!“

اوچتو هن هڪ ٻئي کي ڀاڪر پاتا ۽ ملهه وڙهڻ جو انداز شروع

ٿي ويو. ڇا ته عمر جو تفاوت آهي، قد بت ۾ فرق آهي. ضرور ننڍو ڪرندو

۽ ان کي ڪرڻوئي آهي. ننڍو هيٺان ۽ وڏو مٿان هوندو. لڳ گسندا، طبيعتن ۾

هيڃان ۽ جولان ايندو. اف خدايا! مون کي پنهنجي زندگيءَ جا ورق اٿلندي

نظر آيا. مان ٽڪڙيون ٽڪڙيون پرائڻ لڳو ۽ پريندو گوهر وٽ پهتس ته وڏو

ڇوڪر ”اڙي ماسترا“ چئي پڇي ويو. ننڍي کي چڱيءَ ڇپيٽ ڏنم.

”سائين مون ته ڪجهه ڪونه ٻئي ڪيو. خانو مون کي ٻڪ وجهي

ڪيرايو پئي.“

”ڇپ ڪر نالائق!“ ڌڙڪو ڏنومانس ته هيسجي ويو ۽ اکين کي ٻانهن

۾ لڪائي سڌ ڪا ڀرڻ لڳو. مان اڳتي نڪري ويس.

بنهه ننڍا هٿاسين، لڪلڪوٽي ڪندا هٿاسين. (لڪ لڪ ڪوٽي) اونداھين

ڪوٺين ۾ هڪڙو ٻين کي ڳوليندو هو. اسڪول ۾ سائين کي زور ڏيندا

هٿاسين. هو اسان کي ڪٽمنا ڪارائيندو هو ۽ پاڻ اسان کي چميون ڏيندو هو.

ڳلن تي، چين تي، انهن ۾ ڪهڙو ميناڄ هو، سا اسان کي خبر ڪانه هئي.

پر اهو پيار سائين وٽان اسان کي به ورثي ۾ مليو هو.

مان وٺڻ جي ڇانولي جا پاسا وٺندو واه تي اچي پهتس. اتي ڪيترائي

ڳوناٺا ٻار وهنجي رهيا هئا. ننڍا وڏا، وچولا ڪناري تي، وچ ۾ ۽ ڪي ٻل

وٽ به، جتي پاڻي ڪافي اونهون هو. دم پڇايو پئي ويو، ٽهينون هنيون ٿي ويون، چلانگون لڳايون پئي ويون، هڪ ٻئي کي پاڻي هنيون پئي ويو. ڪنهن ان تارو کي، جنهن لاءِ دل ۾ ڪي جذبات هجن ان کي غوطا ڏنا ٿي ويا، اونهي پاڻيءَ ۾ نيو ٿي ويو. ترڻ سيڪاريو ٿي ويو ۽ هن خوفزدہ ٿي پاڪر ٿي پاتو، سيني سان ٿي لڳو ۽ خوف ۾ نه چاهيندي به ڪنهن نه ڪنهن جي پاڪر ۾ اچي ٿي پيو. ”واه جو وقت آهي ۽ واه جون رانديون آهن. والدين مزي سان گهرن ۾ آرامي آهن ۽ هت زندگيون گندگيون پيون بنجن.“

”اڙي سائين پيو اچي!“ هڪ چوڪر ٻين کي هوشيار ڪندي چيو.
رانديون ختم ٿي ويون. ٽهينون بند ٿي ويون. چلولائي ۽ شور ۾ ٺاپر اچي وئي.

”هاڻ هلو گهر، هي به وهجن جو وقت آهي؟“ مون ترش ٿيندي چيو.
”سائين ڏاڍي گرمي آهي.“ هڪ وڏي چوڪر هڪندي چيو.
”بند ڪر زبان.“ منهن ۾ گهٽ وجهي دڙڪو ڏنومانس.
”چپ ٿي وئي. چوڪرا هڪ هڪ ٿي ٻاهر نڪرڻ لڳا.
ننڍا بنهه اگهاڙا پر وڏا به پورا ڍڪيل نه. انهن کي ڍڪيل ته چئي به نه ٿي سگهيس. اهي به اڌ اگهاڙا ئي هئا.

”سائين اوهين جو وهجندا هئا؟“ هڪ ٻئي وڏيرڙي چوڪر همت ڪري چئي ڏنو. اهو حجابو هو، ننڍي لاکون جو، جڏهن مان به ٻين سان گڏ اچي وهجنديو هئس. تاڪ منجهند جوئي، گرمي لاهڻ لاءِ، بت نارڻ لاءِ. ڏاڍي مٺيان لڳر. پانير ته هڏ پيچي گهر موڪليانس، پر هو ڪا به شرارت ڪري، ڪا به شرمائي ڏيکاري ته پوءِ! مان چپ رهيس ۽ ان ڳالهه تي ڪو ڌيان نه ڏنم. ان ڪري وري به منهنجوئي حڪم وڙنائتو رهيو. چوڪرا هڪ هڪ ٿي گهرن ڏانهن هليا ويا، يا پنهنجي پنهنجي مال ڏانهن. ٿوري دير بعد مان به گهر موٽي آيس. پر منهنجي ذهن ۾ ساڳي آند مانڌ مٽل هئي جا نڪرڻ وقت پريشان ڪري رهي هئي. گهر ۾ قدم رکيم ته سامهون ورائندي ۾ امڙ ڪٽ تي ويٺي ابي کي پڪو جهلي رهي هئي. پاسي ۾ ابو سائين سمهيو پيو هو. ٻيءَ ڪٽ تي نسرين ننڊ سمهي پئي هئي. ان تي نظر پوڻ سان منهنجي خيالن

جي پريشانيءَ ۾ وري تازگي اچي وئي، طوفان مچي ويو. مان سڌو اندر ڪمري ۾ هليو ويس ۽ هڪ ڪٽ تي منهن کي ٻانهن ۾ لڪائي لپتي پيس. نسرين منهنجي عيوض ڏني پئي وڃي. يعقوب سوٽ اتر ته دوست به اتر، پر فريده جي عيوض پاڻس يعقوب کي نسرين جي ٻانهن ڏين! ٻئي زندگيون ڇٽ ٿي وينديون. جهڙو مان فريده لاءِ تهڙو يعقوب نسرين لاءِ. يعقوب ۾ هاڻي رهيو ڇا آهي؟ سڄي عمر گڏهون ڊوڙيائين. اسين به ننڍپڻ ۾ مال چاريندا هئاسين. لڪلڪوٽيون ڪندا هئاسين. واه ۾ وهندڙا هئاسين ۽ جڏهن تريننگ اسڪول ۾ شهر وياسين ته باقي رهيل ڪسر به پوري ڪري آياسين.

ذهن سوزيءَ ۾ اک لڳي وئي، جڏهن کلي ته شام ٿي وئي هئي. شام جو تصور ايندي ئي دل وڌيڪ ڌڙڪڻ لڳي. ڪاش! هي هن زندگيءَ جي شام هجي، جنهن ۾ نه رات جو خوفناڪو جهرو سامهون ايندو ۽ نه انڌيري جو ئي احساس ٿيندو. مون لاءِ ته هاڻي زندگيءَ جو هر لمحو پاٽ اونڌاهي برابر آهي، جنهن کان مان بي حد خوفزده رهان ٿو. ان جو به هڪ سبب آهي. اسان لاءِ هاڻي صبح نه ايندو ۽ نه سڄ اڀرندو. نه روشني ٿيندي ۽ نه حياتيءَ ۾ خوشيءَ جا ڏينهن ئي مائٽي سگهنداسين. ڀلا بي جان هلندي تاريون ته نه وڃائينداسين؟” منهنجي سوچ جو سلسلو بدستور جاري هو.

ڊاڪٽر به جواب ڏئي چڪا آهن. ”ڇا ڇڏيو اٿئي جنهن جو علاج ڪجي؟“ شرمر کان ڪنڌ ڪشي نٿي سگهيس. باقي زمين جاءِ ڏيڻي ها ته پاڻ کي ان ۾ ڪشي اڇلايان ها. يعقوب به ضرور ڪنهن ڊاڪٽر وٽ ويو هوندو. مون کان سو لڪايو اٿس، ۽ جواب به اهڙو ئي تلخ ميلو هوندس ته ”ڪهڙو منهن ڪشي آيو آهين؟ اهو ئي جنهن تي دنيا جي هر گندگيءَ جا نشان داغ بنجي چڪا آهن!“ آهيون به ته داغدار، جيئن جو حق به ڪونه اٿئون. ڪاش والدين جي لاءِ جيڏا ظاهر ۾ حسين ۽ جوان آهيون اهڙا حقيقت ۾ به سندر ۽ جوان هجون.“

پر پٽن جي ڪري ڏيئرن کي تباه ڪرڻ ڪٿان جي سياڻپ آهي! فريده جا والدين مون کي ڏسي ڏونس ٿا ڪائن. آخر ڇو؟ شايد يعقوب جي ڪري. ۽ ابي امڙ جن يعقوب تي پڇرن جو ٿا؟ شايد منهنجي ڪري. پر اهو

تہ نسورو ظلمر اهي. نيائين سان ظلمر. بي زبانن سان ظلمر. ان جو حساب اسان مان هر ڪنهن کي ڏيڻو پوندو. مان اهو ظلمر هرگز، هرگز ٿيڻ نه ڏيندس. مان بلڪل برداشت نه ڪندس. مان انهن کي ٻڌائيندس ته ڀائرن جي ڪري پيئين جي قرباني ڪنهن به مذهب ۾ جائز ناهي. ڪنهن به معاشري ۾ مروج ناهي. ڪنهن به تهذيب ۾ نظر نٿي اچي ۽ نه ايندي، جيئن جو حق ڪير به ڪنهن کا ڪسي نٿو سگهي. ڇا انهن جو قصور فقط اهو ئي آهي ته هو اسان جون پيڻون آهن، عورتون آهن!

”نه نه، هرگز نه، اسين انهن جا ڀائر ٿي نٿا سگهون. بدڪار کي ڪا پيڻ نه ٿيندي آهي. ها انهن جا ابو امڙ به نه هوندا آهن. پر انهن جو ته خدا به نه هوندو آهي. اگر خدا هجيڻ به ڪشي ته هي ان جا بندا ٿي نه ٿا سگهن. بدڪارن جا مٽ بدڪار ئي هوندا. بيوقوف هئا اهي جيڪي پٽن جي ڪري ڏيئرن کي پوريندا هئا. دفنائڻ جي قابل ته اسين آهيون. پر افسوس! اسان کي ڪير دفنائڻ وارو ڪونهي.“

”ڪير اسان جي ڄر جي ويجهو ايندو! بدڪار جي ڄر ڪنهن پاڪباز کي لهسائي وجهندي، ان ڪري اهڙن کي ته پري کان ئي سنگسار ڪري ختم ڪرڻ بهتر طريقو آهي. هٿن سان هلاڪ ڪرڻ جي به قابل نه آهيون. ڇو ڪنهن تي ڪني رت جا ڦهنگا پون! ڇو ڪير داغدار ٿئي ۽ پليت خون کي مٽائڻ لاءِ جتن ڪندو رهي! اهڙي خون کي جذب ڪرڻ جي طاقت ۽ دل فقط ڌرتيءَ کي ئي ڏنل آهي. جا خاموش صدين کان گنهگارن کي به پنهنجي سيني ۾ سانڍي رکندي آهي. حڪم جي بندياڻي آهي. پر جڏهن به ڌرتيءَ جي دل گنهگارن جي سوزن کان تڙپندي آهي ته بهار به ڪري پوندا آهن، شعلا نڪرندا آهن....“

”پٽ! تون اندر گرميءَ ۾ منجهند کان پيو آهين، خوش ته آهين.“ امڙ اندر ايندي پيار مان پڇيو. مان ته کيس امڙ چوڻ جي به قابل نه آهيان. نه نه هي امڙ به ساڳيءَ دل ۽ جگر رکي ٿي جيڪا ڌرتيءَ جي وسعت کي مليل آهي، پر امڙ جي دل ته ان کان به هزار ڀار وسيع آهي. ڌرتي ته ڦاٽي به پوندي آهي اڌما ڪيندي آهي، شعل ٻار ٿي ويندي آهي، آتش فشان ٻنجي ويندي آهي ته ڪڏهن روئي به ويهندي آهي. ڪوسا ڪوسا، ٿڌا ٿڌا لڙڪ وهائيندي آهي.

نيسارا ۽ چشما ڪڍندي رهندي آهي ۽ صدين تائين ڪڍندي رهندي.
”هي امڙ! ايترو ڏڪن ۽ دردن، تڪليفن ۽ ايڏائون جي باوجود نه صرف
سڀني سان لائيندي آهي، پيار ۽ پاڻوھ مان مٽي تي هٿ ڦيريندي آهي پر سڪ
مان پيشاني چمي ڪيترائي مڻ پريشانين ۽ نااميدين جا جذب ڪري وٺندي
آهي.“ تڏهن امڙ کي ڏکاري انداز ۾ ورائير،

”اڄ دل تي ڦاٿير امڙ! منهنجي لاءِ ڪا شفاف دل پٺا ڪر. جسرو ٿو
ڏريمر جيڪل، نئين روپ جو انتظام ڪر.... مون کي هي روپ نه گهرجي.“

”هچا! اڄ تنهنجي دشمنن کي ڇا ٿيو آهي؟ تون اڄ به حد پريشان ٿو
لڳين، خدا خير ڪري پٽ! توکي ٻيءَ دل جي ضرورت آهي نه، مون وٽ جا
آهي، اها ڪهڙي ڪم جي آهي؟ توکي مون ئي ته جنم ڏنو آهي فضل! توکي
ٻيهر روپ جي چو ضرورت آهي؟ ماءُ ته فقط هڪڙوئي روپ ڏيندي آهي ۽ اهو
ئي ته فرق آهي مشين ۽ ماءُ ۾. مشين ساڳيون شيون ڪيتريون ئي ڪڍي
سگهي ٿي. پر تون اڄ اهي ڳالهون ڪرين ڇو پيو؟“

امڙ مٿي تي هٿ ڦيري رهي هئي، منهنجي هٿيانءُ تي ڪجهه ڇندا پئجي
رهيا هئا، ڪجهه بار هلڪو ٿي رهيو هو.

”امان!“

”ڇڻو پٽ، صدقي ويان، ڇا ٿو چئين؟“

”امان، نسرين جي شادي يعقوب سان نه ٿيندي.“

”ڇو، ڇو پٽ! اڄ توکي انهن ڳالهين ۾ ڪنهن وڏو آهي؟“

”امان، نسرين جي زندگي خاطر توکي ائين ڪرڻو ئي پوندو.“

”ٻڌين پيو فضل جا پيءُ!“ امڙ ابي کي اندران ئي ٻڌائڻ لڳي.

”جيءُ“ ورائير مان ابي جو آواز آيو.

”ڇڻي ٿو ته نسرين جي شادي يعقوب سان نه ٿيندي.“

”ته کيس فريده وري ڪٿان ملندي؟“ ورائير مان ئي ابي ورندي ڏني.

”منهنجي شادي ٿئي يا نه ٿئي پر نسرين جي شادي يعقوب سان نه

ٿيندي امان.“ مان ستي پئي چئي رهيو هئس، ”هي منهنجو اٽل ارادو آهي ۽ اوهان

کي به اهوئي عرض آهي ته نسرين جي زندگي تباهه نه ڪريو.“

”ڇو تباهه ٿيندي، ڪيئن تباهه ٿيندي! يعقوب ته ڌاريو ڪونهي، فريده

به اسان جي پنهنجي آهي. هيءَ ته پراڻا رشتا آهن جي تڻ جا ئي نه آهن فضل! تون ڇا به چئين پر زبان ڏئي چڪا آهيون. ”امڙ جذبات ۾ ايندي چئي رهي هئي، ”اسان ورهن کان تنهنجي هٿن ۾ مهندي ڏسڻ جي آرزو ساندي پوڙها ٿي وياسين ۽ تون، هينئر اسان جي خواهشن ۽ تمنائن کي ٺڪرائڻ لڳو آهين، وري نسرين کي ٿو آڏ بڻائين؟“

”امڙ! جيڪڏهن فريده کي حاصل ڪرڻ لاءِ نسرين کي تباهه ڪرڻ شرط آهي ته مون کي اهو شرط منظور نه آهي.“

”هون! ته تون اسان کي جواب ٿو ڏئين بي شرم.“ ابي ورائندي مان ئي گجڻ شروع ڪيو، ”تو کي اسان جي آڏو زبان کوليندي ڌرو به شرم نٿو اچي. اسان توکي نپائي پالي ان لاءِ وڏو ڪيو هو ته تون اڄ اسان جي جذبات جو قتل ڪرين.....!“

”امان، بابا کي ڇو ته غلط نه سمجهي. مان اوهان کي ڇا ٻڌائيان ته .... بس امان بابا کي ڇو ته مون کي پنهنجي حال تي ڇڏي ڏئي ۽ نسرين کي تباهي کان بچائي، ويڃاري نپائي هڪ ڀاءُ جو عوض بڻجي پاڻ کي تباهيءَ جي منهن ۾ ڇو ڏئي، جيڪو پاڻ کي ڪنهن قابل ٿي نٿو سمجهي. اهو نسورو ناحق ٿيندو ظلم ٿيندو، بيداد ٿيندو، امان بيداد ٿيندو.“ مان ٻانهن ۾ منهن وجهي نير وهائي رهيو هئس.

”ڇا جو قابل ۽ نه قابل ادا!“ نسرين ڊوڙندي اندر ايندي چيو. ”مون ته انڪار نه ڪيو آهي ڀاءُ، اسان جي آرزوئن ۽ اميدن جو تعلق ته فقط تنهنجي شاديءَ جي مراد ڏسڻ آهي. اسين پيشيون ته ڪڏهن به پنهنجي لاءِ نه سوچينديون آهيون فضل! توهان منهنجي لاءِ نه سوچيو، خدا جي واسطي باپي ۽ امڙ کي جواب نه ڏيو ادا.....“

”نسرين! مان پنهنجي ڪري توکي برباد ٿيڻ نه ڏيندس...“
”ڇا جي بربادي؟ توکي ڇا ٿي ويو آهي فضل! يعقوب ۾ آخر ڪهڙي خرابي آهي. هو اسان جا عزيز آهن ۽ اهو نه ٿيندڙ رشتو آهي.“
امڙ مون کان حيرت مان ڏسندي پڇيو. هن کي ڪجهه سمجهه ۾ نه ٿي آيو ته مون کي آخر ڇا ٿي ويو آهي.

”امان، اهو سڀ درست آهي. يعقوب مون کي به سڀ کان پيارو آهي.“

پر... مان اوهان کي ڇا ٻڌايان! بس مان نٿو چاهيان ته نسرين جي شادي يعقوب سان ٿئي.

”۽ فريده؟ جنهن لاءِ توڻي پهرين بيحد ستايو هو ۽ اسان کي هن جي والدين ڏانهن بار بار وڃڻ تي مجبور ڪيو هو. تون سوچ ته سهي ته هن غريب جي دل تي ڇا گذرندو فضل! تون هوش ۾ ته آهين؟“ امڙ ڪجهه سمجھائڻ جي انداز ۾ چوندي رهي. ”۽ ساڳئي وقت اسان توڙي هنن جي عزت جو به سوال آهي. آخر اسان جو قصور ڪهڙو آهي جنهن لاءِ تون بدنام ڪرڻ تي سندرو ٻڌي بيهي رهيو آهين. توکي مامتا جو ڪو خيال نٿو پوي فضل! اسان توکي ان لاءِ چڻيو هو ته تون اسان جي عزت کي ائين پيرن سان لتاڙين ۽ ٺوڪرون هڻين؟ اسان توکي ان لاءِ پڙهايو ته تون والدين جي احترام بجاءِ انهن کي ذليل....“

”امان! منهنجي مڙي امان!! هي تون ڇا چئي رهي آهين.“ ٽپ ڏئي وڃي امڙ جي پيرن ۾ ڪريس. ”امان، مان ته ائين سوچي به نه ٿو سگهان....“

”هتي پري ٿي نالائق! تون ته هاڻي منهنجي قدمن جي به قابل نه رهيو آهين! تنهنجو اهو سور زندگيءَ ۾ ڇڏي ڇڏيو. هڪڙوئي پٽ مليو سو به نادان. ياالله! هي ڪهڙن گناهن جي سزا ٿو ڏين؟ ان کان هي ڏين نه ها ته سور ته ڪونه ٿئي ها....!“

”امان، امان!“ مان امڙ جي پيرن ۾ چنبڙيو نير وهائي ڪجهه چوڻ جي ڪوشش ڪري رهيو هئس. ”امان، مان بي قصور آهيان. مان نسرين جو دشمن نه آهيان. مان فريده جو به دشمن ٿي نٿو سگهان. هوءِ ته مون کي زندگيءَ کان به عزيز آهي، پر امان....“

”ادل، پوءِ انڪار ڇو ٿو ڪرين!“ نسرين مون کي ليلائڻ لڳي. ”تو چيو هو نه، ته آئون تنهنجي هٿن تي مهندي لائينديس ۽ سهرا ڳائيندس. پوءِ ڇو تون مهندي لڳائڻ ۽ سهرا ڳائڻ کان مون کي محروم ڪرين! فضل، ڏس! تو ائين به چيو هو، ته تون منهنجي لاءِ ڪهنبا ڪپڙا پاڻ آڻيندين؟ پوءِ ڇو اڃ تون اهي سڀ وعا وساري ويٺو آهين؟“ ٿورو ترسي وري چوڻ لڳي،

”فضل! امڙ ابي کي ناراض نه ڪر. هو تنهنجي ئي اميدن ۽ آسرن تي جيءَ رهيا آهن. ٻئي طرف فريده جي دل تي ڇا نه گذرندو. هو اڳي ئي پاڻ

کي تنهنجو سمجهندي رهي آهي. بشير لاءِ به هن فقط تنهنجي ڪري ئي انڪار ڪيو هو. آخر هن غريب جو قصور ڪهڙو آهي جنهن جي کيس ايڏي سزا ٿو ڏين؟ مان هن سان جيڪي وعدا ڪيا هئا، ڇا اهي به پورا ڪرڻ نه ڏيندي؟ مان هن کي مهندي لائينديس، ڪپڙا پارائينديس، لائونڊ ڌيارينديس، گهرورو گهوينديس، ڇا اهي سڀ دوکا آهن، غريب آهين؟ اڌل تون انڪار نه ڪر، تون ها ڪر، فضل تون ها ڪر... توکي قسم آ....."

"ڏس نسرين! مون کي قسم نه ڏي." مان کيس پاڪر پائيندي چيو، "مون کي انڪار ته ناهي پر....."

"ڏس امان، ادا کي انڪار ڪونهي... نسرين خوشي مان اڃان زور سان پاڪر ۾ وٺندي چيو ۽ جملو پورو ڪرڻ نه ڏنو." پر فريده کي ايترو ضرور چڱجان ته...."

"ها ها، ڇا چوانس، تون چئو مان هاڻي ئي ٻڌائي اچانس..."

"چڱانس ته فضل پنهنجي مرضيءَ سان شادي نه ڪري رهيو آهي.... ۽ اگر تون انڪار ڪندي ته اهو ٿورو عمر پير نه وساريندس. مون کي تنهنجي زندگي عزيز آهي ۽ مان پاڻ کي تنهنجي قابل نٿو سمجهان..."

"هوءَ وري ڇو انڪار ڪندي؟" امڙ وڃ ۾ ورندي ڏني ۽ مون کي سيني سان لائيندي چيو، "پت هن ۾ ۽ تو ۾ وڏو فرق آهي...."

"اهوئي ته فرق آهي جنهن لاءِ مان تڙپان ٿو امان..."

"غلط نه سوچ پت! هوءَ تو وانگر ضدي ۽ اياڻي ٿورو ئي آهي..."

"نسرين! فريده کي ضرور چڱجان. ڏس تون پيڻ آهين نه، پيشيون ته ڀائرن تي قربان ٿينديون رهيون آهن. هي ته ڪا وڏي ڳالهه ڪانهي... ۽ ها، هاڻي تنهنجي به مرضي آهي. مان توکي وڌيڪ ڪجهه نه چوندس. يعقوب ۽ مون ۾ ڪو فرق ناهي."

"تون منهنجو فڪر نه ڪر فضل! جيڪي قسمت ۾ هوندو. باقي فريده کي ضرور چونديس ته اڌل پنهنجي مرضيءَ سان نه پر منهنجي، ابي جن جي ۽ تنهنجي خوشيءَ خاطر شادي ڪري رهيو آهي."

شاديءَ ۾ ڪا دير ته ڪانه هئي، ويتر منهنجي ڳالهين والدين کي مجبور ڪري ڇڏيو ته هو جلد کان جلد اهو ڪم اڪلائي وٺن ۽ آخر اهو ڏينهن به

آيو. گهر ۾ ڳيچ ڳائڻ شروع ٿي ويا. اهو وقت به آيو جو نسرين سهيلين سان گڏ مهندي کڻي ڪمري ۾ داخل ٿي. مان بلڪل اداس ۽ وياڪل پنهنجن غلطين ۽ فريده جي بربادين تي سوچي رهيو هئس.

نسرين جي سهيلين ڳيچ ڳائڻ شروع ڪيا. هوءَ دل جي ارمانن سان هٿن تي مهندي لائي رهي هئي ۽ مون کي خوش ڪرڻ ۽ ڪلاڻ لاءِ اکين ۾ ڏسي مشڪن جي ڪوشش ڪري رهي هئي. پر منهنجي مرجهايل چهري تان هوءَ اباڻڪائي دور ڪري نه سگهي. اوچتو نسرين جي سهيلين هي ڳيچ ڳائڻ شروع ڪيو،

ڊڳي جو ملهه هزار، ڊڳو هر نه هلي، ڊڳو پير پيران،

ڊڳو پير پيران، وه واه! ڊڳو پير پيران."

منهنجي دل تي چن هڻوڙا لڳڻ شروع ٿي ويا.

"چوادي! اهو ڳيچ پنهنجو نه ڳايو." نسرين سهيلين کي ٽوڪيندي چيو،

"ڊڳي جو ملهه هزار، ڊڳو هر نه هلي -

ڊڳو پير پيران، آ-ها ڊڳو پير پيران، شابي - ڊڳو ..."

منهنجي مٿان چن ڪا چپ اچي ڪري جنهن جي بار ۾ مان دٻجي گهٽيل گهٽيل سام ڪڻڻ لڳو هئس. مان ڏڪڻ لڳس، پگهر ريلا ڪري وهڻ لڳو. اکين چنڇڻ ڇڏي ڏنو. نظرون تڪ ٻڏي بيهي رهيون. ڪن مان دونهان نڪري رهيا هئا. نسرين منهنجي حالت ڏسي گهٻرائجي وئي ۽ سهيلين کي زبردستي وٺي ٻاهر نڪري وئي. ڪجهه بار ته هلڪو ٿيندي محسوس ڪيم پر ڪن ۾ اهو ساڳيو آواز بار بار گونجيو رهيو.

"ڊڳو پير پيران، ڊڳي جو ملهه هزار، ڊڳو هر نه هلي -

ڊڳو.....ڊڳو....."

"مان تصور ۾ فريده کي سڀج تي پنهنجي انتظار ۾ ويٺل ڏٺو. مان ڏڪندڙ قدمن سان تڙند، هن جي ويجهو وڃي رهيو هئس. فريده جي من مندرجي قريب ٿي رهيو هئس ۽ هوءَ صدين برابر انتظار کي ختم ٿيندو ڏسي خوشيءَ ۾ نه پئي ماڻ.....

اوچتو پٺ تي ڪرڻ جو ٽهڪو ٿيو. مون محسوس ڪيو ته مان ئي ڪري پيو آهيان. منزل تي پهچڻ کان اڳي، ۽ فريده چرڪ پري ڊوڙي اچي

اٿاري رهي آهي.

”مون کي ڇڏ فریده مون کي ڇڏ، مان تنهنجي قابل نه رهيو آهيان. مان ڌوڪو آهيان، فريب آهيان. مان بناوٽي گل آهيان جنهن ۾ ڪابه خوشبوءِ نه رهي آهي، نه زندگي آهي ۽ نه جواني، مان سڄو ئي داغدار آهيان. پر هي دنيا جو سارو روپ ۽ ڏونگ فقط توکي ڌوڪي ڏيڻ لاءِ آهي. تون معصوم آهين، تون انهن جي چنبي ۾ نه اچجانءِ. توهان هي ظلم ٿي رهيو آهي. تون هميشه ظلم جي چڪي ۾ ته پيسجي رهي آهين. تو منهنجو انتخاب ڪري سٺو نه ڪيو. مان تنهنجي قابل ئي نه رهيو آهيان فریده!“

منهنجا چپ برابر هلي رهيا آهن، ڪجهه حقيقت بيان ڪري رهيا آهن، ڌوڪي جي ديوار ڪيرائي رهيا آهن، زندگي ۽ جا راز کولي رهيا آهن، خبر ناهي ته ڪنهن ٻڌا به لائي نه. پر حقيقت به هي آهي ته نوجوانين جي غلط ڪارين اسان پنهي يعقوب ۽ منهنجي جوانين کي اڏوهي وانگر چئي هميشه لاءِ ختم ڪري ڇڏيو آهي، هاڻي ته انهن ڪمزورين جو علاج نه ڊاڪٽرن وٽ آهي ۽ حاذاق حڪيمن وٽ.

اسين زندگي هوندي به ختم آهيون زنده هوندي به مرده آهيون.

خود فریبي

سخت گرميءَ جي باوجود فليٽ تان هيٺ لهي آيس. پر تڪ منجهند هئڻ ڪري سواريءَ جو ملڻ مشڪل هو. ڪا ڪا رکشا آئي ٿي ۽ سواري سوڌو ڪٽ ڪندي گذري ٿي وئي. بي حد پريشانيءَ جي عالم ۾ اوچتو هڪ ڪرڙوڊ ۽ ڏهري شخص کي بازار جي طرف کان ايندو ڏٺو. آيا ۽ ويا ته ٻيا به پئي پر هن جي چهرې جي تاثيرات ذهن ۾ هڪ عجيب هلچل پيدا ڪري ڇڏي. هو جيئن ئي ويجهو پوندو ويو تيئن سندس ڪشش ۾ اضافو ايندو ويو. انهيءَ ڪشمڪش خواهش پيدا ڪري ڇڏي ته هن جو تعارف وٺڻ ڪنهن به صورت ۾ ضروري آهي. ڇو ضروري آهي؟ ان جو مون وٽ ڪوبه جواب ڪونه هو. پر هو جيئن ئي ويجهو پهتو ته مان رهي نه سگهيس، ”توهان جو تعارف.....؟“

”مان!... صبح جو جيئن ئي سج ڪٺي ڪڍي ٿو ۽ شام جو دنيا کي پنهنجي تاريخيءَ ۾ ڦٽو ڪري ڪنهن ڪنڊ پاسي لڪي وڃي ٿو، مان به ان سان گڏ گردش ۾ ئي هوندو آهيان. منهنجو خون پسينو ولوڙبو رهي ٿو. . . سڪ ۽ آرام جي خواهش هوندي به مان ڪڏهن ان کي حاصل ڪرڻ ۾ ڪامياب نه ٿيو آهيان. اهوئي سبب آهي جو منهنجي حالت ته باعث ڪشش آهي يا رحم جوگي رهي ٿي ۽ پنهنجي سيني ۾ سڪ جو ساھ کڻڻ جي آرزو رکي عمر گذاري ڇڏيان ٿو. مان چين ۽ آرام جي حقيقت کان نا آشنا رهي بيگانو ۽ غريب الوطن رهان ٿو. تون منهنجو پيڇي ۽ ٻڌي ڇا ڪندين...؟“

”او، تو سان ته همدردي آٿر، ٻڌاء ته تون ڪير آهين ۽ ڇا ڪندو آهين!... مزدور ته نه آهين؟“

”ها، آئون مزدور آهيان. پر عام مزدورن وانگر ڪلهن تي بار نه ڏوئيندو آهيان ۽ نه چڪڙا چڪيندو آهيان. نه ڪنهن مل يا ڪارخاني ۾

صبح کان شام ناڻين وهو ڍڳي وانگر وهي پيٽ جي دوزخ کي پريندو آهيان. منهنجي کلهن تي ته قوم ۽ وطن جي بقا جي ذميواري عائد ٿيل آهي. جنهن کي نپاهڻ جي هر ممڪن ڪوشش ڪندو رهندو آهيان.”

”هون - ان جو مطلب ته تون آبادگار آهين ۽ تنهنجو ڪم آهي زندگين کي بقا ڏيڻ.“

”جي! درست، پر مان ته زمين ۾ هارپ نه ڪندو آهيان ۽ نه ظالم مفت خور وڌيرن وانگر ڪرسي ۽ ڪوچن تي ويهي حڪم هلائيندو آهيان. مان ته انسانن جي دلين ۽ دماغن ۾ بچ ڇڏيندو آهيان. پاڻي ۽ جو بچ، پيار ۽ محبت جو بچ، ويڙهيچن سان وڙ ڪرڻ جو بچ، ساڳئي وقت ڪري ۽ کوٽي کي پرکڻ جو به بچ.....“

”ان جو مطلب ته تون سوشل ورڪر آهين؟“

”ائين نه، مان واقعي سوشل ورڪر آهيان پر فقط رفاهي ڪمن سان دلچسپي ناهي، مان ته ڪردارن کي اڀارڻ ۽ عزت نفس پيدا ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو آهيان.“

راهن ۽ منزلون ڏيکاريندو آهيان. احتياط ۽ صبر کي ذهن نشين ڪرائيندو آهيان، ڇو ته بي احتياطيون جائين جون دشمن ٿي ته هونديون آهن. ان هوندي به حسن اتفاق ٿيو پون. پوءِ ڪڏهن نور نظر رهندو آهيان ته ڪڏهن زير عتاب اچيو وڃان.....“

”تون ڊرائيور ته نه آهين، سچ، آهين نه؟“

”ها، مان ڊرائيور آهيان پر معاف ڪندا، مان گاڏيون ۽ موٽرون نه هلائيندو آهيان ۽ نه ڪنهن تي ان طرح پنهنجي حيثيت ۽ اهميت جو اثر ويهارڻ جي ڪشش ڪندو آهيان. مون کي موٽرن ۽ بنگلن کان نفرت هوندي آهي نوجوان! اهي عيش عشرت جا ساز و سامان آهن. البته، مان ذهن ۽ دلين جا استيرنگ قبضي ۾ رکي غلط راهن ۽ ويرائين کان بچائڻ جي ڪوشش ڪندو آهيان. مان پيءُ جي شفقت ۽ ماءُ جي پيار جو ٻيو روپ آهيان. مان تهذيب ۽ ثقافت، تمدن ۽ اخلاق جو آئينه دار آهيان. ماضيءَ جو محافظ ۽ مستقبل جو معمار آهيان منهنجي من ۾ ته وطن ۽ قوم جي محبت هر وقت مؤجزن رهي ٿي ۽ مان ته ان کي هڪ پل پي فراموش ڪري نٿو سگهان.“

”هون! سمجهيس، تون استاد آهين يعني ماستر آهين؟“
 ”واھ سائين، خوب ڄاتو سڃاتو اٿئي! مان برابر استاد آهيان. پر يقين
 رک ته مان قوم جي نونهالن کي ڪمرن، مسجدن ۽ مڪتبن ۾ تڏن تي
 ويهاري يا بئڇن تي بهاري پڙهائيندو نه آهيان، ۽ نه.... سندن غلطي تي کين
 لکڻ، چمڪڻ يا رولن سان ڇيڊ ڪندو آهيان. مل! مان ته فقط ڪردار ۽
 معيار جا نقش ڇيندو آهيان. مناظر پيش ڪندو آهيان ۽ روپ نڪريندو آهيان.“
 ”اڃا ته تون مصور به آهين؟“ مون فوراً ڳالهه کي سمجهندي چيو. ”سج
 پڇ ته مصور ئي آهيان پر خيالي تصويرون نه ٺاهيندو آهيان ۽ نه انهن کي
 لافاني ئي قرار ڏيندو آهيان. مان ته حقيقي جسماني مشنري جي چڪاس
 رکندو ۽ ان جي فضا توڙي ماحول کي درست رکڻ جي ڪوشش ڪندو
 آهيان.“ هن پنهنجي ئي انداز ۾ ورائيو.
 ”هائي سمجهيس، تون مڪينڪ آهين، اجايو پيو لکائين.“ سوال کي
 جاري رکيو.

”صحيح! مان واقعي مڪينڪ آهيان. لکائڻ مان ڀلا فائدو! پر دوست،
 مان مشيني پرزن مان قطعي نه ڄاڻان. مان ته انساني تخليقي مشينري ۽ روپن
 مان بيزار آهيان. ها البته حقيقي مخلوق جي ڀلي خاطر پاڻ کي وقف رکندو
 آهيان ۽ ڏينهن رات ان جدوجهد ۾ پنهنجي زندگي ڪپائي رهيو آهيان.“
 ”مان حيران آهيان ته تون مزور نه آهين، آبادگار نه آهين، مصور نه آهين،
 نه ڊرائيور آهين ۽ نه مڪينڪ آهين، آخر تون آهين ته ڇا آهين؟“ مون پريشان
 ٿيندي پڇيو.

”مان سيڪجهه آهيان، پر افسوس جو ان هوندي به ڪجهه نه آهيان.“
 هن مختصر جواب ڏنو.

”تنگ نه ڪر.“ بيزار ٿيندي چيو مانس، ”فقط ايترو ٻڌائين ته تون
 ڪير آهين ۽ ڇا ڪندو آهين. معاشري ۾ تنهنجي حيثيت ڪهڙي آهي؟ ڊاڪٽر
 ته نه آهين؟“

سخت گرمي ۽ سبب نرڙ تان پگهر اڳهندي چيائين،
 ”ائين به چئي سگهجي ٿو. مان واقعي ڊاڪٽر ئي آهيان، پر جسماني
 بيمارين جو علاج مون وٽ نه ملندو. مان ظاهري يا انفرادي ڦٽ ڦڙين ۽

ناسورن کي نه ڇٽائيندو آهيان. پر مان ته قومي ۽ مجموعي ناسورن ۽ بيمارين، توڙي ڪمزورين کي ختم ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو آهيان. مون وٽ نه خالص ۽ نه ناڪاره ملاوت ٿيل دوائون ملنديون، ۽ نه رنگين پاڻي ۽ جو مڪسچر ئي پياريندو آهيان. نه منهنجي (Consultaion) في هوندي آهي ۽ نه منهنجي در تي بيمار پنهنجي واري جو انتظار ڪندي دم توڙيندا آهن. مان ته صرف اندروني ۽ روحاني بيمارين ۽ ڪمزورين جي نشاندهي ڪندو آهيان جي انفرادي به هونديون آهن ته قومي به هونديون آهن....”

”بس بس، مون کي هاڻي پتو پئجي ويو، تون جوتشي آهين. بيڪار اچي تنگ ڪيو اٿئي؟“ مون کيس ڪٽيندي چيو.

”اندازو غلط نه لڳايو اٿئي دوست! مان جوتشي ئي آهيان پر پاءُ، مان ستارن ۽ سيارن کي آڌار بنائي ڍارن تي ڪنهن مجبور ۽ اڻجهڻ جي قسمت جو قتل نه ڪندو آهيان. ۽ نه ان طرح سان همدرد دشمن جي صورت ۾ قوم جو ڪيسوئي ڪٽيندو آهيان. نه وري هٿن جون رڳائون ڏسي عظيم پامست سڏائي ماڻهن جي بي ترتيب زندگين جا حل تلاش ڪندو آهيان ۽ کين ماضيءَ جا دردناڪ حالات ٻڌائي مستقبل جا سهانا خواب ڏيکاري مطمئن ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو آهيان.....“

”آخر تون ڪهڙي بلا آهين دوست! جنهن جو نه منهن آهي ۽ نه سر، ملازم آهين يا فقير، چور آهين يا سياستدان، واپاري آهين يا ڪاسبي، عاشق آهين يا دنيا کان بيزار موالِي؟“ مون کي غصو اچي ويو ۽ رڙيون ڪندي کيس گلي مان چڪ بيهي رهيس، ”سچ پچ ٻڌاءُ، مون کي چريو نه بناء ۽ نه بد دماغ ٿي ڪر....“

منهنجا به تارا نڪري آيا هئا. طبيعت ۾ جولان ڏسي به هن جي چهري ته ڪوبه فرق نه آيو ۽ هو اطمينان سان پاڻ ڇڏائي چوڻ لڳو،

”ملازم ٿي سمجهه، پر يقين ڪر ته ڪنهن آفيس ۾ ٿيل آڏو ويهي فائلن جي ورق گرداني نه ڪندو آهيان ۽ نه ئي چهري کي ڪامڻي بنائي ڪروڙ ظاهر ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو آهيان ته ڪو اڻجهڻ ويجهي اچڻ جي جرئت ٿي نه ڪري، ۽ جي اچي به ڪئي ته پهرين منهنجو هٿ هن جي کيسي ۾ هجي ۽ پوءِ هن جي درخواست منهنجي ميز تي.“ هو چوندو رهيو.

سياستدان ته چوتيءَ جو آهيان پر ڪوڙا وعدا مون کان نه پڄن، نه قوم جي ڪمزور نبض تي هٿ رکي ڪانئن ووٽ حاصل ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو آهيان. مان واپاري به وڏو آهيان ۽ سوداگري مون کان ڪير سڪي، پر مان قوم جي موت جي رسي پاڻ وٽ ڇڪي نه رکندو آهيان جو جڏهن وڻن جي پنهنجو ”آلو“ سڌو ڪندو وتان.

چور به آهيان، چو ته مون لاءِ اهو عيب ناهي. پر مان ته ڪنهن کي نقصان نه پهچائيندو آهيان. مان پنهنجي گهر ڀرڻ بجاءِ هر شيءِ قوم جي نذر ڪندو آهيان.

فقير هجڻ ۾ ڪهڙو شڪ! پر بابا مان پنهنجي پيٽ ڀرڻ جي بجاءِ ثقافت، تهذيب ۽ تاريخ کي محفوظ رکڻ خاطر، قوم کان ئي ٻڌندو آهيان. اهو به سچ آهي ته تعمير ڪرڻ منهنجي فرض ۾ شامل آهي، پر سچڻ! مان نه محلاتون جوڙيندو آهيان ۽ نه يونگيون ٽيڪن تي بيهاريندو آهيان. ها مان پٿرن ۽ سرن جي بجاءِ خيالي ۽ تصوراتي قلعا ضرور جوڙيندو آهيان، جي پنهنجي ملڪي بقا ۽ قومي سر بلندي خاطر ئي هوندا آهن. جن کي نه ڪير ڊاهي سگهي ٿو ۽ نه نقصان ئي پهچائي سگهندو.

ڪاسبي هجڻ ۾ شرم ڪونهي. پر حقيقت ۾ مون وٽ زندگيءَ جي عام استعمال جو ڪوبه ڪسب ڪونهي.

عاشق سڏائڻ ۾ خرچ ناهي بابلا، پر ٻين کي به هميشه گهاٽل رکندو آهيان....

”بس بس مان وڌيڪ ٻڌڻ نٿو چاهيان،“ وچ ۾ ٽوڪيندي چير، ”معلوم ٿيو ته تون ڪجهه به نه آهين ۽ اکر آهين ته.... ته..... روح.... يا انجو..... ڀاڄو ئي آهين.“

”دوست بيزار نه ٿي،“ هن پيار واري انداز ۾ چيو، ”مون کي اکر ڳولڻ چاهين ٿو ته پوءِ ڪنهن ڪتاب ۾ ڏس. چو ته آئون پاڻ ڪتاب آهيان ۽ قلم ان سان گڏ اٿر. لکڻ منهنجو ڪم آهي، سچ لکڻ ۽ سچ چوڻ.“

ڪيس ۽ ڪيس

”گهڻي، تون مون کي جواب ٿي ڏئين ته مان دير ٿي ڪانه وينديس. تون ڪير ٿيندي آهين جواب ڏيڻ واري؟“ بلو تارا ڪيندي ۽ آرون ڪندي مون تي وريو.

”چوچتو ٿيو آهين ماري ڪجهه هوش ڌار، غيرت به اٿئي يا نه.“ مون ڪيس گهوريندي چيو، ”آخر مڙد آهين مڙد، ننڊو منڊو ته ڪونه آهين جو سارو ڏينهن لولهن وانگر گهر ۾ پيو هوندين يا اوتارا وسائيندو وتيندين. پنهنجي حالت ته ڏس! ڪير چوندو ته تون به!“

”بند ڪر زبان مردار، ته اتي ئي نه ڪشي ڇنڊا پتي پٽهين جي گهر موڪليانء. تون مون کي طعنا ٿي ڏين بي حيا بي شرم! مان چوانء تو ته توکي دير ٿي ويڃو ئي پوندو. آءُ ڪم ڪونه ڪندس. مون کي لاچار به ڪهڙو پيو آهي. ٻچا به تنهنجا آهن، ڀلي بڪون مرن.“ بلو وري به ايو ٿيندي اکين ۾ آڱريون هڻندي چوندو رهيو، ”وڏيرو ابو آهي توکي ان جي گهر وڃڻ ۾ ڪهڙو عار! اجايا ماڻهو ڪلائيندين ۽ مون کي به خوار ڪندينء! ماڻڙي ڪري ڪجهه گذر سفر جو سوچ، ڀلا ايندو ڪٿان ۽ ڪٿان؟“

”ٻڌايو مانء ته تنهنجو ابو اڪيون پايون ويٺو آهي. توکي کولي ٻڌائيانء ته هو ڇا ٿو چاهي! ڪجهه غيرت به اٿئي يا سڀ نشي ۾ وڃائي آئين؟“

”بڪ بڪ بند ڪر مڇلي! آءُ سڀڪجهه سمجهي ويو آهيان ڪمزات،

تون ڪم ڪرڻ کان نتائين ٿي. تنهنجو هڏ به سڀڻ پلنگ ٿو چاهي، ليڪن ڪن کولي ٻڌي ڇڏ، تون امير جي گهر ۾ نه پر هڪ مسڪين جي گهر ۾ آهين. مون وٽ داڻو به ڪونه اٿئي. هٿ هلائيندينء ته پيٽ گذر به ٿيندو. نه ته اتي پئي ڌوڙ پائجان، ڪير پڇندو به ڪونه.“

”ڌوڙ ته تون پيو پائين ماري.“ مون منهن سڄائيندي چيو مانس، ”اجايو

مون کي پيو پراين درن تي ٿاڀا ڪارائين. اهڙو جي هڏ هليڪو هيئي ۽ دادلو هئين ته پوءِ شادي ڇو ٿي ڪيئي؟ توکي ته ڀنگين ۽ چرسين کان چونڪارو ٿي نه ملندو. موالين جي محبت مٺي هيئي ته پوءِ مون سان پلڻ نه اٽڪائين ها، مون کي هن جنجال ۾ نه وجهين ها. آخر توکي ڪم ڪندي ٻرو ڇو ٿو وٺي؟ پنهنجي غيرت کي پنهنجي هٿن سان پيو ٺيلا ڪرين....”

”تون ائين چپ نه ڪندين پاڻ.....“ ۽ بلو پادر کڻي مون تي ورندي چيو، ”مان ٿو چوان ته اهي بي هوديون ڳالهائون منهنجي آڏو نه ڪندي ڪر.“ پادر سان منهنجو ڪٽ ڪٽيندي چوندو رهيو، ”ڪير چوندو ته تون به ڪا جوءِ آهين. تون ته ڏاڏن آهين ڏاڏن. ماڻهو گهر ۾ آيو ناهي، ڪڪر وانگر جهٽي ناهي. اڄ ته ساري ڪسرون ڪيندوسان،“ منهنجي رڙين ۽ پادر جي شپڪن ۾ هو اڃان به چوندو رهيو، ”اڄ ڏسان ته ڪير ٿو توکي ڇڏائي. تنهنجي روز روز جي ڪل ڪل اڄ ختم ڪرڻي آهي. ڏسان ته ڪيئن نه ٿي وڌيري جي گهر وڃين....“

”هو مون کي هٿين جو پوندو آهي...“ اصل ڳالهه کوليندي چيم.

”ڪوڙ ٿي ڳالهائين بهاني باز..... مٿي ۾ ڌوڙ ٿو وجهين.....“

”ماريا، هو چڪي سيني سان لائيندو آهي.....“ حقيقت بيان ڪيم.

”۽ جي سڪي، کائي ته ڪونه ويندو!“

”هن جي رهندڙن جا نشان اڃا تائين بيٺا آهن انڌو تون به نه آهين.“

ڏسندو ڪونه آهين؟“

”تنهنجو مٿو خراب آهي رڻ بهتان ٿي هٿين وڌيري تي. اڄ سڀ چڪر

ڪيندوسان، تو سمجهيو ڇاهي؟“

”مرڙيل، الڙي، سمجهين ڇوئڻو. هو ڌونڌاڙي ناستو ڪري وجهندو

آهي، گهوڙاڙي، ڪپڙا به ليڙون ٿي ويندا اٿم. تون پاڻ ڪونه ڏسندو آهين؟

امان ڏي، مان ته ان راکاس جيڏي جي هٿن ۾ رانديڪي وانگر بڻي نچندي

آهيان. ننڍي نيتي اٿمانءِ ڪو خيال نٿو پوي؟ پر تو ۾ آهي به ڇا! جو توکي خيال پوي؟“

مون گهڻوئي غيرت ڏياريمانس، پر هو هڏ حرام جڏهن ماري ٿڪو

تڏهن بڙ بڙ ڪندو ۽ ائين چوندو ٻاهر نڪري ويو ته، ”مون کان ڪم ڪونه

ٿيندو ڇاهي ڇا به ٿئي.“

مستتر آزاد

اڄ جنوري ۱۹۷۲ع جي سخت سرد رات آهي. هن وقت مان سينٽرل جيل جي بي ڪالاس روم نمبر ۱۲ ۾ رات جو ۱۱ وڳي پنهنجي ويجهڙائي واري زندگيءَ کان جيل تائين جي حالات کي قلمبند ڪري رهيو آهيان.

مان هن وقت حڪومت توڙي عدالت ٻنهي وٽ باغي قرار پائي چڪو آهيان. ملڪ ۽ قوم جي باغي جو الزام مون تي ثابت ڪيو ويو آهي. ناقابل معافي جرم، عدالت عاليه ٻه ”ٽربيونل“ جي فيصلي جي توثيق ڪري ڇڏي آهي. منهنجي اپيل رد ٿي چڪي آهي، ۽ مون کي اسپيشل ٽربيونل طرفان ڏنل ڦاسيءَ جي سزا کي برقرار رکيو ويو آهي. هڪ هفتي بعد اڄ کان ليڪ ائين ڏينهن تي صبح جو ساڄهر ئي جيل جي ڦاسي گهاٽ ۾ منهنجو خاڪي جسم پنهنجي روح کان خالي هوندو. خلاف معمول اڄ ئي مون کان منهنجي آخري خواهش به دريافت ڪئي وئي آهي. توهان پاڻ سوچيو ته منهنجي خواهش ڪهڙي ٿي سگهي ٿي؟ نه مان دولت مند آهيان جنهن کان الڳ ٿيڻ سبب ڪا خواهش رکندو هجان. نه مان ڪنهن اعليٰ عهدي تي فائز رهيو آهيان ۽ نه اهڙي خواهش ئي اٿم، جنهن لاءِ اڃان به ”هڪ ڏينهن جي بادشاهي“ جي چاهت رکندو هجان. مان اخلاقي مجرم ته آهيان ڪونه جو اڃان چند ڏينهن زنده رهڻ جي مهلت وٺي پنهنجي پيشانيءَ تي لڳل داغن کي مرن کان اڳ مٽائڻ جي ڪوشش ڪريان.

مون جنهن خواهش جو اظهار ڪيو اها ٻين عام ماڻهن لاءِ ته عجيب ٿي سگهي ٿي پر مون لاءِ ته راحت جو باعث آهي. ”مون کي فقط هڪ ڪلاڪ لکڻ جي اجازت درڪار آهي پنهنجي آتم ڪهاڻي لکڻ ۽ ان جو ملڪ جي وڏن جريدن ۾ شايع ٿيڻ.“ منهنجي ان خواهش کي تسليم ڪيو ويو آهي ۽ هي جو ڪجهه لکي رهيو آهيان اهو هڪ ”باغي“، جنهن جي زندگي باقي

هڪ هفتو حياتي جي قيد ۾ رهندي، ان جي آخري خواهش جي پوئواري آهي. اڄ مان بي حد خوش آهيان، سڪون ۽ راحت محسوس ڪري رهيو آهيان. ڇو ته جنهن ڳالهه کي حڪومت، ٽريبونل ۽ عدالت تسليم نه ڪيو آهي ۽ هڪ سال تائين ڪيس هلندو رهيو آهي ان جي ڪاروائي هاڻي محفوظ نه رهندي بلڪ سر عام ۽ هر فرد جي زبان تي اچي ويندي ۽ منهنجو مقصد حل ٿي رهيو آهي ڇو ته مان جيڪي ڪجهه چيو ٿي اهو مان حڪومت، عدالت ۽ عوام مٿي کي پيش ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿي ويو آهيان. مون کي يقين آهي ته منهنجي راءِ کي اڄ نه، ته سياسي ضرور تسليم ڪيو ويندو، جنهن ڳالهه کان مون عوام کي آگاهه ڪرڻ گهريو ٿي، ان کان هو چڱيءَ ريت واقف ٿي ويندو. هڪ ڀيرو اگر عوام جي ذهن ۾ ڪا ڳالهه گهر ڪري وڃي ته پوءِ ان جو حل هو پاڻ ئي تلاش ڪري وٺندا. پنهنجا رهبر پاڻ هوندا، ڪاروان پاڻ هوندا، لشڪر به پاڻ هوندا ته ڪمانڊر به پاڻ ئي هوندا.

عدالت عاليه ۾ منهنجي اپيل جي آخري ٻڌڻي اڄ هئي. نائين بجي کان اڳي ئي عدالت جو ڪمر وائين سان ڀريو پيو هو. ڇو طرف نظر ڦيرائي ڏٺو هئس ته دوستن ۽ واقف ڪارن کان سواءِ اڻ ڄاتل ڇهرا به ڪافي تعداد ۾ هئا. پر ڪنهن جو به مک خوش نظر نه آيو هئس. سڀ وياڪل، هيسيل ۽ منهن لٿل هئا، جن مان تڪليف جا آثار صاف ظاهر هئا. محسوس ڪيو هئس ته اهي عوامي نمائندا ته ڪم از ڪم مون کي مجرم نٿا سمجهن. اخباري نمائندا به ڪافي تعداد ۾ موجود هئا ۽ انهن سان فوٽو گرافر به، شايد منهنجي زندگيءَ جا آخري يادگار فوٽا وٺڻ چاهيائون ٿي، هڪ مجرم جي حيثيت ۾ يا بي ڏوهي ڄاڻي منهنجو ڪيس ٻڌڻ آيا هئا.

جيئن ئي ججن جي فل بئنچ چيف جسٽس جي رهبري ۾ پٺئين دروازي کان ڪمري عدالت ۾ داخل ٿي ته ويٺل سڀ احتراماً اٿي بيهي رهيا ۽ مڪمل خاموشي ڇانئجي وئي هئي. چند لمحن بعد منهنجو فائيل پيش ٿيو ۽ ڪاروائي شروع ٿي وئي هئي. سڀ کان اول اتارني جنرل کي هڪ ڀيرو سندس مؤقف سرسري طور تي پيش ڪرڻ جي اجازت ملي. مسٽر ڪرم علي اٿي بيٺو. هال ۾ مڪمل خاموشي رهي ۽ جج صاحبان هن کي ٻڌڻ لاءِ متوجه ٿي ويٺا هئا. ”سي لارڊ“ اتارني جنرل ڀر وقار انداز ۾ چوڻ شروع ڪيو هو ته،

”ملزم مسٽر ”آزاد“ قوم جو هڪ ذميوار فرد آهي. هو گذريل ڪافي عرصي کان ”سندر ڊائجيسٽ“ جو ايڊيٽر رهيو آهي. هن کي عام ماڻهن جي نسبت ملڪي قانون ۽ ان جي احترام جو به بخوبي علم آهي. پوءِ آخر ڪهڙو سبب هو جو هن ڄاڻي وائي حڪومت کي ظالمانه ذهنيٽ ۽ جابرانه طريقي ڪار آزمائش جي ترغيب ڏيڻ جي ڪوشش ڪئي، ان جي نتيجي ۾ عوام ۾ شديد رد عمل پيدا ٿيڻ جو امڪان هو.“

”مي لارڊ!“ ٿورو سامهڻي پئي ۽ ججن کي روايتي خطاب سان آماده ڪندي، اٿارني جنرل وري چوڻ شروع ڪيو، ”ان جي ثبوت ۾“ سندر ڊائجيسٽ“ جي ڪيترن ئي شمارن جا ٽڪرا پيش ڪري چڪو آهيان. مثال طور؛ هن لکيو ته،

”انتظاميه کي اهو پورو پورو حق حاصل آهي ته هو هر ايجيٽيشن کي سختيءَ سان ڪچلي ڇڏي. ايسٽائين جو انهن جو نالو نشان به باقي نه رهي. هر ان ليڊر ۽ رهنما کي رسوائِي ۽ ذلت جي غارن ۾ ڦٽو ڪري جيڪي حڪومت جي خلاف زهر اوڳاڙيندا هجن ۽ عوام جي دلين ۾ پڻا ٿيندڙ نفرت ۽ شڪ و شبهات جو ڪارڻ اهڙوئي ڪو فرد يا گروهه آهي ته حڪومت کي هر ڪو حق حاصل آهي ته هو اهڙي فرد يا گروهه جو وجود ئي ختم ڪري ڇڏي....“ سندر ڊائجيسٽ مارچ ۱۹۷۵ع.

”عوام بيوقوف آهي ۽ اقتدار جا بڪيا هميشه هڪ فعال حڪومت ۽ انتظاميه جا دشمن هوندا آهن. هو هميشه عوام کي پنهنجن مفادن هيٺ استعمال ڪري ڪنهن به مخلص حڪومت کي ڪم ڪرڻ جو موقعو ئي نه ڏيندا آهن. هڪ دياندار حڪومت کي اهو حق حاصل آهي ته هو اهڙن خود غرضن ۽ عوام جي نادانين تي پلجندڙ مفاد پرستن کي بي درديءَ سان ۽ بنا ڪنهن دير جي ختم ڪري، ذليل و خوار ڪري.....“ سندر ڊائجيسٽ مئي ۱۹۷۵ع.

”اختلاف رکندڙ هر گروپ ۽ جماعت کي انفرادي يا اجتماعي طور تي ڪڏهن به اهڙو موقعو نه ملڻ گهرجي، جنهن مان هو فائدو وٺي ناپخته ۽ ناسمجھ ذهن کي محب وطن حڪمرانن جي خلاف استعمال ڪري سگهي. اگر اهڙو ڪو ٿولو حڪومت تيار ٿيندي محسوس ڪري ته ان لاءِ اهو

ضروري آهي ته اها سڀ کان پهريائين مختلف طور طريقي سان انهن کي چڙوچڙ ڪري، لالچ لوڀ ڏئي يا دٻاءُ ۽ سختيءَ سان، نوازشن سان يا ظلم ۽ زبردستي سان بهر حال پنهنجن مخالفن کي ختم ڪرڻو ئي پوندو، ورنه حڪومت وٽ جيڪي به انقلابي پروگرام هوندا، ان تي هوءَ ڪڏهن به عمل پيرا ٿي نه سگهندي ۽ نه پنهنجي مقصدن ۾ ڪامياب ٿي سگهندي.....”

سندر ڊائجيسٽ جنوري ۱۹۷۴ع.

”مي لارڊ“ اتارني جنرل ڪجهه وقفي بعد وري ”سندر ڊائجيسٽ“ جي مختلف ايڊيٽوريلس ۽ مضمونن جا حوالا ڏيندي چيو، ”... اگر ضرورت پوي ته حڪومت پوري ملڪ سان فوجي قانون جهڙا ضابطا لاڳو ڪري به اقتدار پنهنجي هٿ ۾ رکي. ڪي به جمهوري (بيوقوفانه) طرز جا قانون رائج رکيا ويا ته نام نهاد محب وطن ڪر ڪندا نظر ايندا ۽ خواهه خواه حڪومت لاءِ درد سر ثابت ٿيندا.“ سندر ڊائجيسٽ ڊسمبر ۱۹۷۲ع.

”ضرورت وقت ملڪ سان هنگامي حالتون به لاڳو ڪري ڪنٽرول کي پنهنجي هٿن ۾ مضبوط رکيو وڃي. اگر اهڙيون حالتون نه به هجن تڏهن به اهڙا اقدام ۽ تشهير ڌڙاڌڙ عوام جي ذهنن ۾ وڌيون وڃن، جيئن هو محسوس ڪن ته هنگامي حالتن تحت قوانين ئي ملڪ جي بچاءُ جو واحد ذريعو آهن. اگر ان قسم جي نبض شناسيءَ کان ڪم نه ورتو ويو ته ڪنهن به وقت سماج دشمن ۽ نام نهاد عوامي نمائندا حڪومت جو تختو الٽو ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿي ويندا...“ سندر ڊائجيسٽ آگسٽ ۱۹۷۴ع.

”ذرائع ابلاغ، ملڪ ۽ انتظاميه توڙي عوام لاءِ پٺيءَ جي ڪنڊي مثل نهايت اهم آهن انهن کي هر طرح سان ڪنٽرول ۾ رکڻ ۽ ڪڏهن به انهن تان گرفت ڌري نه ڪرڻ عقلمنديءَ جو ثبوت هوندو آهي. ان لاءِ اهو ضروري آهي ته ان گروه کي، جيڪو پاڻ کي آزاد ۽ بيباڪ صحافي سڏائي ٿو، ان کي هر قيمت تي پنهنجو بنايو وڃي، اهو ڪو مشڪل ڪم به ڪونه آهي. ضرورت مند ڪير نه آهي؟ عيش پسند ڪير نه آهي؟ دولت ۽ عزت جي لالچ ڪنهن کي نه آهي؟ اگر ڪٿي اهڙو حربو ناڪام رهي ته پوءِ طريقو نمبر ۱۳ ته حڪومت وٽ آهي ئي آهي. ڪيڏانهن ويندو اهڙو گروه....“ (سندر ڊائجيسٽ جولاءِ ۱۹۷۵ع)

”عوام جي عام ضرورت جي هر شيءِ کي ڪنٽرول ڪري هڪ هڪ شيءِ جو کين محتاج بنايو وڃي ۽ جڏهن سخت ضرورت ڪنهن شديد رد عمل جي حد تائين پهچي وڃي ته ان وقت عوام تي احسان ڪندي ان شيءِ جي چوٽ ڏئي بيچيني کي ختم ڪري سگهجي ٿو. ڪنٽرول بعد چوٽ ۽ چوٽ بعد وري ڪنٽرول جو عمل عوام کي گرويده ۽ احسانمند بنائي ڇڏيندو...“ سنڌر ڊائجيسٽ سيپٽمبر ۱۹۷۳ع.

”مي لارڊ“، اهڙا ۽ ان قسم جا ڪيترائي اقتباسات عدالت آڏو اڳي ئي پيش ڪيا ويا آهن، جيڪي عدالت جي رڪارڊ تي موجود آهن. انهن کي آڏو رکندي حڪومت اهو محسوس ڪيو ته مسٽر ”آزاد“ حڪومت ۽ عوام جا تعلقات خراب ڪرڻ ۽ دلين ۾ شڪ ۽ شبها پيدا ڪرڻ ۾ وسان نه گهٽايو آهي. حڪومت جي بار بار تبديلين تي به جڏهن هن پنهنجو طريقو ڪار نه بدلايو، تڏهن حڪومت ان نتيجي تي پهتي آهي ته مسٽر ”آزاد“ پوري طرح سان قوم ۽ وطن جو غدار ۽ ملڪ دشمن آهي. اهڙي ماڻهو کي اگر زياده موقعو مليو ته اهو ملڪ جي تباهي جو ڪارڻ ثابت ٿيندو.

اهو ئي سبب آهي جو حڪومت عدالت عاليه کان اهو مطالبو ٿي ڪري ۽ مان سمجهان ٿو ته اها ان مطالبي ۾ حق بجانب پڻ آهي ته مسٽر آزاد کي سندس غداري ۽ وطن دشمني جي ڏوهه ۾ ڦاسي ۽ جي سزا ڏني وڃي، جيئن آئنده ڪوبه غداري ۽ ملڪ دشمني ڪري نه سگهي. حڪومت چاهي ٿي ته اهڙا باغي ذهن ختم ٿيڻ گهرجن، انهن جو وجود ملڪ جي سلامتي لاءِ هڪ خطرو آهي.“

”مي لارڊ!“ اتارني جنرل فل بئنج کي مخاطب ٿيندي وري چيو، ”اگر اجازت ملي ته مان مسٽر آزاد کان چند سوال پڇندس.“

”اجازت آهي.“ چيف جسٽس ملڪاڻي صاحب چيو ۽ مڙني ججن ڪند لڏيندي پڻ هاڪار ڪئي.

مسٽر ڪرم علي آهستي آهستي قدم کڻندو منهنجي ويجهو آيو ۽ منهنجين اکين سان اکيون ملائي شديد خشڪ انداز ۾ گهورڻ بعد چيائين:

”مسٽر آزاد! مجموعي طور تي اوهان جو اهڙن ايڊيٽوريلس ۽ مضمونن لکڻ مان مقصد ڪهڙو هو جن مان مٿي ڪجهه حوالا پڻ پيش ڪيا ويا آهن؟“

”صحيح راء ڏين.“ مون آهستيگي سان جواب ڏنو هو.
”اگر اوهان جي راءِ تي حڪومت عمل ڪري ها ته اهڙو عمل اوهان
جي نظر ۾...“

”هڪ صحيح فيصلو.“ مون هن جي سوال کي پوري ٿيڻ کان اڳ ۾ ئي
جواب ڏنو هو.

”مسٽر آزاد! اگر ان حڪومت عمليءَ سان ملڪ ۾ اڃان به لاقانونيت ۽
بدامني چوٽ چڙهي وڃي ته ان لاءِ ذميوار ڪير هوندو؟“ اتارني جنرل وڏي
آواز ۾ ڪمره عدالت کي مٿي ته ڪندي چيو هو.

”عوام.“ مون ننڍڙو جواب ڏيندي پڇيو هو، ”پر مسٽر ڪرم علي!
مون جيڪي ڪجهه لکيو آهي اهو ڪو نئون به ته نه آهي!! حڪومت ته ان تي
اڳي ئي عمل پيرا آهي.“

”سي مي لارڊ!“ اتارني جنرل فل بئنچ کي مخاطب ٿي چيو هو، ”مسٽر
آزاد ارادتاَ يا بغير ارادي جي بهرحال اهو الزام حڪومت تي ٿاڦڻ چاهي ٿو ۽
پنهنجي جان جي خلاصيءَ لاءِ هن اهو ئي انداز اختيار ڪيو آهي. ان مان صاف
طور تي ثابت ٿيو آهي ته مسٽر ”آزاد“ جيڪي ڪجهه لکيو آهي اهو نڪ
نيتي تي مبني نه آهي. ان لاءِ ملزم کي قاسميءَ جي سزا ئي ملڻ گهرجي.“
”هون....“ چيف جسٽس پاڻ مرادو ڪنهن نتيجي تي پهچندي نڪ
مان آواز ڪڍيو ۽ باقي ججن به ڪنڌ لوڏيا هئا.

”يور لارڊ شپ!“ مسٽر لعل محمد منهنجي بجاءِ واري وڪيل فل بئنچ
کي متوجهه ڪندي چيو هو، ”اتارني جنرل منهنجي موڪل کان غير ضروري
سوال پڇي کيس زبردستي ڏوهه قبول ڪرائڻ جي ڪوشش ڪري رهيو آهي.“
”ايس آل رائٽ.“ چيف جسٽس ڪنڌ کي هڪ جاءِ تي ڄمائيندي چيو هو.
”ته پوءِ يور لارڊ شپ!“ مسٽر لعل محمد وري چيف جسٽس کي چيو
هو، ”اتارني جنرل کان مون کي به ڪجهه سوال پڇڻ جي اجازت ملي.“ لعل
محمد قدرتي ناگوار لهجي ۾ چيو هو.

”جيڪڏهن اتارني جنرل پنهنجا سوال پڇي چڪو آهي ته.“ چيف
جسٽس اتارني جنرل ڏانهن نهاريندي چيو هو.

”ييس سر.“ بٽس آل.“ مسٽر ڪرم علي پنهنجي سوالن کي ختم

ڪرڻ جو اعلان ڪندي چيو هو.

”اجازت آهي.“ چيف جسٽس وري مسٽر لعل محمد کي فراخ دلانه انداز ۾ مخاطب ٿي چيو هو.

مون محسوس ڪيو ته اٿارٽي جنرل کي اها توقع ڪانه هئي ته چيف جسٽس مسٽر لعل محمد کي ان ساڳي پوائنٽ تي ئي سوال پڇڻ جي اجازت ڏيندو، جنهن پوائنٽ تي هو مون کي ڪوئڻ ۽ تنگ ڪرڻ جي ڪوشش ڪري رهيو هو ۽ ساڳئي وقت مون کي ملزم بڻائي ڦاسي ۽ جو مستحق بڻائي رهيو هو.

”توهان کي اها شڪايت آهي.“ مسٽر لعل محمد سختيءَ سان اٿارٽي جنرل کان پڇڻ شروع ڪيو، جيڪو جواب ڏيڻ جي لاءِ اڳي ئي اٿي بيٺو هو. ”تم مسٽر آزاد عوام ۾ نفرت پيدا ڪرڻ لاءِ حڪومت کي ڪي اهڙا مشورا ڏنا آهن جيڪي سراسر ظلم ۽ جبر تي مبني آهن ۽ انسانيت سوز ئي انهن کي چئي سگهجي ٿو؟“
”بيس.“

”توهان اهو به ثابت ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي ته جيڪي مشورا مسٽر آزاد حڪومت کي ڏنا آهن اهي ”واقعي“ ظلم، جبر ۽ انسانيت سوز آهن؟“
”بلڪل.“

”اگر مان اهو ثابت ڪريان ته حڪومت بذات خود ان تي عمل پيرا رهي آهي...“ ان کان اڳي جو مسٽر ڪرم علي ان سوال تي ڪو اعتراض وٺي مسٽر لعل محمد فل پئنج کي مخاطب ٿيندي چيو، ”يوٿر لارڊ شپ اڄ مان اهو ئي ثابت ڪندس ته حڪومت جو پنهنجو عمل به اهوئي رهيو آهي جنهن ڏانهن.....“

”مي لارڊ...“ اٿارٽي جنرل هڪدم جيوري وٽ اعتراض وٺڻ جي ڪوشش ڪئي پر چيف جسٽس کيس هٿ جي اشاري سان روڪي ڇڏيو. هو ٻيٽ ۾ وٽ کائي رهجي ويو هو.

”يوٿر لارڊ شپ“ مسٽر لعل محمد ججن کي مخاطب ٿي چيو، ”مسٽر آفتاب هڪ باعزت شهري ۽ صوبائي ميمبر هو. ان تي ڪنهن جرم عائد ڪرڻ کان اڳي ئي حڪومت ”ڊي. آءِ. آر“ ۾ کيس گرفتار ڪري پوليس ۽

قيدين کان ايترو ته مارايو جو هو پنهنجي حياتي تان هٿ ڏوئي ويٺو. سندس بيوه حڪومت وٽ ان ظلم جي خلاف اپيل ڪئي، کيس به داخل ڪيو ته اٽلوان محترم ڪي اغوا ڪرائي گم ڪرايو ويو جنهن جو ڪافي عرصي کان اڃان تائين ڪو پتو نه آهي. ان جي ثبوت ۾ مختلف اسيمبلين جي اجلاس ۾ پڇيل سوال جواب رڪارڊ تي موجود آهن.“

”مي لارڊ....“ اٿارني جنرل پيچ ڪائيندي احتجاج ڪرڻ چاهيو پر چيف جسٽس کيس وري به ويهڻ تي مجبور ڪيو هو.

”يوئر لارڊ شپ.“ مسٽر بل محمد بحث جاري رکندي چيو هو، ”هن وقت پوري ملڪ سان هنگامي دفعات لاڳو آهن. ڪوبه ضلعو اهڙو نه آهي جنهن سان اهي دفعات لاڳو نه هجن. ڇا ملڪ ۾ اهڙيون حالتون موجود آهن جن کان مجبور ٿي ائين ڪيو ويو آهي يا حڪومت پنهنجي خلاف ڪجهه به حقائق ٻڌڻ نه ٿي چاهي؟ هو عوام جي آڏو اهڙو ڪو به ثبوت آڻائڻ نه ٿي چاهي جيڪو ان جي خلاف انتشار ۽ نفرت جو باعث بڻجي؟ مي لارڊ، ڪنهن به قسم جي آزادي نه رهي آهي. ڪيترائي جريدا صرف ان جرم ۾ بند ڪيا ويا آهن ته انهن حقائق تان پرده ڪشائي ٿي ڪئي. اگر انهن اجايا الزام ٿي لڳايا يا مخالفن جي موقف کي عوام جي آڏو مشتھر ٿي ڪيو ته ڪورٽون هر وقت کليل آهن. انهن جي بي قانونين ۽ غدارين کي ڪورٽن آڏو آڻي کين جوڳيون سزائون ڏياري سگهي ٿي.“

”پر ائين نه ڪيو ويو يوئر لارڊ شپ! مخالف ڌر مان نه ته ڪير پبلڪ جلسو ڪري ٿي سگهيو ۽ نه ڪو بيان ٿي انهن جو ڪنهن جريدي ۾ شايع ٿي سگهيو ٿي. هڪڙا جريدا ته حڪومت جا پنهنجا آهن، باقي جيڪي وڃڻا هئا انهن کي خوفزدہ ڪري تڪليفون ڏئي يا ته پنهنجو ڪيو ويو آهي يا انهن کي ڇپ رهڻ تي مجبور ڪيو ويو آهي. ان لاءِ به ڪيترائي ثبوت پيش ڪيا ويا آهن.“

”يوئر لارڊ شپ!“ اهو ڪهڙو جيل آهي جيڪو هن وقت صرف ”ڊي. آءِ. آر“ جي قيدين سان ڀريل نه آهي؟ ڇا سارو ملڪ باغي ٿي ويو آهي؟ غدار بڻجي چڪو آهي؟ ڪجهه وقت اڳي اهي ڪيڏانهن ويا هئا جو هاڻي اوچتو ئي سڀ نڪري نروار ٿيا آهن؟ جيڪڏهن ايترا عوام دشمن عناصر اڳي

ٺي موجود هئا ته پوءِ اڳي دهشت گرديون ڇو نه ٿيون؟“ مسٽر لعل محمد جوش ۽ جذبات ۾ تيز تيز ڳالهائيندو ٿي ويو، شايد اهو خوف لاحق هئس ته متان کيس روڪيو نه وڃي.

”يوئر لارڊ شپ!“ مسٽر لعل محمد ٿورو رکي وري بيان کي جاري رکندي چيو هو، ”اهو به ٺيڪ آهي، اگر سڀ غدار بنجي چڪا آهن، مجرم ٿي ويا آهن ته انساني حقوق تحت انهن کي باعزت طور تي ملڪ جي عدالتن ۾ موڪلي سگهجي ٿو، مجرم آهن ته کين عام قانون تحت به سزائون ڏني سگهجن ٿيون، پوءِ آخر ڇو؟“ مسٽر لعل محمد لفظ ”ڇو“ تي وڌيڪ زور ڏيندي چيو هو، ”عدالت جي سزائن کان اڳي، کيس داخل ٿيڻ کان به اڳي مجرم ۽ ان جي خاندانن کي ظلم جي چڪيءَ ۾ پيئڻو وڃي ٿو؟ انسانيت سوز ظلمن سان انهن کي ذهني توڙي جسماني طور تي مجروح ڪيو وڃي ٿو؟“

”يوئر لارڊ شپ!“ ٿورو رکي مسٽر لعل محمد وري چوڻ شروع ڪيو هو، ”هن وقت ڪهڙو طبقو آهي جيڪو ان ظلم جو نشانو نه بنيل هجي. توهان مزدورن، شاگردن، وڪيلن، واپارين، کارخانيدارن ۽ ٻين مختلف ادارن جي ملازمن ۽ مالڪن جا ڪيترائي مثال وٺي سگهو ٿا، جن کي ظلم جو نشانو بنايو ويو هوندو، هر محب وطن کي غدار بنائڻ لاءِ ايترن ته ڪيسن ۾ ملوث ڪيو وڃي ٿو ۽ کين مفلوج بڻائڻ جي ايتري ته ڪوشش ڪئي وڃي ٿي جو ائين ٿو محسوس ٿئي، يا ته يوئر لارڊ شپ! ڪا زبردست تباهي ايندي، “ويري ساري سر.“ هن افسوس جو اظهار ڪندي چيو هو، ”يا ته جمهوري اقدار پائمال ٿي آمريت کان به وڌيڪ ڪا فسطائي قوت قابض ٿي ويندي، انساني حقوق جو نالو نشان به ڪونه رهندو....“

”مي لارڊ!“ اتاني جنرل اٿي بيهندي وري مداخلت ڪئي پر هن پيري چيف جسٽس کيس ٽوڪيو ڪونه، کيس چوڻ جو موقعو ڏنائين، هن چيو ”مسٽر لعل محمد حقائق کان هتي ۽ موضوع کان گهڻو پري نڪري ويو آهي ۽ حڪومت تي سنگين الزام هڻڻ جو مرتڪب ٿي رهيو آهي. هن کي گهرجي ته اصل پوائنٽ تي ڳالهائي.“

پر چيف جسٽس ۽ فل بئنج جا ٻيا جج به حقائق ٻڌڻ جي موڊ ۾ نه ٿي ڏنا، ان ڪري انهن هن کي روڪيو ڪونه. هن جوشييلي انداز ۾ منهنجو

مؤقف بخوبي بيان ڪندي چيو ته،

”يوئر لارڊ شپ!“ مسٽر لعل محمد هاڻي اصلي پوائنٽ تي ايندي وري چوڻ شروع ڪيو، ”منهنجي موڪل جو اصل مطلب ۽ ارادو به اهو ئي هو جنهن کي حڪومت محسوس ڪيو آهي. مسٽر ”آزاد“ جي لکڻين مان اهو پوريءَ طرح معلوم ٿئي ٿو ته هن عوام کي حڪومت جا ظالمانا ۽ جابرانا اقدام محسوس ڪرائڻ چاهيان ٿي. هن حڪومت جي هڪ هڪ فعل کي انسانيت سوز ۽ غير قانوني ثابت ڪرڻ لاءِ اها طرز تحرير اختيار ڪئي هئي. جيتوڻيڪ اها تحرير بلڪل انوکي ۽ پنهنجي نوعيت جي منفرد تحرير آهي، جنهن ۾ هر عام ۽ خاص ماڻهوءَ کي ذهن تي هٿوڙا لڳندي محسوس ٿيندي ته حڪومت زبردستي کين محڪوم بنائڻ، پنهنجو همنا ڪرڻ ۽ آلم ڪار بڻجڻ لاءِ اهي طور ۽ طريقا اختيار ڪري رهي آهي. جيڪڏهن منهنجو موڪل سڌو سنئون حڪومت جي هر فعل کي توکي ها ۽ انسانيت سوز قرار ڏيڻ لاءِ ڪيترائي ثبوت پيش ڪري ها تڏهن به عوام ائين سمجهي ها ته مسٽر ”آزاد“ خواصخواه مخالفت ڪري رهيو آهي. هو پنهنجي مخالفانه عادت کان مجبور ٿي ڪري حڪومت تي الزام هڻي رهيو آهي. بجاءِ ان جي مسٽر ”آزاد“ اها نئين قسم جي ٽيڪنڪ اختيار ڪئي ۽ حڪومت جي هر جابرائي فعل کي صحيح ۽ اقتدار تي ڪنٽرول رکڻ لاءِ بجا قرار ڏئي خود انتظاميا کي ان ڳالهه تي سوچڻ لاءِ مجبور ڪيو ته هو مسٽر ”آزاد“ تي غداريءَ جو الزام هڻي پاڻ کي عوام جو همدرد بڻائي، هڏ ڏوڪي ۽ مخلص ثابت ڪري.“

”يوئر لارڊ شپ!“ مسٽر لعل محمد انتهائي جوشيلي انداز ۾ هڪ ڊگهي ساهي کڻڻ بعد وري چوڻ شروع ڪيو هو، ”جيڪڏهن حڪومت ان سوچ کي غداريءَ ۽ ان راءِ کي باغيانه قرار ڏئي اهڙي فرد لاءِ قاسيءَ جي سزا تجويز ڪري عدالت کان ان جي تقاضا ڪري ٿي ته اهو منهنجي موڪل جو معراج آهي. ان جي جيت ۽ سوپ آهي جو عوام ان جي مؤقف کي سمجهي رهيو آهي ۽ حڪومت خوفزدہ ٿي انتهائي قدم کڻڻ لاءِ تيار ٿي وئي آهي، ته پوءِ يوئر لارڊ شپ! مونکي چوڻ ۽ تقاضا ڪرڻ جي اجازت ڏيو ته اگر قول تي ايڏي سزا واجب آهي ته فعل تي ان کان سو دفعا وڌيڪ سخت سزا هئڻ گهرجي. مسٽر ”آزاد“ کي ڀلي هڪ ڀيرو قاسي ڏيو پر حڪومت جي هر ان فرد

کي هڪ سؤ دفعا وري وري ڦاسي جي تختي تي آڻيو جيڪو ان عمل جو مرتڪب ٿيندو رهيو آهي. جنهن جو طريقو ڪار ۽ طرز حڪومت خود ان مٿي ۽ اصول تي رکيل آهي جنهن جي نشاندهي مسٽر ”آزاد“ آزادانه طور تي ڪئي آهي.“

مسٽر لعل محمد جذبات ۾ ڏکي رهيو هو. مشين وانگر ڳالهائي رهيو هو. هن سخت دليرائي، پر بي حد مايوسيءَ مان وري چوڻ شروع ڪيو، ”ڪاش! عدالتن کي اهڙا اختيار هجن، اهڙا قانون پاس ڪيل هجن جن هيٺ اهڙي ظالماڻي ۽ جابراني طرز حڪومت جي هڪ هڪ ڪارندي کي ائين جيلن ۾ ڀريو وڃي جيئن مسٽر ”آزاد“ کي بند ڪيو ويو. ائين انهن کي سالن جا سال پوليس ڪسٽيڊي ۾ رکيو وڃي، جيئن مسٽر ”آزاد“ کي رکيو ويو ۽ بي دريافتو ائين انهن تي ۽ انهن جي خاندانن تي ظلمن سان ويل وهايا وڃن جيئن هنن تي وهايا ويا آهن. انهن تي به ساڳيءَ طرح ٽربيونٽلس ۾ ڪيس هلن، انهن تي به ڦاسيءَ جون سزائون صادر ٿين. انهن جون به اڀلون عدالت عظميٰ ۾ رد ٿين ۽ پوءِ انهن کي به وري وري ڦاسيون اچن.“

”يوئر لارڊ شپ!“ مسٽر لعل محمد ٿورو رکي ۽ افسوسناڪ ۽ غمناڪ انداز ۾ چيو، ”سڀني کي معلوم آهي ته مسٽر ”آزاد“ سان مختلف استيجيز تي ڪهڙيون ڪهڙيون عقوبتون ٿيون آهن. هن کي زير ڪرڻ لاءِ ڇا ڇا نه اختيار ڪيو ويو آهي، انهن جي اپٽار اڳي ئي عدالت عاليه ۾ ڪئي وئي آهي. مان فقط ايترو عرض ڪندس يوئر لارڊ شپ! ته خدا ڪري اهڙا عذاب ۽ عقوبتون شل ڪنهنجي دشمن سان به نه ٿين.

بس مون کي وڌيڪ ڪجهه ناهي چوڻو يوئر لارڊ شپ!، حقيقت ۾ قانون سڀ اوهان جي آڏو آهن، اوهان جيڪو انصاف ڪندؤ اهو اسان جي اکين تي هوندو. پر عدالت ان ڳالهه کي ضرور خيال ۾ رکي ته حڪومت مسٽر ”آزاد“ کي معافي نامي لکڻ لاءِ به ڪافي زور بار ڪري چڪي آهي ۽ هي ”آزاد“ نوجوان ذلت جي زندگي هرگز قبول ڪرڻ لاءِ تيار نه آهي.“ ائين چئي هو مايوسانه انداز ۾ پنهنجي جاءِ تي ويهي رهيو.

مون ڏٺو ته پوري ڪمري تي سڪتو طاري هو. ڪهڙي اک هڻي جا اشڪبار نه هڻي ۽ ڪهڙو چهرو هو جنهن تي غم ۽ غصي جي لهر نه ڊوڙي

رهي هئي. پر پوء وري به اهوئي ٿيو جيڪو حڪومت چاهيو ٿي. مون لاءِ
 ٽربيونل واري ساڳي ڦاسيءَ واري سزا برقرار رکي وئي. فيصللي ۾ لکيو ويو ته:
 ”جيئن ته عدالت فقط داخل ڪيل ڪيس کي ٻڌڻ ۽ فيصللي ڪرڻ جي
 مجاز آهي. ان ڪري حڪومت جي باري ۾ وڪيل صفائي جو سڄو سارو بيان
 اصل ڪيس سان ڪو به تعلق نه ٿو رکي ۽ نه ئي وري ڪو حڪومت تي
 اهڙو ڪو ڪيس داخل آهي جيڪو عدالت وٽ زير بحث هجي. ان ڪري
 اتارني جنرل جي موقف کي درست قرار ڏنو وڃي ٿو ۽ ملزم مسٽر ”آزاد“ تي
 لڳايل الزام بلڪل درست ثابت ٿيڻ ڪري، جن لاءِ خود وڪيل صفائي
 اعتراف ڪري چڪو آهي، ان ڪري ملزم مسٽر ”آزاد“ کي ڏنل ٽربيونل جي
 ”ڦاسيءَ“ جي سزا برقرار رکي وڃي ٿي. اڄ کان ٺيڪ ائين ڏينهن تي مقامي
 جيل جي ڦاسي گهاٽ ۾ سندس انت آندو وڃي.“

”اوهان جو وقت ختم ٿي چڪو مسٽر ”آزاد.“ چند سپاهين سان گڏ
 جيل سپريٽنڊنٽ مون وٽ ايندي چيو ۽ آئون هي ڪاپي انهن جي حوالي
 ڪري رهيو آهيان. الله حافظ

سڀئي خوشي

ڇهين ئي رمضان جو مهينو شروع ٿيو ته امان کان پڇندو هئس ته عيد ڪڏهن ٿيندي؟ ۽ هو چوندي هئس،
”ابا جڏهن چنم ڏسبو.“

”چنم ڪڏهن ڏسبو امان؟“ آه هن کان ورجائي پڇندو هئس، ۽ هوءِ مختلف تاريخن تي حساب ڪري ڏينهن ٻڌائيندي هئس. هڪ ڏينهن امان کان پڇيو هئس، ”عيد ڇا ٿيندي آهي امان؟“

”جنهن الله سائين پاڻ کي خلقيو آهي ان اسان تي رمضان جا ٽيهه روزا فرض ڪيا آهن ۽ جڏهن اهي پورا ٿيندا آهن ته هڪ ڏينهن خوشيون ملهائين ٿيون آهن. انهن خوشين کي ئي پاڻ عيد سڏيندا آهيون.“ امان مٿي تي هٿ ڦيريندي ٻڌايو هئس.

مون کي ان خوشين جي عيد جو بي حد انتظار هو ته ڏسان ته ڇا ٿو ٿئي. روزا رکيا ٿي ٻين ۽ عيد جو انتظار هو مون کي! جيئن ئي عيد ويجهي ايندي وئي، سڀني جا نوان نوان ڪپڙا لهندا ويا، نيون توپيون ۽ بوٽ ايندا ويا ته آه به بابي سان گڏ شهر ويو هئس. بازار مان لنگهندي دل چئي ته سڀ شيون وٺي وڃي گهر امان کي ڏيکارين. پر بابا هر دفعي ائين پيو چئيم ته ”پهرين بوٽ ۽ توپي وٺون پوءِ ٿا پيون به شيون وٺون.“ بابا ٻين جي پيئن کان وڌيڪ عقل وارو هو جو مون کي ريهي ريهي رڳو توپي ۽ بوٽ وٺي ڏنائين ۽ نون ڪپڙن لاءِ ڪپڙو وٺي درزي کي ڏنو هئائين. ڪجهه انگور ۽ صوف به وٺي ڏنا هئائين، باقي ٻي ڪا به شي وٺي نه ڏنائين جا ڳوٺ ڪشي اڃان ها. بوٽن جي دڪان تي جڏهن رسي ويٺو هئس تڏهن مس عينڪ ۽ تارچ وٺي ڏني هئائين. باقي رانديڪا نه ورتائين، چيائين ٿي ته ”اها رڳو ٺڪي آهي.“ چڻا به ڪونه وٺي ڏنائين ڇو ته ”اهي بادي آهن، پيت بر سور ٿيندو.“

پلا رومال ڇو ڪونه وٺي ڏنائين؟ چئي ”تون اڃا ننڍو آهين رومال ڇا ڪندين.“ وڏا بال ڏاڍا وٺيا هئڻ ۾ چئي ”اهي وڏن جي ڪيڏڻ جا آهن.“ مٿاڻي ڏسي وات ئي پائي ٿي ويو هئڻ ۾ بابي اتي به ڌڙڪو ڏئي ماٺ ڪرائي هئڻ، چئي بازاری گيهن جي مٿاڻي کائي پاڻ کي بيمار ڪرڻو اٿئي ڇا؟“ شين سان ڀريل شهر مان بابي رڳو اهي چند شيون ورتيون. پوءِ ائين چئي جلدي جلدي اسٽيشن تي آيو ته ”گاڏي نه چئي وڃي.“

عيد رات واري شام جو پهرين ته ماڻهو ڪوٺڻ تي چڙهي ويا هئا. ڪي ٻاهر ميدان تي بيٺا هئا. مڙني ڳوٺاڻن جون نظرون اولهه جي آسمان ۾ هيون. آءُ پهرين ته حيران هئس ته ڇا ڇنڊ ڏسڻ لاءِ ايتري ڪشش ۽ ڪوشش ڇو آهي! پر پوءِ جڏهن بابي ٻڌايو هئڻ ته ڇنڊ ڳولڻ به ثواب آهي، تڏهن آءُ به ڳوليندڙن ۾ شامل هئس. پهرين پهرين بابي ڇنڊ ڏٺو هو، پوءِ ٻين کي به ڏيکاريو هئائين ”بابو ڪيڏو نه سٺو آهي.“ مون دل ۾ سوچو هو. پر جڏهن هو مون کي ڇنڊ ڏيکاري نه سگهيو ته مون کي دل تي سخت چوٽ لڳي هئي. دل ۾ پاڻ تي ڏاڍي ڪاوڙ پئي آيو ته وڏو هجان ها ته آءُ به ٻين وانگر يڪدم ڇنڊ ڏسان ها ۽ ٻين کان اڳ ۾ دعائون گهران ها. ان مهل ڊوڙي امان کان پڇيو هئڻ ته ”آءُ ڪڏهن وڏو ٿيندس؟“ امان گرائڙي پائي چيو هئڻ: ”روئين ڇو ٿو پٽ، تون ته هيئر ئي وڏو آهين، ڏس!“ مون ڏانهن اشارو ڪري چيو هئائين.

”پوءِ مون کي ڇنڊ ڇو نٿو ڏسڻ ۾ اچي؟“ مون سڏ ڪندي چيو. ۽ امان لاجواب ٿي وئي هئي. چئي، ”ايندڙ سال تون ضرور عيد جو ڇنڊ ڏسندين.“

ان وقت مون کي خبر پئي ته اهو روزن ۽ عيد وارو رمضان هر سال ايندو آهي. جيئن موڪل وارو آچر به هر هفتي پيو ايندو آهي.

”مون کي ته اها ئي وڏي خوشي هئي ته سڀاڻي عيد آهي. آءُ نوان ڪپڙا، نوان بوت ۽ توپي پائي جڏهن ٻاهر نڪرندس ته سڀني کي پيو وٽندس. سڀني جي ڪپڙن ۽ بوتن کان منهنجا سٺا هوندا. وڏي ڳالهه ته بابا ۽ امان خرچي به ڏيندم. بابا عطر آندو آهي اهو لڳائيندس. پوءِ سارو ڳوٺ واسجي خوشبوءِ ٿي ويندو. چون ٿا ته ”عيدگاه تي به هلبو. اتي ڇا ٿيندو؟“ اهو وري وري

سوچيندي نيٺ سمهي پيو هئس.

عید جي صبح جو سوير اٿيس. ٿوري ٿوري ٿڌ به پئي پئي. آءُ چوان ته مون کي وهنجاريو ۽ امان چوي ته رڳو ڪپڙا پاء، تڏجي بوندین. ڀلا وهنجڻ بنا نوان ڪپڙا پائڻ ڪهڙا! عید جي ڏينهن به مون پنهنجو کيتو ڪونه ڇڏيو. ايستائين جيستائين مون کي گرم پائيءَ سان نه وهنجاريو ويو. ننڍي ظفر ته ڪپڙن تي به کيتو ڪيو. ”هي نه هو، ڇڏي نه پائجامو، ڳاڙهي قميص نه پر بشرت کيسي واري، اها نه هو“ ڀلا هن کي ڪهڙي خبر ته ڪپڙا ڪهڙا سٺا هئا ۽ عید تي ڪهڙا پائجن. هو ته ڪپڙا ئي نه پيو پائي. هن کي ڪهڙي خبر ته عید آهي ۽ عید ڇا ٿيندي آهي.

بابي کان اڳي ئي مان تيار ٿي سؤٽن جي گهر ويس. سڀني ائين پئي چيو، ”اسد ته ڪپڙا سٺا پاتا آهن. بوت واهه وا اٿس“ ۽ آءُ ڪپڙن ۽ بوتن ۾ نه پئي ماپيس. سٽون به تيار ٿي ويون هيون. ڏاڍيون مٺيون هيون. پر خوشيءَ ۾ ته اهي به ڪونه پيون وٺن. ڀلا وٺڻ به ڪيئن، عید جو هئي. نون ڪپڙن، ٽوپين ۽ بوتن جي عید. ٻيا ته چون به ائين ته ”سين جي عید.“ پر مون کي ته اهي ڪونه وٺيون. جن روزا رکيا، انهن کي ته ڏاڍيون وٺيون. جڏهن آءُ روزا رکندس تڏهن مون کي به وٺنديون.

بابا تيار ٿيو. سادي پوشاڪ صاف ستري هئس. جڏهن عید گاهه ڏي وياسين ته ان وقت سڄو رستو ماڻهن سان ڀريو پيو هو. ڪو ڪٿان پيو نڪري، ڪو ڪٿان پيو اچي. ٽولن جا ٽولا پاڻ ۾ ملندا وڃن. سڀ بابا وانگر ”الله اکبر، الله اکبر، لا اله....“ اڳتي به ڪجهه چون پيا. رنگ برنگي نوان نوان ڪپڙا پايو وڏا خاموش يا ورد ۾ ۽ ننڍا مون جيڏا پنهنجن ۽ ٻين جي ڪپڙن ۾ فرق ڪندا خوشين ۾ نه ماپندا اڳتي وڌندا هليا.

عید گاهه ڇا هئي، بس پري پري تائين ننڍي چار ديواري سان زمين هئي. جنهن ۾ ڇانوَ لاءِ ڪيترائي وڻ هئا. سادي سودي جڳهه ۾ رنگ برنگي ويس وڳڻ ۽ چادرن، اجرڪن ۽ مصلن تي وڏيون وڏيون قطارون ڏسي مون کي فخر ٿيڻ لڳو ته انهيءَ عظمت جي نشاني ۾ آءُ به هڪ آميان. پوري عید گاهه خوشبوءِ ۾ مهڪيل ۽ الله اکبر جي ورد ۾ متل هئي. بابا مون کي ٻڌايو هو ته اسين سڀ الله سائين جا ٻانهن آهيون، پر ان کي اسين ڏسي نٿا سگهون. پر

بابا کي به کير سمجھائي، هن هيڏي ساري مجمعي جو روح خوش ڪندڙ
نظارو ۽ سادگي ۽ جو عمل ان خالق جي وڏائي نٿو بيان ڪري! ڇا ان ۾ اها
خدائي نظر نٿي اچي جنهن خدا جا اسين بندا آهيون !!

مقرر وقت ته الائي ڪهڙو هو، پر اوچتو ئي سڀ اتي بيٺا، چو اٿي بيهي
رهيا ۽ قطارون ٺاهڻ لڳا! آءٌ حيرت ۾ بابا سان گڏ قطار ۾ بيهي رهيس. سڀني
کان اڳيان هڪ ڊگهي ڏاڙهي سان روحاني چهري وارو بلڪل سادن ڪپڙن
۾، مٿي تي پٽڪو ٻڌيو بيٺو هو ۽ اسان سڀني کي ڪجهه چئي رهيو هو.
خوشي ته مون وانگر هن کي به ضرور هئي پر هن ايتري سادگي ۽ اختيار
ڪئي، شايد الله کي سادگي ئي پسند هوندي. نه ته سڀ وڏا، اسان کان
جيڪي به وڏا، سادا ڇو هئا؟ ڪپڙا سادا، رومال سادا، ٽوپيون ساديون،
ڪپڙي واريون يا ٻيون به، اهي سڀ ساديون، پر شايد انهن جون خلوص
واريون دليون ڪنهن ٻيءَ شيءِ سان مالا مال هيون. مون کي سمجهه ۾ ڪونه
آيو ته اها ڪهڙي شيءِ هوندي، وڏو ٿيندس ته پوءِ آءٌ به سادگي اختيار
ڪندس ۽ پوءِ منهنجي دل به ان شيءِ سان ضرور مالا مال هوندي، پيريل ۽
تمتار هوندي.

ساڳيءَ طرح بابا وانگر، جيئن بابا روز ننيڙي جماعت سان نماز پڙهندو
هو، اڄ هيڏي وڏي جماعت سان نماز ادا ٿي رهي هئي. روزاني جي نماز ۽ عيد
جي نماز ۾ گهڻو فرق هو. هن ۾ رڪعتون صرف ٻه هيون ۽ انهن ۾ به ٽي
تي پيرا الله اڪبر جا آواز هئا. بابا ٻڌايو هئو ته الله سائين جي شڪر بجا آڻڻ
لاءِ خوشيءَ جي موقعي تي اهي ٻه رڪعتون نماز جون ادا ڪيون وڃن ٿيون.

اڃان نماز ختم ٿي ٿي ته وري عظيم مولوي صاحب اتي بيٺو ۽ جمعي
جي خطبي وانگر لٽ هٿ ۾ کڻي، ساڳيو خطبو پڙهڻ لڳو. پر جمعي جي
خطبي ۽ هن عيد واري خطبي ۾ وڏو فرق هو. مولوي صاحب روزن جي عظمت
۽ اهميت، روزي وارن کي فائدا ۽ بي روزائين کي نقصان ٻڌائي رهيو هو. بهشت
۽ دوزخ جون ڳالهيون ٻڌي سڀ خاموش ۽ باادب، نظرون جهڪايو ويٺا
هئا. ڪي دل جا ڪمزور روئي به رهيا هئا. مون کي به ان وقت ڏاڍو ڏک ٿيو
هو جڏهن مولوي صاحب جتوئي جي زبان ۾ الله جي طرف کان چئي رهيو هو ته،
”انهن ماڻهن جي لاءِ مون وٽ ڪوبه حصو ۽ درجو ناهي جيڪي رمضان

جو سارو مهينو مون الله جي عبادت کان غافل رهيا. کائنات پيئڻ ۾ رڌل رهيا. عيش عشرت ۾ ورتل رهيا ۽ روزن کان پري رهيا. پر اڄ عيد جي ڏينهن هو به روزائين وانگر نوان ويس وڳا ڪري عطر ۽ خوشبوءِ لڳائي، عيدگاه ۾ اچي گڏ ٿيا آهن ۽ پاڻ کي انهن جي صفن ۾ شامل سمجهي مون الله کي ڌوڪو ڏئي نٿا سگهن. انهن لاءِ مون وٽ ڪوبه بدلو ۽ اجر نه آهي.

مون کي ائين لڳو ته مولوي صاحب ڄڻ ته مون کي ئي چئي رهيو آهي. مولوي صاحب کي ڀلا ڪيئن خبر پئي ته مون روزا ڪونه رکيا هئا ۽ ڪا به عبادت ڪا نه ڪئي هئي. سڀني کي خاموش ۽ نظرون جهڪايل ڏسي ڀانيمر ته ڇڄي ٻاهر نڪري وڃان. پر پوءِ ياد آيو ته بابا چيو هئو ته، ”تون ننڍڙو آهين ۽ توتي روزا فرض به ڪونهن. مون ته رکيا پئي پر امان ۽ بابا جن رکڻ ڪونه ڏنا هئا.“

تڏهن ڄاتو ته مولوي صاحب مون کي نه پر وڏن کي چئي رهيو هو. چاچا فضل داد ۽ مامي ڪريم بخش کي، جن روزا ڪونه رکيا هئا ۽ روزن جي ڏينهن ۾ رستي تي هلندي سگريٽ پيئندا هئا، چوندا هئا ته اسان وٽ ان ٿورڙي ڪٽو آهي جو پاڻ کي بک ماريون. ان ته اسان وٽ به گهڻو ئي پيل هو، هڪڙي ڪوئي سڄي ڪڻڪ ۽ چانورن سان ڀريل هئي. چاچو فضل داد ته دڪان تان کڻڻو ڪڍندو هو ۽ مامو ڪريم بخش بابا کان به ٽي ڀيرا ڪڻڪ اڌاري گهرائي چڪو هو. پوءِ به بابا ۽ امان جن روزا ڇو رکيا؟

هاڻي مون کي سڌ پئي ته چاچا ۽ ماما جن سگريٽ ڇڏي ڪونه پيا سگهن، نمازون به ڪونه پڙهندا هئا ۽ نه الله سائين جو ٻيو ڪو چيو وٺندا هئا، تڏهن ئي هنن ائين ڪيو. اڄ اهي به عيد نماز ۾ ويٺا هئا، ٽيڙي اک سان سڀني کي ڏٺائون، هنن کي شايد شڪ پيو هو ته سڄي جماعت کي سندن پوري خبر هئي ۽ سڀ خاموشيءَ ۾ مٿن ٿوليون ڪري رهيا هئا.

پوءِ ته مولوي صاحب ”ماه رمضان الوداع.“ جي سر سان ڪيترن ئي نمونن سان افسوس پئي ڪيو. ڇو نه انهن کي افسوس به ٿئي. رمضان جو مهينو رحمتن جو مهينو هو، جيئن مولوي صاحب اڳي ئي ٻڌايو هو ۽ ائين به چيو هئائين ته ”حافظ ڇڏي ويا مسجدون ادا“، سڄو رمضان مسجدون حافظن جي تلاوت سان گونجيون هيون، رات جو تراويحون ٿينديون هيون، آڏو به

بابا سان گڏ به ٽي پيرا ويو هئس، خاص ڪري ۲۷ جي رات، جڏهن قرآن شريف جو ختم ٿيو هو. بابا ٻڌايو هو ته رات اتي ويٺو عبادت ڪندو رهيو هو. گهر ۾ امان ۽ ادي جن به جاگنديون رهيون ۽ ڪلام الله جو دور ڪنديون رهيون تڏهن ته نڙي به ويهي وين ۽ آواز ڳرو ٿي پين. مون به رات جاڳڻ جي گهڻي ڪوشش ڪئي هئي پر پوءِ الائي ڪيڏي مهل ننداجي وئي هئ. مولوي صاحب جڏهن خطبو ختم ڪيو هو ته پوءِ هڪ تمام وڏي دعا گهري هئائين. سڀني سان گڏ مون به وچ ۾ آمين آمين پئي ڪئي. پنهنجي لاءِ دعا هئي، قوم ۽ ملڪ لاءِ دعا هئي، جنت جي دعا هئي، نيڪيءَ جي دعا هئي، بددي کان بچڻ جي دعا هئي، قبر جي عذاب کان بچڻ جي دعا هئي، آخرت موچاري ٿيڻ جي دعا هئي، بيمارن لاءِ شفا جي دعا هئي، ڪشمير لاءِ دعا هئي، قيدين لاءِ دعا هئي، مون کي ته سڀ سمجهه ۾ ڪونه پئي آيو پر رڳو دعا ئي دعا هئي ڪيڏي نه عظيم ۽ وڏي هستي اها آهي جنهن کان ايڏي وڏي دعا گهري پئي وئي. سڄي زندگي لاءِ دعا هئي ته هن زندگيءَ کان اڳتي جي به دعا هئي.

دعا ختم ٿي ته سڀ اٿيا. اٿيا ڇا، هڪ ٻئي کي پاڪر پائيندا مبارڪون ڏيندا ويا. آءٌ حيران ته ڇا پيو ٿئي. پوءِ سمجهه ۾ آيو ته خوشيءَ جو اهوئي بهترين طريقو هو ۽ اها ان جي انتها هئي جو سڀ رٿل پرچيا هئا. پاڪر پاتا هئائون. دعائون ڏنيون هئائون. جن ڪڏهن هڪ ٻئي جو منهن نه ڏٺو، جن ڪڏهن هڪ ٻئي سان ڳالهايو ڪونه اهي سڀ پاڪر پائي مليا هئا. چاچا ۽ بابا به رٿل هئا پر اهي به مليا هئا، وڏا وڏا پاڪر پاتا هئائون، مبارڪون ڏنيون هئائون. روح ڇا ٿيندو آهي اڃا ان کي سمجهڻ مشڪل هو، پر مون کي ته ان ڏينهن ڏاڍي خوشي ٿي هئي، جنهن کي وڏا وري روحاني خوشي به چون پيا.

ڪامريڊ گريچڪو

ٿوراڻ جي شوق منهنجي به هڪ دوست کي ڪامريڊ سڏائڻ تي مجبور ڪيو هو. رڪو نالو وٺي سڏ ڪيوس ته ڄڻ لڻ وهائي ڪڍيوس. مون کي جڏهن به ملندو آهي ته چوانس "هيو ڪامريڊ توه سنڌي! آهين سڄو پڇو ڪامريڊ." بس پوءِ ته سارو ڏينهن ڪپڙن ۾ نه پيو ماپندو. وري جي چوانس، "اڇو نوجوان" پوءِ ته وڃ ٿي گودو ٿيو وڃيس. حالانڪ هن جي عمر ٻو سج هاڻي موٽ ڪاٺي چڪو آهي. نوجواني ته پري رهي پر جواني به وڃائي چڪو آهي. هڪدم ورجائيندو، "ڇا، ڇا چيئي؟ نوجوان! ها ها نوجوان بلڪل نوجوان، بلڪ انهن کان به وڏ. تر ڪامريڊ جو مطلب به آزاد آهي ۽ آزاد معنيٰ هميشه نوجوان." هن جون تاويلون ڪجهه ان قسم جون هونديون آهن.

سگريٽ ڇڻي تي پيئي، وار سڏائين انيا ۽ ڪنڊريل، ڇاتي هميشه دن تائين کليل، اکين تي بيضوي شيشن وارو چشمو ۽ هڪ هفتي کان مٿي جي وڌيل شيو، ورور ڪري اگهاڙي ڇاتي تي هٿ هڻي پيو ورجائيندو، "نوجوان، ها، ڪامريڊ نوجوان."

اڄ اوچتو ئي رکشا جي تلاش ۾ جهوتون هندي ڏسي ورتومانس. پڇيو مانس؛

"ڪٿان پيو اچين نوجوان ۽ ايترو پريشان ڇو آهين؟"

"ڪامريڊ گريچڪو وٽان." ننڍڙو ۽ اڻپورو جواب ڏنائين.

توه سنڌي پنهنجي نظرياتي استاد کي انهيءَ نالي سان سڏيندو آهي ۽ مشهور ڪميونسٽ ليڊر ڪامريڊ مولوتو گريچڪو جي تاريخ سان پنهنجي استاد کي ملائي فخر به ٻڌائيندو آهي ته؛

"هو پيدائشي هاريءَ جو پٽ هو ۽ هي به پهراڙيءَ جي خاندان جو چشمر و چراغ آهي. هو ننڍي هوندي کان يتيم هو يعني پيءُ مري ويو هئس

۽ هي اڌ يتير آهي يعني ماءُ ڪانه اٿس. ڪامريڊ مولوتو گريچڪو جي ماءُ ٻيو مڙس ڪيو هو، جتي هن اڳڄائي جي حيثيت ۾ ڪي به سک ڪونه ڏنا. سندس استاد جي پيءُ وري هڪڙي رٿڙ سان شادي ڪئي هئي، جنهن کي اڳي ئي به پٽ ۽ هڪ نياڻي جا ٻار هئا. ان ڪري سندس استاد روزانو مائيجي ماءُ ۽ ان جي ٻارن جي هٿان ائين ڪتبو هو جيئن ”اٺ پٽن تي.“ وري جي فيصلو ويندو هو پئس وٽ، ته اهو به وٽائي فقير واري تاريخي فيصلي ته عمل ڪندي ”جيڪا گهڻن جي صلاح“ چئي باقي پننجي لاهيندو هئس.“

هونءَ ته ڪامريڊ توه سنڌي ايترو تفصيل سان نه ٻڌائي ها پر ڇاڪاڻ ته ڪامريڊ مولوتو گريچڪو جي ڇپيل آتم ڪهاڻي سان سندس سياسي استاد جي حرف به حرف پيٽ واري نواڻ هن کي بيحد پسند هئي، ان ڪري جتي ڪٿي پنهنجي استاد جي پٽ وائڪي ڪرڻ کان هرگز ڪين ڪيائيندو هو.

هفتو کن اڳ تاريخ جا ڪجهه وڌيڪ انڪشاف ڪندي ٻڌايو هئاسين ته، ڪامريڊ مولوتو گريچڪو وانگر سندس استاد به ننڍي هوندي بيحد نثر، گهي، اسڪول کان پڇي ويندڙ، شاگردن جون شيون چورائيندڙ ۽ پوءِ استاد کان وٺي شاگردن جي هٿان سڙائون ۽ مارون کائي وڌو ٿيو. ڪڏهن به ڪا به بنان پاس ڪونه ٿيو. وڙهي سڙهي مئٽرڪ پاس ڪيائين، پوءِ ته ڪاليج ۾ ليڊر بنجي اڀريو. ڪجهه ڪاپي، ڪجهه غنڊه گرد جي ڪرشمي سان امتحانن مان پاس ٿيندو پهرين بي-اي پاس ڪيائين ۽ پوءِ ايل-ايل بي پاس ڪري ايم-اي پاس جانوري عرف ايم-اي گانوري ايڊوڪيٽ يا ڪامريڊ گانوري بڻيو يعني ڪامريڊ توه سنڌيءَ جون نظريات تي استاد ڪامريڊ گريچڪو ثاني. ڪامريڊ توه سنڌي اهو به ٻڌايو هو ته شاگرد ليڊري واري زماني ۾ ڪامريڊ گانوري گريچڪو جون قوم پرستانه تقريرون ۽ مذهبي مخالفت جا انداز به بلڪل ساڳيا رهيا جيڪي ڪامريڊ مولوتو گريچڪو جي آتم ڪهاڻيءَ ۾ ملن ٿا. سندس هڪ تقرير جو مثال ڏيندي ٻڌايو هئائين،

”..... اهي ڪوڙا ڪاغذي مذهب ۽ انهن جا ٺيڪدار حقيقت ۾ محنت ڪش عوام جي ترقي آڏو رڪاوٽ بڻيل آهن. دقيانوسي ريتن رسمن ۽ ذهن جا پوئلڳ طبقات جا موجد هن، اهي برهمڻن کان گهٽ ڪين آهن جن ساري محنت ڪش عوام کي شوهڙ بڻائي رکيو. هاڻي وقت اچي ويو آهي جو انهن

بندشن ۽ ديوارن کي توڙيو وڃي، ڪوٽ ۽ ڪنگرين کي ڪيرايو وڃي. مذهب ۽ آفيم جي نشي ۾ ڪو فرق ڪونهي. نشي کي ترڪ ڪبو ته هر شيءِ صاف ۽ پنهنجي نظر ايندي. ڏاهر صحيح ترقي پسند ۽ قوم پرست سنڌي هو. هن پيڻ سان شادي ڪري پرائين رسمن جو خاتمو ڪيو هو. مذهبي خول مان ٻاهر نڪرو ته ذهني وسعت نظر ايندي، جيڪا هن دور جي اهر ضرورت آهي.

لطيف ڪجهه به چئي ويو هجي پر اسان کان ”پاڻي منهن مونن ۾“ موڳو ٿي ويهڻ هرگز ڪونه ٻڌندو. اسان ته ڏاڻي ۽ ڪهاڙيءَ سان ڪنڌ ڪپڙ ۽ سسيون لٿڻ ڄاڻون انهن جون، جيڪي ازلي ويري آهن محنت ڪشڻ ۽ ترقي پسندن جا.“

توه سنڌي کي اڃا رکشا ڪانه ملي هئي پر هو ڏاڍو پريشان. وڃي ٻانهن مان ورتومانس.

چير، ”نوجوان جلدي آهي ته مان ڇڏي اچان؟“ -

”نه، نه - اهڙي ڪابه جلدي ڪانهي.“

”ته پوءِ ٻڌاءِ ڪامريڊ گانوري گريچڪو جو ڪو نئون واقعو.“ ”هينئر نه - تڪڙو آهيان - تڪڙو ته نه آهيان پر...“ جملو اڌ ۾ ڇڏي ڏنائين.

”نٿاءِ نه - موٽر سائيڪل اٿر، چئين ته ڇڏي اچان؟“ سواري جي آفر ڪندي چير.

”مهرباني - رکشا ملي ويندي. توکي اڃا ٻيو تڪليف ٿيندي، پر آهيان تڪڙو.“ هو پريشاني ۽ ڪشمڪش ۾ ڪجهه تڏائي ۽ ڪجهه لڪائي رهيو هو.

”ڇڳو ڪٿي هلندين؟ مون فيصلو واري انداز ۾ پڇيو.“ نه رکشا ملي ويندي. ”ائين ڪندي هن هڪ خالي رکشا کي بيهڻ جو اشارو ڪيو پر اها بيبي ڪانه.“

”ڇڏ پڪائي - ويهه - ڪٿي هلبو؟“ مون ٻانهن کان چڱي پاڻ سان گڏ ويهاري ڇڏي پڇيو مانس.

”هيراآباد“ هن هڪندي ورائيو.

مون گاڏي استارت ڪئي ۽ جڏهن هيراآباد پوسٽ آفيس وٽ پهتس ته هن اورنٽيل ڪاليج طرف هلڻ جو اشارو ڏنو ۽ نڪاح رجسٽرار جي آفيس

وتان لنڪهندي هن اتي گاڏي روڪڻ لاءِ چيو.

”هتي ڇو؟“ مون حيران ٿيندي پڇيو.

”بس يار ڪامريڊ، شادي تو ڪريان - نڪاح پڙهائڻو آهي.“

”توڪي نڪاح جي ضرورت ڪيئن پئي ۽ سا به ڪامريڊ گانوري گريچڪو جي گهران! کيس پنهنجا ئي قول ياد نه آهن ڇا، ته هي نڪاح ۽ طلاق مذهبي فرسوده رشتا انسانيت جا قاتل آهن!“

”ڇڏ يار، مذاق نه ڪر -“ هن سيريس (Serious) ٿي چيو، ”نڪاح

بغير هتي رهي ڪيئن سگهيو!“

”ڪامريڊ نوجوانو! پوءِ ته توهان کي هر شيءِ سان نڪاح ڪرڻو

پوندو. رڪاوٽون ۽ بندشون ته هر موڙ تي اوهان کي ملنديون، انهن کي قبول

ڪرڻو پوندو. هي سنڌ يعني باب الاسلام ۽ پاڪستان جو معاشرو آهي. ڏاهر

۽ گريچڪو مولوتو وارو معاشرو نه آهي. هي آزاد هوندي به مذهب جي سٺهي

زيور سان آراسته آهي....“

”انهيءَ کي ڏٺو ويندو..... پهرين هيءُ ته ٿئي.“ منهنجي ڳالهه کي اڌ

بر ڪٽيندي هن اتاولائيءَ مان چيو ۽ پوءِ جلدي رجسٽرار جي آفيس جو در

ٽپي اندر غائب ٿي ويو.

مهراڻ اڪيڊميءَ جا ادب ۽ تاريخ تي ڇپايل ڪتاب

40/= گهڙيون گهاريون جن سين ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي

30/= پشهيجا پرين پراوا (ڪهاڻيون) انور جوڳيو

40/= ڇپون ساڻي منصور ويراڳي

غيرت (ڪهاڻيون) منصور ويراڳي ختم ٿيل

سوچن جي سرهاڻ (شاعري) غلام مصطفيٰ مشتاق ختم ٿيل

36/= مسافر (ناول) شيخ عبدالرزاق "راز"

100/= ڏاهپ جا ڏس اڪمل وندرا جگر مورچاڻ

100/= ٺڪر حبيب (شاعري) حبيب الله حبيب

چندن مار (ناول) ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي

100/= ويچار (ٽيڪسٽ بڪ) احمد مهر

100/= پاڪستان جو گهراڻو (ناول) ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي

100/= سنڌي ثقافت تي اسلامي اثرات ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي

100/= سنڌ جي تاريخ جا وڪريل ورق ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي

ملن جو هٿ

برائج آفيس: مهراڻ اڪيڊمي ڊاڪٽر در شڪارپور

پڙهندڙ نسل . پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ”اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻِڪَ ”لڙهندڙ نسل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو: انڌي ماءُ جڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ڪڙهندڙ، پڙهندڙ، چُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪُندڙ، پاڙي، ڪاڻو، ڀاڄوڪڙ، ڪاوڙيل ۽ وڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان انهن سڀني وچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪڍي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ٺاهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهڻ ۽ هِڪَ ٻئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نسل (پڻ) ڪا به تنظيم ناهي. اُن جو ڪو به صدر، عهديدار يا پايو وجهندڙ نه آهي. جيڪڏهن ڪو به شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو ڪوڙو آهي. نه ئي وري پڻ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو به ڪوڙو آهي.

جهڙيءَ طرح وڻن جا پڻ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پڙهندڙ نسل وارا پڻ به مختلف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اداس ۽ پڙهندڙ، ٻرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وڙهندڙ ۽ پڙهندڙ به ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پڻ ڪا خصوصي ۽ تالي لڳل Exclusive Club نه آهي.

ڪوشش اها هوندي ته پڻ جا سڀ ڪم ڪار سهڪاري ۽ رضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي ته ڪي ڪم اجرتي بنيادن تي به ٿين. اهڙي حالت ۾ پڻ پاڻ هڪٻئي جي مدد ڪرڻ جي اصول هيٺ ڏي وٺ ڪندا ۽ غير تجارتي non-commercial رهندا. پڻن پاران ڪتابن کي ڊجيٽائيز digitize ڪرڻ جي عمل مان ڪو به مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊجيٽائيز ڪرڻ کان پوءِ اهم مرحلو ورهائڻ distribution جو ٿيندو. اهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو ته ڀلي ڪمائي، رڳو پڻن سان اُن جو ڪو به لاڳاپو نه هوندو.

پڙهندڙ نسل . پڻ The Reading Generation

پَن کي کليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي ته هو وَس پُٽاندڙ وڌ
 کان وڌ ڪتاب خريد ڪري ڪتابن جي ليگڱن، ڇپائيندڙن ۽
 ڇاپيندڙن کي ھمٿائڻ. پر ساڳئي وقت علم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ
 کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪنهن به رُڪاوٽ کي نه مڃڻ.
 شيخ اياز علم، ڄاڻ، سمجھ ۽ ڏاهپ کي گيت، بيت، سٽ،
 پُڪار سان تشبيهه ڏيندي انهن سڀني کي بمن، گولين ۽ بارود
 جي مد مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو ته:
 گيت به ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪرڻ ٿا.

... ..

جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جڳ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇڻ ٿا،
 ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي منجهه پهچڻ ڇڻ ٿا،

... ..

ڪالهه هُيا جي سُرخ گلن جيئن، اڄڪلهه نيلا پيلا آهن؛
 گيت به ڄڻ گوريلا آهن.....

... ..

هي بيت اُٿي، هي بم-گولو،

جيڪي به ڪٽين، جيڪي به ڪٽين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فرق نه آ، هي بيت به بم جو ساٿي آ،

جنهن رڌ ۾ رات ڪيا راڙا، تنهن هڏ ۽ چم جو ساٿي آ -

ان حساب سان اڻڄاڻائي کي پاڻ تي اهو سوچي مڙهڻ ته

”هاڻي ويڙهه ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نه

وڃايو“ نادانيءَ جي نشاني آهي.

پَنَ جو پڙهڻ عام ڪتابي ڪيڙن وانگر رڳو نصابي ڪتابن تائين محدود نه هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڍي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نسل جا پَنَ سڀني کي **ڇو، ڇا، ۽ ڪيئن** جهڙن سوالن کي هر بيان تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جواب ڳولڻ کي نه رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اڻٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان به پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي ان سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون پاڪي پائي چيو ته ”منهنجا پاءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ.“
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)

پڙهندڙ نسل . **پَنَ** The Reading Generation